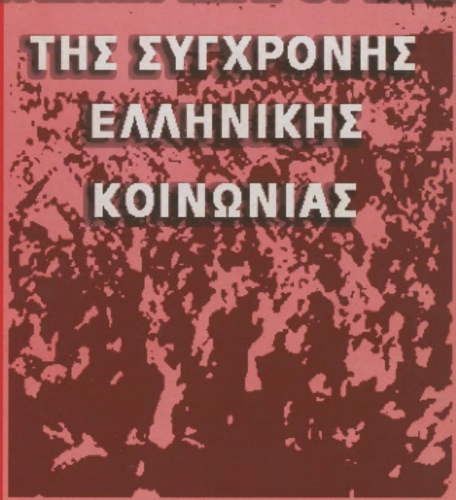
Κώστας Κάππος

ΤΑΞΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΗΘΕΙΑ

ΤΑΞΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

© Εκδόσεις Αλήθεια

Εκδόσεις Αλήθεια
Αράχωβας 49, Αθήνα
Τηλ.: 210 33 02 070

ISBN 960-88299-1-7

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΠΠΟΣ

ΤΑΞΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΗΘΕΙΑ
ΑΘΗΝΑ 2004

«Καθένας, όμως, που διδάχτηκε έστω και κάτι από την ιστορία και τη μαρξιστική διδασκαλία, θα πρέπει να παραδεχτεί ότι την πρώτη θέση στην πολιτική ανάλυση πρέπει να την έχει το ζήτημα των τάξεων»

Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τομ. 34, σελ. 83.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ταξική διάρθρωση της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι αντικείμενο της πιο οξυμένης ταξικής πάλης. Στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δημοσιεύεται πάνω στο θέμα των τάξεων μεγάλος αριθμός βιβλίων και άρθρων. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να αφήνουμε ελεύθερο το πεδίο στους ιδεολόγους της αστικής τάξης. Είμαστε υποχρεωμένοι όχι απλώς να απαντάμε αλλά και να επεξεργαζόμαστε τα ζητήματα αυτά όσο το δυνατό πληρέστερα.

Πέρα από αυτό, η ανάλυση της ταξικής διάρθρωσης αποτελεί τη βάση για τη χάραξη της σωστής στρατηγικής και τακτικής του επαναστατικού κινήματος, τον καθορισμό των κινητήριων δυνάμεων της επανάστασης και τη διαμόρφωση της οργανωτικής πολιτικής ενός κομμουνιστικού κόμματος. Δεν μπορεί δηλαδή να προσδιοριστεί ο χαρακτήρας της επανάστασης, αν δεν προσδιοριστεί η κύρια αντίθεση ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις και στις πολιτικές δυνάμεις που τις εκφράζουν, καθώς και ο ρόλος της εργατικής τάξης ως ηγετικής δύναμης της επαναστατικής διαδικασίας. Επίσης δεν είναι δυνατό να χαραχθεί σωστή πολιτική συμμαχιών της εργατικής τάξης με τα άλλα καταπιεζόμενα στρώματα, αν δεν έχει κατανοηθεί σαφώς το ειδικό βάρος, ο ρόλος και το συμφέρον των τάξεων και στρωμάτων της κοινωνίας. Τέλος, είναι ευνόητο ότι η οργανωτική πολιτική ενός κομμουνιστικού κόμματος προσδιορίζεται από το ειδικό βάρος της εργατικής τάξης, το ρόλο και τη δυναμική των διαφόρων τμημάτων της, καθώς και το βαθμό συγκέντρωσής της.

Ωστόσο, η ανάλυση των τάξεων και στρωμάτων της κοινωνίας δεν ενδιαφέρει, δεν πρέπει να απασχολεί μόνο τους κομμουνιστές. Καθένας που επιδιώκει να είναι σε θέση να κατανοεί το πολιτικό γίγνεσθαι, είναι υποχρεωμένος να γνωρίζει τα χαρακτηρι-

στικά και το ρόλο των τάξεων και στρωμάτων, την αριθμητική τους δύναμη και τις τάσεις ανάπτυξής τους.

Με βάση τις σκέψεις αυτές, μελέτησα το θέμα των τάξεων και στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας.

Την πρώτη επεξεργασία του θέματος έκανα το 1983-86 με βάση την απογραφή του 1981, που παρουσιάστηκε στο βιβλίο, Κοινωνικοπολιτικά ζητήματα του εργατικού κινήματος. Το θέμα επεξεργάστηκα εκ νέου το 1994 με βάση την απογραφή του 1991

Από την πρώτη επεξεργασία και μέχρι σήμερα είχαμε σοβαρές εξελίξεις και διεθνώς και στην Ελλάδα.

Είχαμε την αντεπανάσταση στη Σοβιετική Ένωση και τις άλλες Λαϊκές Δημοκρατίες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Είχαμε τις καταλυτικές εξελίξεις από την ένταξη της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (Ο.Ν.Ε.). Είχαμε την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού με τις ιδιωτικοποιήσεις ενός μέρους του κρατικού τομέα της οικονομίας, με το πάγωμα των μισθών και ημερομισθίων, με την αλλαγή των εργασιακών σχέσεων (μερική απασχόληση, ατομικές συμβάσεις εργασίας κ.λπ).

Η μελέτη αυτή έγινε με νέα στοιχεία: τα αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού του 2001, της απογραφής των καταστημάτων του 2002, με βάση τα αρχεία του Ι.Κ.Α. και της έρευνας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του 1997.

Στην εργασία αυτή δίνεται ιδιαίτερο βάρος στη μελέτη του ρόλου της εργατικής τάξης ως επαναστατικού υποκείμενου της εποχής, με στόχο να επιβεβαιωθεί η θέση ότι η εργατική τάξη είναι «τάξη για τον εαυτό της».

Τέλος, στεκόμαστε ιδιαίτερα στις αστικές και μικροαστικές αντιλήψεις για τις τάξεις και τα στρώματα της κοινωνίας, γιατί πιστεύουμε ότι οι αντιλήψεις αυτές πρέπει να ανασκευάζονται ουσιαστικά, όσο το δυνατό, πληρέστερα. Δεν είναι σωστό να υποτιμούμε τις απόψεις των ιδεολογικών μας αντιπάλων και να τις απορρίπτουμε χωρίς συστηματική μελέτη.

Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Το ζήτημα της ταξικής διάρθρωσης της σημερινής κοινωνίας είναι ένα θέμα που, επειδή είναι από τα κεντρικά ζητήματα της επαναστατικής πάλης της εργατικής τάξης, έχει συσκοτισθεί όσο σχεδόν κανένα άλλο ζήτημα –πλην του ζητήματος της φύσης του κράτους– από τους διάφορους αστούς και μικροαστούς ιδεολόγους.

Από τη μια μεριά έχουμε τη χυδαία μορφή αντιεπιστημονικής παρουσίασης της ταξικής διάρθρωσης της σημερινής κοινωνίας, που χαρακτηριστικό δείγμα της είναι ο «πλουραλιστικός κατακερματισμός» της αστικής κοινωνίας σε πολυάριθμες «ομάδες πίεσης», στις οποίες συγκαταλέγουν βασικά τις επαγγελματικές κατηγορίες, λόγου χάρη, την «τάξη» των ταξιτζήδων κ.λπ.

Από την άλλη έχουμε πιο επιστημονικοφανείς θεωρίες της ταξικής διάρθρωσης, που παρουσιάζουν τη διαστρωμάτωση της σημερινής κοινωνίας με βάση είτε καθαρά υποκειμενικά κριτήρια – ο καθένας ανήκει στην τάξη που ο ίδιος πιστεύει ότι ανήκει – είτε ορισμένα αντικειμενικά κριτήρια, όπως το ύψος του εισοδήματος, το κοινωνικό γόητρο, τα οποία όμως τα ξεκόβουν μεταξύ τους και τα αυτονομούν τελείως από τη βάση της ταξικής διαστρωμάτωσης, από τις σχέσεις δηλαδή των ανθρώπων με τα μέσα παραγωγής.

Στο σημείο αυτό, είναι απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στις βασικές θέσεις των κλασικών του μαρξισμού για την ταξι-

κή διάρθρωση της καπιταλιστικής κοινωνίας, παραπέμποντας για περισσότερες λεπτομέρειες στη σχετική βιβλιογραφία. Αυτό το θεωρούμε αναγκαίο, γιατί μερικές φορές η αποσπασματική αναφορά και παρερμηνεία διαφόρων θέσεων των κλασικών έχει οδηγήσει ακόμα και μαρξιστές σε λαθεμένα συμπεράσματα.

* * *

Καθοριστική αιτία για το χωρισμό της κοινωνίας σε τάξεις είναι οι σχέσεις με τα μέσα παραγωγής. Ο τρόπος που διαμορφώνονται αυτές οι σχέσεις καθορίζει, σε τελευταία ανάλυση, την όλη ταξική διάρθρωση μιας κοινωνίας. Γράφει σχετικά ο Κ. Μαρξ.

«Οποιεσδήποτε και αν είναι οι κοινωνικές μορφές της παραγωγής, συντελεστές της παραμένουν πάντα οι εργάτες και τα μέσα παραγωγής. Μα εφόσον οι εργάτες είναι χωρισμένοι από τα μέσα παραγωγής, και οι πρώτοι και τα δεύτερα είναι μόνο δυνάμει συντελεστές της παραγωγής. Για να γίνει γενικά παραγωγή, πρέπει να ενωθούν. Ο ειδικός τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται αυτή η ένωση, κάνει να διακρίνονται οι διάφορες οικονομικές εποχές της κοινωνικής διάρθρωσης».[1]

Έτσι η καπιταλιστική κοινωνία χαρακτηρίζεται από το ότι τα μέσα παραγωγής τα κατέχει ο καπιταλιστής –ατομικός ή συλλογικός, όπως, για παράδειγμα, στις ανώνυμες εταιρείες– ενώ ο εργάτης στερείται μέσων παραγωγής και είναι υποχρεωμένος να πουλάει την εργατική του δύναμη στον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής. Με άλλα λόγια, ο εργάτης είναι αποξενωμένος από τα μέσα παραγωγής, τα οποία κατέχει ο καπιταλιστής, και η ένωση των μέσων παραγωγής με τον εργάτη γίνεται μέσω της αγοράς. Ο καπιταλιστής αγοράζει την εργατική δύναμη του εργάτη, αγορά που προϋποθέτει ότι η εργασία του τελευταίου είναι παραγωγική για το κεφάλαιο και δημιουργεί κέρδος στον εργοδότη του.[2]

Με τον ειδικό αυτό τρόπο σύνδεσης των μέσων παραγωγής με τον εργάτη –την αγορά της εργατικής δύναμης του αποξενωμένου από τα μέσα παραγωγής ελεύθερου εργάτη από τον καπιταλιστή κάτοχο των μέσων παραγωγής– καθορίζεται η ταξική διάθρωση της καπιταλιστικής κοινωνίας: ξεχωρίζουν οι δύο βασικές τάξεις, η αστική τάξη και το προλεταριάτο.

Ο Φρ. Ένγκελς, σε υποσημείωσή του στην αγγλική έκδοση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* το 1888, έδωσε τον εξής συνοπτικό ορισμό αυτών των δύο βασικών τάξεων της καπιταλιστικής κοινωνίας:

«Με τη λέξη *αστική τάξη* εννοούμε την τάξη των σύγχρονων καπιταλιστών, που είναι κάτοχοι των κοινωνικών μέσων παραγωγής και που εκμεταλλεύονται μισθωτή εργασία. Με τη λέξη *προλεταριάτο*, εννοούμε την τάξη των σύγχρονων μισθωτών εργατών που, επειδή δεν κατέχουν καθόλου δικά τους μέσα παραγωγής, είναι αναγκασμένοι να πουλούν την εργατική τους δύναμη για να μπορέσουν να ζήσουν».[3]

Το κεφάλαιο, όμως, δεν περιορίζεται μόνο στη σφαίρα της παραγωγής –υλικής και πνευματικής– αλλά επεκτείνεται και στη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (εμπόριο, τράπεζες) και στο πολιτικό και ιδεολογικό εποικοδόδημα της κοινωνίας.

Έτσι, ο καπιταλιστής δεν είναι μόνο ο βιομήχανος αλλά και ο έμπορος και ο τραπεζίτης, που ιδιοποιούνται, με τη μορφή του εμπορικού κέρδους ή του τόκου αντίστοιχα, κομμάτια από την υπεραξία που παράχθηκε στη βιομηχανία.

Αντίστοιχα, επεκτείνονται τα όρια της εργατικής τάξης: προλετάριος δεν είναι μόνο ο βιομηχανικός εργάτης αλλά και ο εμποροϋπάλληλος και ο τραπεζοϋπάλληλος.

Γράφει σχετικά ο Κ. Μαρξ στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου:*

«Ο καθεαυτό εμποροεργάτης ανήκει στην καλύτερα πληρωμένη κατηγορία των μισθωτών εργατών, σε αυτούς, που η δου-

λειά τους είναι ειδικευμένη και βρίσκεται πάνω από το μέσο όρο. Ωστόσο, με την πρόοδο του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, ο μισθός έχει την τάση να πέφτει ακόμα και σε σχέση με τη μέση εργασία.

Αυτό γίνεται εν μέρει με τον καταμερισμό της εργασίας στο ίδιο το εμπορικό γραφείο, με αποτέλεσμα μια μονόπλευρη μόνο ανάπτυξη της ικανότητας για δουλειά και τα έξοδα παραγωγής αυτής της ικανότητας εν μέρει δεν κοστίζουν τίποτα στον κεφαλαιοκράτη, γιατί η ειδίκευση του εργάτη αναπτύσσεται ασκώντας τη λειτουργία του, και αυτό γίνεται τόσο πιο γρήγορα, όσο πιο μονόπλευρη γίνεται η ειδίκευση με τον καταμερισμό της εργασίας. Δεύτερο, γιατί η προπαίδευση, οι εμπορικές και γλωσσικές γνώσεις κ.λπ. χάρη στην πρόοδο της επιστήμης και της λαϊκής παιδείας, αναπαράγονται όλο και πιο γρήγορα, πιο εύκολα, πιο γενικά, πιο φτηνά, όσο περισσότερο ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής προσανατολίζει σε πρακτικούς σκοπούς τις μεθόδους διδασκαλίας κ.λπ. Η γενίκευση της λαϊκής παιδείας επιτρέπει τη στρατολογία αυτού του είδους των εργατών από τάξεις που ως τώρα αποκλείονταν από αυτά τα επαγγέλματα και που ήταν συνηθισμένες σε χειρότερο τρόπο ζωής. Έτσι αυξάνει η προσέλευση σε αυτά και μαζί της μεγαλώνει ο συναγωνισμός. Γι' αυτό, με λίγες εξαιρέσεις, στην παραπέρα πορεία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής φτηναίνει η εργατική δύναμη αυτών των ανθρώπων, ο μισθός τους πέφτει, ενώ αυξάνει η ικανότητά τους για δουλειά. Ο κεφαλαιοκράτης αυξάνει τον αριθμό αυτών των εργατών, όταν χρειάζεται να πραγματοποιηθούν περισσότερη υπεραξία και περισσότερο κέρδος. Η αύξηση αυτής της εργασίας είναι πάντα αποτέλεσμα και ποτέ αιτία της αύξησης της υπεραξίας».[4]

Και συμπληρώνει ο Φ. Ένγκελς σε υποσημείωσή του:

«Πόσο επαληθεύτηκε η πρόγνωση αυτή για τις τύχες του εμπορικού προλεταριάτου, που γράφτηκε το 1865, το μαρτυ-

ρούν οι εκατοντάδες Γερμανοί εμποροϋπάλληλοι, ειδικευμένοι σε όλους τους εμπορικούς κλάδους και με 3-4 γλώσσες ο καθένας, που προσφέρουν μάταια στο Σίτι του Λονδίνου τις υπηρεσίες τους προς 25 σελίνια την εβδομάδα, δηλαδή πολύ πιο κάτω από το μισθό ενός ειδικευμένου εφαρμοστή μηχανών».[5]

Με την εμφάνιση και ανάπτυξη των μονοπωλίων, με τη μετάβαση του καπιταλισμού από το στάδιο του ελεύθερου ανταγωνισμού στο μονοπωλιακό του στάδιο και, παραπέρα, τη συνύφανση των μονοπωλίων και του αστικού κράτους, την ανάπτυξη του μονοπωλιακού καπιταλισμού, κάνουν σε ευρεία κλίμακα την εμφάνισή τους οι συλλογικές μορφές ιδιοκτησίας των καπιταλιστικών επιχειρήσεων: οι μετοχικές εταιρείες και οι κρατικές επιχειρήσεις.

Στις τελευταίες, ο καπιταλιστικός χαρακτήρας της παραγωγής παραμένει, παρά τους ισχυρισμούς των διαφόρων αστών και μικροαστών θεωρητικών της «μικτής οικονομίας» που δηλώνουν ότι, ήδη στον καπιταλισμό, οι κρατικές επιχειρήσεις, που είναι ιδιοκτησία του αστικού κράτους, συνιστούν δήθεν σοσιαλιστικό τομέα της οικονομίας.

Τον καπιταλιστικό χαρακτήρα αυτού του είδους των επιχειρήσεων και το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι σε αυτές παραμένουν προλετάριοι, το επισημαίνει εδώ και έναν αιώνα ο Φρ. Ένγκελς. Να τι γράφει σχετικά:

«Μα την κεφαλαιοκρατική ιδιότητα των παραγωγικών δυνάμεων δεν την καταργεί ούτε η μετατροπή τους σε μετοχικές εταιρείες και τραστ, ούτε η μετατροπή τους σε κρατική ιδιοκτησία. Για τις μετοχικές εταιρείες και τα τραστ είναι ολοφάνερο. Για το σύγχρονο κράτος πάλι, είναι απλώς η οργάνωση που δημιουργεί η αστική κοινωνία, για να διατηρήσει τους γενικούς εξωτερικούς όρους του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής από τις επιβουλές τόσο των εργατών όσο και των ξεχωριστών κεφαλαιοκρατών. Οποιαδήποτε κι αν είναι η μορφή

του, το σύγχρονο κράτος αποτελεί ουσιαστικά μια κεφαλαιοκρατική μηχανή, ένα κράτος των κεφαλαιοκρατών, τον ιδεατό συνολικό κεφαλαιοκράτη. Όσο περισσότερες παραγωγικές δυνάμεις θα παίρνει στην ιδιοκτησία του, τόσο περισσότερο θα γίνεται πραγματικός συνολικός κεφαλαιοκράτης, τόσο περισσότερους πολίτες θα εκμεταλλεύεται. Οι εργάτες παραμένουν μισθωτοί εργάτες, προλετάριοι. Οι κεφαλαιοκρατικές σχέσεις δεν καταργούνται, αλλά, αντίθετα, οξύνονται στα έσχατα, στο κατακόρυφο. Στο κατακόρυφο, όμως, μετατρέπονται. Η κρατική ιδιοκτησία στις παραγωγικές δυνάμεις δεν σημαίνει λύση της σύγκρουσης, κρύβει όμως μέσα της το καθαυτό μέσο, τη δυνατότητα της λύσης».[6]

Συνοψίζοντας τη σκιαγραφία των βασικών τάξεων της καπιταλιστικής κοινωνίας, μπορούμε να δώσουμε τον εξής χαρακτηρισμό του καπιταλιστή και του προλετάριου:

Ο καπιταλιστής είναι κάτοχος κεφαλαίου, που το επενδύει στη σφαίρα της παραγωγης ή της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, με σκοπό να το αξιοποιήσει, να βγάλει κέρδος. Παίζει ηγετικό, διευθυντικό ρολο –είτε άμεσα ο ίδιος είτε μέσω μισθωτών διευθυντικών στελεχών– στην οργάνωση της κοινωνικής εργασίας και το εισόδημά του προέρχεται από το κέρδος της επιχείρησής του που το ύψος του είναι τέτοιο, που του επιτρέπει να ζει άνετα χωρίς να εργάζεται.

Από την άλλη μεριά, ο προλετάριος δεν έχει μέσα παραγωγής και πουλάει την εργατική του δύναμη στους καπιταλιστές, για να εξασφαλίσει τα προς το ζην. Στην οργάνωση της κοινωνικής εργασίας παίζει ρόλο εκτελεστικού οργάνου και το εισόδημά του το παίρνει με τη μορφή μισθού ή ημερομισθίου.[7]

* * *

Η αστική κοινωνία δεν αποτελείται βέβαια μόνο από αυτές τις δύο βασικές τάξεις. Ανάμεσά τους υπάρχουν τα μεσαία

στρώματα της πόλης και του χωριού που, ως προς τη σχέση τους με τα μέσα παραγωγής, το ρόλο τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας και το ύψος του εισοδήματός τους, κατέχουν ενδιάμεση θέση μεταξύ της αστικής και της εργατικής τάξης.

Τα μεσαία αυτά στρώματα διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τα παλαιά μεσαία στρώματα, που αποτελούνται από μικροϊδιοκτήτες και μικροεμπόρους που έχουν στην κατοχή τους μέσα παραγωγής αλλά και που είναι υποχρεωμένοι να εργάζονται και οι ίδιοι, απασχολώντας κατ' εξαίρεση και ένα μικρό αριθμό μισθωτών εργατών, και τα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα, που ο ρόλος τους στην οργάνωση της κοινωνικής εργασίας και το ύψος του εισοδήματός τους είναι ενδιάμεσα μεταξύ αυτών της αστικής τάξης και αυτών της εργατικής τάξης.

Τα μεσαία στρώματα δεν είναι ενιαία και από την άποψη του ύψους του εισοδήματος: ένα κομμάτι τους έχει υψηλό σχετικά εισόδημα, αποτελεί το εύπορο τμήμα τους, ενώ τα φτωχά μεσαία στρώματα έχουν εισοδήματα που μπορεί να είναι ακόμα και κατώτερα από το μέσο εισόδημα του προλεταριάτου.

Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι ανάμεσα στα φτωχά μεσαία στρώματα και το προλεταριάτο, έχουμε τους μισοπρολετάριους, άτομα δηλαδή που το εισόδημά τους προέρχεται εν μέρει από την εργασία τους σαν μισθωτοί εργάτες και εν μέρει από την κατοχή μιας μικρής ιδιοκτησίας – ενός μικρού κτήματος ή μικρομάγαζου.[8]

Παραπέρα, στην καπιταλιστική κοινωνία υπάρχουν και άτομα που είναι μεν μισθωτοί αλλά δεν αμείβονται με το κεφάλαιο, αλλά με το εισόδημα του εργοδότη τους. Τέτοιοι είναι, για παράδειγμα, οι μισθωτοί υπηρέτες, οι σημερινοί «οικιακοί βοηθοί», των καπιταλιστών, αλλά και οι καθαυτό δημόσιοι υπάλληλοι, που αμείβονται με κρατικό εισόδημα και όχι με κρατικό κεφάλαιο, όπως συμβαίνει, αντίθετα, στις κρατικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις.

Τόσο οι υπηρέτες όσο και τα κατώτερα κλιμάκια της δημοσιοϋπαλληλικής ιεραρχίας ανήκουν στην εργατική τάξη.[9] Αντίθετα, τα ανώτατα κλιμάκια της ιεραρχίας αυτής, όπως και οι μισθωτοί διευθυντές των μεγάλων καπιταλιστικών επιχειρήσεων, των μονοπωλίων, ανήκουν στην αστική τάξη.

* * *

Για την πληρέστερη κατανόηση της μεθοδολογίας, με την οποία γίνεται από το μαρξισμό αυτός ο διαχωρισμός της αστικής κοινωνίας στο σύνολό της στις διάφορες τάξεις και στρώματα, είναι σκόπιμο, πριν προχωρήσουμε παραπέρα, να αναφέρουμε και να σχολιάσουμε τον κλασικό ορισμό που έδωσε ο Β.Ι. Λένιν για τις τάξεις:

«Τάξεις ονομάζονται μεγάλες ομάδες ανθρώπων που ξεχωρίζουν μεταξύ τους από τη θέση που κατέχουν μέσα σε ένα ιστορικά καθορισμένο σύστημα της κοινωνικής παραγωγής, από τη σχέση τους (στο μεγαλύτερο μέρος κατοχυρωμένη και διατυπωμένη σε νόμους) προς τα μέσα παραγωγής, από το ρόλο τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας και συνεπώς από τους τρόπους που ιδιοποιούνται τη μερίδα του κοινωνικού πλούτου που διαθέτουν και από το μέγεθος αυτής της μερίδας. Τάξεις είναι οι ομάδες εκείνες ανθρώπων, που η μια μπορεί να ιδιοποιείται τη δουλειά της άλλης χάρη στη διαφορά της θέσης που κατέχει μέσα σε ένα καθορισμένο σύστημα της κοινωνικής οικονομίας.»[10]

Ο Β. Ι. Λένιν δηλαδή, συνοψίζοντας τα συμπεράσματα από τις μελέτες του καθώς και τις θέσεις των Κ. Μαρξ και Φρ. Ένγκελς για τις τάξεις, έδωσε αυτόν τον ορισμό, όπου ξεχωρίζουν τέσσερα κριτήρια για τον καθορισμό των τάξεων: το πρώτο –η θέση που κατέχουν μέσα σε ένα ιστορικά καθορισμένο σύστημα της κοινωνικής παραγωγής– εμπεριέχει και τα άλλα τρία. Σε άλλα έργα του χρησιμοποιεί τον ισοδύναμο όρο θέ-

ση στην κοινωνική παραγωγή.[11] Το δεύτερο, που είναι και το καθοριστικό, αναφέρεται στις σχέσεις με τα μέσα παραγωγής. Το τρίτο αναφέρεται στο αν το συγκεκριμένο άτομο παίζει καθοδηγητικό, διευθυντικό ή αντίθετα εκτελεστικό ρόλο στην κοινωνική οργάνωση της επιχείρησης. Και το τέταρτο αναφέρεται στο ύψος και τον τρόπο απόκτησης του εισοδήματος.

Πριν προχωρήσουμε, θα ήταν σκόπιμο να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις που ενδιαφέρουν άμεσα για την ταξική διάρθρωση της σημερινής κοινωνίας.

Αν και το καθοριστικό κριτήριο είναι το δεύτερο –οι σχέσεις με τα μέσα παραγωγής– η ταξική θέση σε μια συγκεκριμένη κοινωνία καθορίζεται από την εφαρμογή όλων των κριτηρίων στο σύνολό τους. Έτσι, ένα άτομο που είναι μισθωτός, αλλά το εισόδημά του είναι του ύψους του εισοδήματος της αστικής τάξης, θα ανήκει σε αυτήν. Για παράδειγμα, οι διευθυντές των επιχειρήσεων, οι αεροπαγίτες, οι αντίστοιχοι στο Συμβούλιο της Επικρατείας και το Ελεγκτικό Συνέδριο, οι ταξίαρχοι, υποστράτηγοι, στρατηγοί και οι αντίστοιχοι του Ναυτικού και της Αεροπορίας, αν και μισθωτοί, ανήκουν στην αστική τάξη. Ενώ οι προϊστάμενοι των εργοστασίων και των επιχειρήσεων, των δημοσίων υπηρεσιών, οι πρόεδροι πρωτοδικών μέχρι τους προέδρους εφετών, οι αξιωματικοί του Στρατού Ξηράς από το λοχία μέχρι το συνταγματάρχη και οι αντίστοιχοι του Ναυτικού και της Αεροπορίας ανήκουν στα Νέα Μισθωτά Μεσαία Στρώματα.

Αντίθετα, μια μικρή ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής (λόγου χάρη ένα μικρό κτήμα), σε συνδυασμό με χαμηλό εισόδημα, που προέρχεται μερικά από τη μίσθωση της εργατικής του δύναμης, εντάσσει το συγκεκριμένο άτομο στους μισοπρολετάριους.

Στο τρίτο κριτήριο, το ρόλο στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας, εμπεριέχεται και η αντίθεση ανάμεσα στη σωματική και πνευματική εργασία, αντίθεση που στον καπιταλισμό τεί-

νει να υποταχθεί στο κεφάλαιο, να εντοπισθεί δηλαδή στον ένα πόλο της αντίθεσης κεφαλαίου – εργασίας, αλλά που στο σοσιαλισμό παίρνει μια άλλη διάσταση. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Β.Ι. Λένιν, που ακολουθούν τον ορισμό που αναφέραμε:

«Είναι φανερό ότι για την ολοκληρωτική κατάργηση των τάξεων πρέπει όχι μόνο να ανατραπούν οι εκμεταλλευτές, οι τσιφλικάδες και οι καπιταλιστές, όχι μόνο να καταργηθεί η ιδιοκτησία *τους*, πρέπει ακόμα να καταργηθεί και *κάθε* ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, πρέπει να εξαλειφθεί τόσο η διαφορά ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, όσο και η διαφορά ανάμεσα στους ανθρώπους της σωματικής και τους ανθρώπους της πνευματικής εργασίας. Αυτό είναι έργο πολύ μακρόχρονο. Για να συντελεστεί χρειάζεται ένα τεράστιο βήμα προς τα εμπρός στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, χρειάζεται να υπερνικηθεί η αντίσταση (συχνά παθητική, που είναι εξαιρετικά πεισματάρικη και υπερνικιέται εξαιρετικά δύσκολα) των πολυάριθμων υπολειμμάτων της μικροπαραγωγής, πρέπει να υπερνικηθεί η τεράστια δύναμη της συνήθειας και της αδράνειας που συνδέεται με αυτά τα υπολείμματα.»[12]

Εφαρμόζοντας τον ορισμό του Β.Ι. Λένιν στον καπιταλιστικό κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό, μπορούμε να δούμε σαφέστερα την ταξική θέση ορισμένων κοινωνικών ομάδων.

Έτσι, ο έμπορος ή ο τραπεζίτης ανήκουν στην αστική τάξη, έστω και αν δεν έχουν στην ιδιοκτησία τους μέσα παραγωγής αλλά μόνο χρηματικό κεφάλαιο, γιατί τόσο ο ρόλος τους στην οργάνωση της εργασίας, όσο και ο τρόπος απόκτησης και το ύψος του εισοδήματός τους είναι ίδιοι με της υπόλοιπης αστικής τάξης. Το ίδιο συμβαίνει και με τα υψηλά κλιμάκια του μισθωτού διευθυντικού προσωπικού των μονοπωλιακών επιχειρήσεων: ο ρόλος τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας

είναι κυρίαρχος, η διευθυντική τους εργασία δεν συντελεί απλά στην παραγωγή αξιών χρήσης αλλά και στη συλλογή υπεραξίας. Ο μισθός τους, επίσης, δεν αντιστοιχεί στην αξία της ειδικευμένης εργατικής τους δύναμης, αλλά είναι επιπέδου εισοδήματος καπιταλιστή και ένα μέρος του αποτελεί τμήμα από τα κέρδη. Έτσι, οι διευθυντές αυτοί εντάσσονται στην αστική τάξη.

Από την άλλη μεριά, η «οικιακή βοηθός» ή η καθαρίστρια ενός υπουργείου εντάσσονται στην εργατική τάξη, γιατί είναι απλά εκτελεστικά όργανα και το ύψος των αποδοχών τους είναι όπως και της υπόλοιπης εργατικής τάξης. Δηλαδή, αν και δεν ανταλλάσσουν την εργασία τους με κεφάλαιο αλλά με εισόδημα –ιδιωτικό η πρώτη, κρατικό η δεύτερη– τόσο η σχέση τους με τα μέσα παραγωγής όσο και ο ρόλος τους στην οργάνωση της εργασίας και ο τρόπος απόκτησης και το ύψος του εισοδήματός τους τις εντάσσει στην εργατική τάξη.

Η εικόνα λοιπόν, της ταξικής διάρθρωσης της σημερινής καπιταλιστικής κοινωνίας είναι η εξής:

Στους δύο πόλους έχουμε την αστική τάξη από τη μια και το προλεταριάτο, την εργατική τάξη από την άλλη. Ανάμεσά τους έχουμε τα μεσαία στρώματα, που διακρίνονται σε παλαιά μεσαία και σε νέα μισθωτά στρώματα. Τέλος, ανάμεσα στα παλαιά μεσαία στρώματα και την εργατική τάξη έχουμε τους μισοπρολετάριους.

Αναφέραμε ήδη ότι τα μεσαία στρώματα δεν είναι ενιαία, αλλά διακρίνονται σε εύπορα και φτωχά.

Διαφοροποιημένη είναι και η αστική τάξη. Με το πέρασμα του καπιταλισμού από το στάδιο του ελεύθερου ανταγωνισμού στο μονοπωλιακό στάδιο, χωρίστηκε στη μονοπωλιακή και τη μη μονοπωλιακή αστική τάξη. Οι μονοπωλητές ελέγχουν σε κάθε κλάδο μεγάλο μέρος της παραγωγής ή της αγοράς ή και των δύο. Στην κορυφή της μονοπωλιακής αστικής τάξης έχουμε τη χρηματιστική ολιγαρχία και το χρηματιστικό κεφάλαιο.

Σαν χρηματιστικό κεφάλαιο χαρακτηρίζει ο Β. Ι. Λένιν «το τραπεζικό κεφάλαιο μερικών πάρα πολύ μεγάλων μονοπωλιακών ενώσεων των βιομηχάνων».[13]

Και η εργατική τάξη αποτελείται από διάφορα στρώματα: έχουμε κατ' αρχήν το εργοστασιακό προλεταριάτο, αυτό που δουλεύει στα μεγάλα εργοστάσια και που είναι η καρδιά της εργατικής τάξης. Ευρύτερο στρώμα, που περιλαμβάνει και το εργοστασιακό προλεταριάτο, είναι το βιομηχανικό προλεταριάτο, αυτό που δουλεύει στη βιομηχανία με την ευρύτερη έννοια του όρου.

Κάθετα, η εργατική τάξη χωρίζεται στους ειδικευμένους και ανειδίκευτους εργάτες.[14] Επίσης, ο εφεδρικός βιομηχανικός στρατός, οι άνεργοι, αποτελούν και αυτοί τμήμα της εργατικής τάξης, που υποδιαιρούνται και αυτοί σε διάφορες κατηγορίες.[15]

Στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία υπάρχουν και ορισμένα διαταξικά στρώματα, δηλαδή κοινωνικές ομάδες οι οποίες αποτελούνται από μέλη διαφορετικών τάξεων, αλλά που τα μέλη τους έχουν κοινά γνωρίσματα μεταξύ τους, γνωρίσματα που είχαν μια ιδιαίτερη σημασία από κοινωνική άποψη.

Δύο διαταξικά στρώματα θα μας απασχολήσουν αναλυτικά σε αυτό το βιβλίο, γιατί έχουν ιδιαίτερη σημασία για την ταξική διάρθρωση της σημερινής καπιταλιστικής κοινωνίας: η αγροτιά και η διανόηση.

* * *

Η αγροτιά ήταν μία από τις δύο βασικές τάξεις του φεουδαρχικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Η άλλη βασική τάξη της φεουδαρχίας, οι φεουδάρχες, οι τσιφλικάδες, εκμεταλλεύονταν τους αγρότες, ιδιοποιούμενοι την υπερεργασία των τελευταίων είτε άμεσα με τη μορφή της αγγαρείας είτε

ιδιοποιούμενοι το υπερπροϊόν που παρήγαγαν, με τη μορφή της γαιοπροσόδου σε είδος ή χρήμα.

Με την παρακμή του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής, με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, η αγροτιά αποσυντίθεται ως τάξη, διαφοροποιείται ταξικά: ένα κομμάτι της γίνεται εργάτες γης και εντάσσεται στην εργατική τάξη, ένα άλλο τμήμα της αποτελεί τους μισοπρολετάριους του χωριού, οι φτωχοί και οι μεσαίοι αγρότες, ανήκουν στα παλαιά μεσαία στρώματα και, τέλος, οι πλούσιοι, οι μεγάλοι αγρότες ανήκουν στην αστική τάξη.

Η αγροτιά λοιπόν δεν είναι ενιαία τάξη στον καπιταλιστικό κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό, αλλά ένα διαταξικό στρώμα που αποτελείται από ομάδες που ανήκουν στην εργατική τάξη, στους μισοπρολετάριους, στα παλαιά μεσαία στρώματα και στην αστική τάξη.

Οι κλασικοί του μαρξισμού έχουν επισημάνει επανειλημμένα την αποσύνθεση της αγροτιάς με την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Ο Κ. Μαρξ στο έργο του «Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη», που δημοσιεύτηκε το 1852, υπέδειχνε ότι οι αγρότες δεν αποτελούν τάξη. Συγκεκριμένα γράφει: «Εφόσον όμως ανάμεσα στους μικρούς αγρότες υπάρχει μόνο μια τοπική συνάφεια και η ομοιότητα των συμφερόντων τους δεν δημιουργεί καμιά κοινότητα, κανένα εθνικό σύνδεσμο και καμιά π ο λ ι τ ι κ ή ο ρ γ ά ν ω σ η* δεν αποτελούν τάξη».[16] Αυτό επιβεβαιώθηκε και από την αποτυχία του Κ.Κ.Ε. να δημιουργήσει αγροτικό κόμμα μεταπολεμικά και ιδιαίτερα μετά το 1974 με την εκλογή βουλευτή του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας. Υποστηριζόταν ότι εάν εκλεγεί βουλευτής του Α.Κ.Ε συνεργαζόμενος με το Κ.Κ.Ε., το εν λόγω κόμμα θα αποκτήσει επιρροή-θα γίνει κόμμα. Αυτό όμως όλοι ξέρουμε ποτέ δεν έγινε πραγματικότητα.

Ο Φρ. Ένγκελς σημείωνε ήδη από το 1850 ότι η αγροτιά της τότε Γερμανίας χωριζόταν σε 4 στρώματα, από τα οποία το ένα

* Η έμφαση είναι του Κ. Κάππου.

πλησίαζε στην αστική τάξη, ενώ το άλλο την εργατική.[17] Στο κλασικό του έργο «Το αγροτικό ζήτημα στη Γαλλία και τη Γερμανία» (1894) χωρίζει τον αγροτικό πληθυσμό στις εξής κατηγορίες: τους ακτήμονες εργάτες γης, τους μικροαγρότες, τους μεσαίους αγρότες και τους μεγάλους χωρικούς.[18] Επίσης επισημαίνει ότι στην αγροτική οικονομία υπάρχει και η μεγάλη γαιοκτησία που την κατέχουν μεγαλοτσιφλικάδες και ότι εδώ πρόκειται για «απροκάλυπτη κεφαλαιοκρατική επιχείρηση».[19]

Ο Β.Ι. Λένιν περιέγραψε συστηματικά τη διαφοροποίηση της αγροτιάς στις «Θέσεις για το ΙΙ Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς». Διακρίνει στον αγροτικό πληθυσμό τις εξής κατηγορίες: αγροτικό προλεταριάτο, μισοπρολετάριοι, μικρή αγροτιά, μεσαία αγροτιά, μεγάλη αγροτιά. Επισημαίνει επίσης, ότι η μεγάλη γαιοκτησία ανήκει στην πλειοψηφία της είτε «στους απογόνους των φεουδαρχών», είτε «στους μεγιστάνες του χρηματιστικού κεφαλαίου που πλούτισαν εξαιρετικά» ή σε «ένα κράμα και από τις δύο αυτές κατηγορίες των εκμεταλλευτών και παράσιτων».[20]

Η ταξινόμηση αυτή του αγροτικού πληθυσμού από τον Β.Ι. Λένιν διατηρεί και σήμερα όλη της την επικαιρότητα και για αυτό στη συνέχεια, θα δώσουμε συνοπτικά το χαρακτηρισμό αυτών των κατηγοριών, παραθέτοντας τα ίδια του τα λόγια:

1. Το αγροτικό προλεταριάτο είναι «οι μισθωτοί εργάτες (με το χρόνο, για ορισμένο διάστημα, με την ημέρα), που προσπορίζονται τα μέσα για τη ζωή τους με τη μισθωτή εργασία στις καπιταλιστικές αγροτικές επιχειρήσεις».[21]

2. Οι μισοπρολετάριοι αγρότες είναι «εκείνοι που προσπορίζονται τα μέσα για να ζήσουν εν μέρει με τη μισθωτή εργασία στις αγροτικές και βιομηχανικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις, εν μέρει δουλεύοντας στο δικό τους ή σε νοικιασμένο

κομμάτι γης, που δεν τους δίνει παρά ένα ποσοστό από τα προϊόντα που χρειάζονται για τη διατροφή της οικογένειάς τους».[22]

3. Η μικρή αγροτιά είναι «οι μικρογεωργοί που κατέχουν με δικαίωμα ιδιοκτησίας ή με μίσθωση μικρά κομμάτια γης, με τα οποία μπορούν να καλύπτουν τις ανάγκες της οικογένειάς τους και του νοικοκυριού τους, χωρίς να καταφεύγουν στη μίσθωση ξένης εργατικής δύναμης».[23]

Ο Β.Ι. Λένιν τονίζει ότι «οι τρεις παραπάνω ομάδες του αγροτικού πληθυσμού, παρμένες μαζί, αποτελούν σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες την πλειοψηφία του».[24]

4. Η μεσαία αγροτιά αποτελείται από «τους μικρογεωργούς που κατέχουν με δικαίωμα ιδιοκτησίας ή με μίσθωση, επίσης μικρά κομμάτια γης, όπως τέτοια που, πρώτο, μέσα στον καπιταλισμό τους δίνουν κατά γενικό κανόνα όχι απλώς τα πενιχρά μέσα συντήρησης της οικογένειας και του νοικοκυριού τους, μα και τη δυνατότητα να βγάζουν ορισμένο περίσσευμα που μπορεί, τουλάχιστο στα καλύτερα χρόνια, να μετατρέπεται σε κεφάλαιο και που, δεύτερο, καταφεύγουν αρκετά συχνά (π.χ. το ένα στα δύο ή τρία νοικοκυριά) στη μίσθωση ξένης εργατικής δύναμης».[25]

5. Μεγάλη αγροτιά «είναι οι καπιταλιστές επιχειρηματίες στη γεωργία που, κατά γενικό κανόνα, χρησιμοποιούν μερικούς μισθωτούς εργάτες και που συνδέονται με την "αγροτιά" μόνο με το χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο, με τον τρόπο ζωής τους, με την προσωπική τους χειρωνακτική δουλειά στο νοικοκυριό τους».[26]

Τέλος, έχουμε και «τη γη των τσιφλικάδων, των μεγάλων γαιοκτημόνων, δηλαδή των προσώπων εκείνων που στις καπι-

ταλιστικές χώρες εκμεταλλεύονται συστηματικά, άμεσα ή μέσω των φάρμερ τους, τη μισθωτική εργατική δύναμη και τους μικροαγρότες της περιοχής (πολλές φορές και τους μεσαίους), δεν παίρνουν καθόλου μέρος στη χειρωνακτική εργασία, ανήκουν στην πλειοψηφία τους στους απογόνους των φεουδαρχών [...] ή στους μεγιστάνες του χρηματιστικού κεφαλαίου που πλούτισαν εξαιρετικά, ή αποτελούν ένα κράμα και από τις δύο αυτές κατηγορίες των εκμεταλλευτών και παράσιτων».[27]

* * *

Η διανόηση είναι μια κοινωνική κατηγορία που αποτελείται από άτομα, για τα οποία η υψηλή ειδίκευση και η ειδικευμένη διανοητική εργασία είναι επάγγελμα και τουλάχιστον το κύριο μέσον συντήρησής τους.[28]

Κατά προσέγγιση μπορούμε να χαρακτηρίσουμε σαν διανόηση τους κατόχους πτυχίου ανώτερης και ανώτατης μόρφωσης, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι εξαντλείται η κατηγορία αυτή. Διανοητική εργασία μπορεί να κάνουν και άτομα που δεν έχουν κάνει τυπικές σπουδές και τότε και αυτά βέβαια ανήκουν στη διανόηση.

Η διανόηση στη σημερινή καπιταλιστική κοινωνία είναι ένα διαταξικό κοινωνικό στρώμα: ένα κομμάτι της, τα ανώτατα στελέχη των μεγάλων καπιταλιστικών επιχειρήσεων και του αστικού κρατικού μηχανισμού, ανήκει στην αστική τάξη. Ένα δεύτερο κομμάτι, οι αυτοαπασχολούμενοι δικηγόροι, γιατροί, μηχανικοί κ.λπ., ανήκει στα παλαιά μεσαία στρώματα. Ένα τρίτο, που είναι μισθωτοί και έχουν ενδιάμεση θέση στην ιεραρχία των καπιταλιστικών επιχειρήσεων και του κρατικού μηχανισμού, ανήκει στα νέα μεσαία στρώματα. Τέλος ένα κομμάτι εντάσσεται στην εργατική τάξη, όπως οι δάσκαλοι, οι λογιστές κλπ. Επίσης υπάρχει και ένα τμήμα μισοπρολετάριων, όπως για παράδειγμα καθηγητές που μπορεί να εργάζονται ως

ωρομίσθιοι σε μια καπιταλιστική επιχείρηση φροντιστηρίων και να κάνουν και ορισμένα ιδιαίτερα μαθήματα.[29]

Η διανόηση διαφοροποιείται και ως προς τη σφαίρα της κοινωνικής δραστηριότητας στην οποία απασχολείται: ένα τμήμα της -όπως μηχανικοί, χημικοί κ.ά.- δουλεύει στην υλική παραγωγή, ενώ ένα άλλο στον τομέα της πνευματικής παραγωγής (μαζικά μέσα ενημέρωσης, «βιομηχανία θεάματος και ακροάματος», έρευνα, εκπαίδευση).[30] Ένα άλλο τμήμα απασχολείται στη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (εμπόριο, τράπεζες, ασφάλειες κ.ά.) και τέλος, ένα άλλο στο εποικοδόμημα (κρατικός μηχανισμός).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, στο στάδιο του ελεύθερου ανταγωνισμού, ο καπιταλισμός δεν είχε ακόμα διαφοροποιήσει την διανόηση. Ήταν ένα σχετικά ομογενές, από ταξική άποψη, κοινωνικό στρώμα. Ο Β.Ι. Λένιν ξεκαθάρισε ότι η διανόηση «δεν είναι αυτοτελής οικονομική τάξη και για αυτό δεν εκπροσωπεί καμιά αυτοτελή πολιτική δύναμη».[31]

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κ. Μαρξ αγνόησε συνειδητά τη μελέτη της πνευματικής παραγωγής στον καπιταλισμό, αν και ήδη από τη δεκαετία του 1860 επισήμανε φαινόμενα διείσδυσης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και σε αυτόν τον τομέα.

Συγκεκριμένα, στο έργο του, *Θεωρίες για την υπεραξία*, επισημαίνει ότι η πνευματική παραγωγή μπορεί να παίρνει δύο μορφές. Είτε τη μορφή εμπορευμάτων, αξιών χρήσης «που έχουν διαφορετική και αυτοτελή από τους παραγωγούς και καταναλωτές μορφή [...] όπως γίνεται με βιβλία, με πίνακες», είτε με τη μορφή των υπηρεσιών, οπότε «η παραγωγή δεν μπορεί να χωριστεί από την πράξη του παράγειν, όπως γίνεται σε όλους τους εκτελεστές καλλιτέχνες, ρήτορες, ηθοποιούς, δασκάλους, γιατρούς, παπάδες κ.λπ.»[32]

Αν όμως τον περασμένο αιώνα η διανόηση ήταν στη μεγάλη της πλειοψηφία ενιαίο ταξικά στρώμα, με την παραπέρα ανά-

πτύξη του καπιταλισμού, με την αυξανόμενη πραγματική υποταγή και της πνευματικής εργασίας στο κεφάλαιο,[33] η διανόηση άρχισε να διαφοροποιείται ταξικά.

Ο Β. Ι. Λένιν, ήδη από το 1889, επισημαίνει στοιχεία μιας τέτοιας διαφοροποίησης σε μια βιβλιοκρισία του για ένα έργο του Κάουτσκι ενάντια στον Μπέρνσταϊν:

«Αν ο Μπέρνσταϊν ήθελε απλώς να πει πως στη θέση των μικρών παραγωγών που ξεπέφτουν εμφανίζεται μια νέα μεσαία τάξη, η διανόηση, τότε θα είχε δίκιο, λέει ο Κάουτσκι και τονίζει πως ο ίδιος πριν από αρκετά χρόνια είχε κιόλας σημειώσει τη σοβαρότητα αυτού του φαινομένου. Ο καπιταλισμός σε όλους τους τομείς της λαϊκής εργασίας αυξάνει με εξαιρετική ταχύτητα τον αριθμό των υπαλλήλων, παρουσιάζει όλο και μεγαλύτερη ζήτηση διανοουμένων. Οι διανοούμενοι αυτοί κατέχουν μια ιδιόμορφη θέση ανάμεσα στις άλλες τάξεις, προσκολλημένοι εν μέρει στην αστική τάξη εξαιτίας των δεσμών τους, των αντιλήψεών τους κ.λπ. και εν μέρει στους μισθωτούς εργάτες, στο βαθμό που ο καπιταλισμός αφαιρεί ολοένα και περισσότερο από το διανοούμενο την αυτοτέλειά του, τον μετατρέπει σε εξαρτημένο μισθωτό και απειλεί να υποβιβάσει το βιοτικό του επίπεδο».[34]

Ενώ όμως μέχρι ενός σημείου η ταξική διαφοροποίηση της διανόησης ήταν περιορισμένη και οι διανοούμενοι ανήκαν στη μεγάλη πλειοψηφία τους στα μεσαία στρώματα, με την παραπέρα ανάπτυξη του καπιταλισμού, μετά την επανάσταση των κομπιούτερ και των νέων τεχνολογιών, η ταξική διαφοροποίηση της διανόησης πήρε «μαζικό» χαρακτήρα. Ένα ασήμαντο σε ποσοστό τμήμα της, οι μισθωτοί διευθυντές των μονοπωλίων, εντάχθηκαν στην αστική τάξη, ενώ ένα όλο και πιο μεγάλο ποσοστό της διανόησης προσεγγίζει και εντάσσεται στην εργατική τάξη.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1979, τόμ. 2, σελ. 34.

2. Σύμφωνα με τον Κ. Μαρξ, υπάρχουν δύο έννοιες της παραγωγικότητας της εργασίας στον καπιταλισμό: παραγωγικός εργάτης με τη γενική έννοια είναι αυτός που συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή αξιών χρήσης, ενώ παραγωγικός εργάτης από την άποψη της καπιταλιστικής παραγωγής είναι «εκείνος, που αναπαράγει για τον κεφαλαιοκράτη όχι μόνο όλη την αξία των μέσων συντήρησης που περιέχονται στο μισθό, αλλά που του την αναπαράγει μαζί με ένα κέρδος» (Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την υπεραξία*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα, τόμ. 1, σελ. 150). Οι δύο αυτές έννοιες δεν ταυτίζονται: ο βιομηχανικός εργάτης που δουλεύει σε καπιταλιστικό εργοστάσιο είναι παραγωγικός και με τη γενική έννοια, γιατί συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή αξιών χρήσης και παραγωγικός από την άποψη του καπιταλισμού, γιατί παράγει υπεραξία που είναι η πηγή του κέρδους του εργοδότη του. Ο εμποροϋπάλληλος όμως δεν είναι παραγωγικός με τη γενική έννοια –δεν συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή αξιών χρήσης– είναι, όμως, παραγωγικός από την άποψη του καπιταλισμού, γιατί η εργασία του προσφέρει κέρδος στον εργοδότη του, ο οποίος, αξιοποιώντας την απλήρωτη υπερεργασία του πρώτου, ιδιοποιείται με τη μορφή του εμπορικού κέρδους υπεραξία που παράχθηκε αλλού. Από την άλλη μεριά, ο μάγειρας που δουλεύει σαν μισθωτός υπηρέτης στο σπίτι ενός καπιταλιστή είναι παραγωγικός με τη γενική έννοια –παράγει άμεσα αξίες χρήσης, τα φαγητά– αλλά δεν είναι παραγωγικός από την άποψη της καπιταλιστικής παραγωγής, γιατί η εργασία του δεν προσδίδει κέρδος στο κεφάλαιο του εργοδότη του, δεν το αξιοποιεί. Αντίθετα η αμοιβή του δεν προέρχεται καν από το κεφάλαιο του εργοδότη του, αλλά από το εισόδημα του τελευταίου (στην προκειμένη περίπτωση το κέρδος) και την εργασία του τη χρησιμοποιεί ο καπιταλιστής για προσωπικές του ανάγκες και όχι για να αξιοποιήσει το κεφάλαιό του. Βλ. αναλυτικότερα : *Η διανόηση στην Ελλάδα. Ταξική θέση και ιδεολογία*, 3η έκδοση, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1981, σελ. 40-58.

3. Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1994, σελ. 25. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

4. Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμ. 3, σελ. 380-381.

5. *Ο.π.*, σελ. 381.

6. Φρ. Ένγκελς, «Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη», στο Κ. Μαρξ-Φρ. Ένγκελς, *Διαλεχτά έργα*, τόμ. ΙΙ, σελ. 164. Αντι του όρου *ιδεώδης* χρησιμοποιήθηκε ο ακριβέστερος όρος *ιδεατός*.

7. Βλ. και Δ. Σάρλη, *Η εργατική τάξη και ο ρόλος της στη σημερινή ελληνική κοινωνία*, 6η έκδοση, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1987, σελ. 18-19.

8. «... οι μισοπρολετάριοι ή μικροκληρούχοι αγρότες (είναι) εκείνοι που προσπορίζονται τα μέσα για να ζήσουν εν μέρει με τη μισθωτή τους εργασία στις αγροτικές και βιομηχανικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις, εν μέρει δουλεύοντας στο δικό τους ή νοικιασμένο κομμάτι γης, που δεν τους δίνει παρά μόνο ένα ποσοστό από τα προϊόντα που χρειάζονται για τη διατροφή της οικογένειάς τους. Αυτή η ομάδα του αγροτικού εργαζόμενου πληθυσμού είναι πολύ μεγάλη σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες, την ύπαρξή της και την ιδιαίτερη θέση της τη συγκάλυπταν οι εκπρόσωποι της αστικής τάξης και οι κίτρινοι "σοσιαλιστές" που ανήκουν στη ΙΙ Διεθνή, εν μέρει εξαπατώντας συνειδητά τους εργάτες, εν μέρει παρασυρόμενοι στα τυφλά από τη ρουτίνα των μικροαστικών αντιλήψεων και συγχέοντας την ομάδα αυτή με τη μεγάλη μάζα της "αγροτιάς" γενικά.» (Βλ. Ι. Λένιν, «Θέσεις για το ΙΙ Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς», *Άπαντα*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα, τόμ. 41, σελ. 170-171).

9. Βλ. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. 1, σελ. 462, Β. Ι. Λένιν, «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία», Άπαντα, τόμ. 3, σελ. 529. Βλ. και Θ. Ιωάννου, «Ο λενινιστικός ορισμός των τάξεων», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, 1980, Νο 4, σελ. 52-66, ιδιαίτερα σελ. 56-57.

10. Β. Ι. Λένιν, «Η μεγάλη πρωτοβουλία», *Άπαντα*, τόμ. 39, σελ. 15.

11. Είναι εντελώς αυθαίρετη και αντίθετη προς το όλο έργο του Β.Ι. Λένιν η ερμηνεία που δίνεται από ορισμένους μαρξιστές, σύμφωνα με την οποία με τον όρο θέση στο ιστορικά καθορισμένο σύστημα της κοινωνικής παραγωγής εννοείται η παραγωγικότητα ή όχι της εργασίας του συγκεκριμένου ατόμου, το κατά πόσον δηλαδή συμμετέχει άμεσα στην πα-

ραγωγή αξιών χρήσης. (Για παραπέρα αποδείξεις αυτής της θέσης βλ. Θ. Ιωάννου, «Ο λενινιστικός ορισμός των τάξεων», *ό.π.*, ιδιαίτερα σελ. 58-63). Μια τέτοια λαθεμένη ερμηνεία οδηγεί στον περιορισμό της εργατικής τάξης μόνο σε αυτούς που συμμετέχουν άμεσα στην υλική παραγωγή, και ειδικότερα στους χειρώνακτες εργάτες, με συνέπεια, σήμερα, στην εποχή των κομπιούτερ, να δίνεται η εντύπωση ότι τείνει να μειώνεται η εργατική τάξη, ενώ στην πραγματικότητα αυξάνει, μιας και το κεφάλαιο όλο και περισσότερο υποτάσσει και μορφές πνευματικής εργασίας αφενός και αφετέρου επεκτείνεται και σε μη παραγωγικούς κλάδους, λόγου χάρη στη διαφήμιση.

12. Β. Ι. Λένιν, «Η μεγάλη πρωτοβουλία», *ό.π.* Η έμφαση στο πρωτότυπο.

13. Β.Ι. Λένιν, «Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού», *Άπαντα*, τόμ. 27, σελ. 392.

14. Βλ. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. 1, σελ. 58,210-211.

15. *Ό.π.*, σελ. 664-671.

16. Μαρξ-Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, τόμ.1, σελ. 388.

17. Marx-Engels, *Collected Works*, Progress Publishers, Moscow, τόμ. 10, σελ. 410, τόμ. 11, σελ. 5-13.

18. Φρ. Ένγκελς, «Το αγροτικό ζήτημα στη Γαλλία και Γερμανία», στο Μαρξ-Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, τόμ.ΙΙ, σελ.490-515.

19. *Ό.π.*, σελ. 512.

20. Β.Ι. Λένιν, «Θέσεις για το ΙΙ Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς», *Άπαντα*, τόμ. 4, σελ. 176-177. – Θα θέλαμε να επισημάνουμε ένα σημείο που μπορεί να δημιουργήσει εννοιολογική σύγχυση. Στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ και ο Φρ. Ένγκελς μιλάνε για τρεις μεγάλες τάξεις της αναπτυγμένης κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας και αναφέρονται στους γαιοκτήμονες, τους κεφαλαιοκράτες και τους μισθωτούς εργάτες (Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. 3, σελ.20) αγνοώντας, για λόγους επιστημονικής αφαίρεσης, τα μεσαία στρώματα. Αργότερα όμως ο Κ. Μαρξ, ο Φρ. Ένγκελς – και ο Β.Ι. Λένιν – τους γαιοκτήμονες της αστικής κοινωνίας τους εντάσσουν και αυτούς στην αστική τάξη. Η εξήγηση, κατά τη γνώμη μας είναι η εξής: Την εποχή που έγραφε ο Κ. Μαρξ τον τρίτο τόμο του Κεφαλαίου, οι γαιοκτήμονες ξεχώριζαν από τους κεφαλαιοκράτες από το γεγονός ότι οι τελευταίοι έπαιζαν καθοδηγητικό ρόλο στην κοι-

νωνική οργάνωση της εργασίας, σε αντίθεση με τους γαιοκτήμονες που δεν έπαιξαν κανένα τέτοιο ρόλο (τον καθοδηγητικό ρόλο στην οργάνωση της κοινωνικής εργασίας στην αγροτική οικονομία τον παίζει ο καπιταλιστής φάρμερ, που ιδιοποιείται το μέσο κέρδος, ενώ το υπερκέρδος που προκύπτει από το μονοπώλιο της ιδιοκτησίας στη γη το παραχωρεί στο γαιοκτήμονα με τη μορφή της γαιοπροσόδου).

Με την ανάπτυξη, όμως, του καπιταλισμού, οι γαιοκτήμονες αφομοιώθηκαν από την αστική τάξη. Από τη μια μεριά μειώθηκε σημαντικά η σημασία της γαιοπροσόδου, ενώ από την άλλη, κομμάτι της αστικής τάξης έπαψε να δρα σαν άμεσος καθοδηγητής της παραγωγής και μετασχηματίσθηκε σε εισοδηματίες, σε ραντιέρηδες, που απλά εισπράττουν μερίδια από τις μετοχές που έχουν στην ιδιοκτησία τους.

Ήδη το 1871 ο Μαρξ αναφέρεται στους μεγάλους γαιοκτήμονες και τους καπιταλιστές σαν δύο τμήματα της γαλλικής αστικής τάξης (βλ. Κ. Marx-Fr. Engels, *On the Paris Commune*, Progress Publishers, Moscow, σελ. 69,75,126) ενώ ο Ένγκελς σε ένα άρθρο του το 1889, αναφέρει ότι «η λεγόμενη αριστοκρατία έχει απορροφηθεί και αφομοιωθεί» από την αγγλική αστική τάξη (Fr. Engels, "The Abdication of the Bourgeoise", K. Marx, Fr. Engels, *Articles on Britain*, Progress Publishers, Moscow, σελ. 394). Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. και Θ. Ιωάννου, *ό.π.*, σελ. 58-59.

21. Β.Ι. Λένιν, «Θέσεις για το ΙΙ Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς», *ό.π.*, σελ. 170.

22. *Ό.π.*, σελ. 170-171.

23. *Ό.π.*, σελ. 171.

24. *Ό.π.*, σελ. 172.

25. *Ό.π.*, σελ. 173.

26. *Ό.π.*, σελ. 174-175.

27. *Ό.π.*, σελ. 176-177.

28. Βλ. *Η διανόηση στην Ελλάδα*, ό.π., σελ. 15.

29. Βλ. Δ. Σάρλη, *Η εργατική τάξη και ο ρόλος της στη σημερινή ελληνική κοινωνία*, σελ. 23-26. *Η διανόηση στην Ελλάδα*, ό.π., σελ. 27-31.

30. Ο όρος ύλη εδώ χρησιμοποιείται με τη χυδαία έννοια του όρου, την έννοια του απτού. Προφανώς και η πνευματική παραγωγή έχει υλική υπόσταση, με την έννοια που δίνει στον όρο ύλη ο διαλεκτικός υλισμός.

31. Β.Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 14, σελ. 198.

32. Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την υπεραξία*, τόμ. 1, σελ. 459.

33. Οι έννοιες πνευματική εργασία και πνευματική παραγωγή δεν είναι ταυτόσημες. Έχουμε πνευματική εργασία σε τομείς της υλικής παραγωγής, όπως του μηχανικού σε ένα εργοστάσιο και, αντίστροφα, μπορούμε να έχουμε χειρωναχτική εργασία σε τομείς της πνευματικής παραγωγής, όπως λ.χ. ο τυπογράφος στην παραγωγή βιβλίων.

34. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 4, σελ. 213.

Η ΤΑΞΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση των διαφόρων τάξεων και στρωμάτων, είναι σκόπιμο να παρουσιάσουμε τη συνολική εικόνα της ταξικής διάρθρωσης της σημερινής ελληνικής κοινωνίας.

Η παρουσίαση αυτή θα βασίζεται στα στοιχεία των τελευταίων απογραφών πληθυσμού, που έγιναν το 1981, 1991 και το 2001. Η επεξεργασία αυτών των στοιχείων, με βάση τις μαρξιστικές κατηγορίες για την ταξική διάρθρωση, είναι μία πολύπλοκη και επίπονη διαδικασία, για τον απλούστατο λόγο ότι η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (ΕΣΥΕ) χρησιμοποιεί κατηγορίες που συσκοτίζουν αντί να αναδείχνουν τις ταξικές διαφορές. Για παράδειγμα, χρησιμοποιεί την «κατά θέση στο επάγγελμα» κατηγορία «μισθωτοί», χωρίς να λαβαίνει υπόψη ότι αυτό το στρώμα δεν είναι ταξικά ενιαίο. Δεν δίνει κανένα στοιχείο για τη διαφοροποίησή τους με βάση το ύψος του μισθού ή ημερομισθίου τους. Έτσι δεν κάνει καμιά διάκριση μεταξύ του μισθωτού διευθυντή μιας μονοπωλιακής επιχείρησης, ο οποίος ανήκει στην αστική τάξη, και του μισθωτού εργάτη. Και τους δύο τους εντάσσει αδιαφοροποίητα στην κατηγορία των «μισθωτών». Παράλληλα, αρκείται στην παρουσίαση των μέσων ετήσιων όρων των «μηνιαίων αποδοχών υπαλλήλων» και των «ωριαίων αποδοχών εργατών», συγκαλύπτοντας κάτω από αυτούς τους μέσους όρους την τεράστια διαφορά αποδοχών ανάμεσα στο μάνατζερ μιας πολυεθνικής και τον υπάλληλο που κάνει απλά εκτελεστική εργασία.

Θα πρέπει μάλιστα να επισημανθεί και το γεγονός ότι υπάρχουν και σοβαρές ανακρίβειες στα στοιχεία λόγω τεχνικών λαθών. Έτσι, το ότι το 1961 φαίνονται να υπάρχουν περισσότερες γυναίκες απασχολούμενες από ότι το 1971, οφείλεται σε λάθος της ΕΣΥΕ, που οι αρμόδιοι το παραδέχθηκαν λέγοντας ότι υπήρχε λάθος στο ερωτηματολόγιο της απογραφής του 1961.

Το 2001 π.χ. παρουσιάζει εργοδότες 503.395, ενώ η απογραφή του Ι.Κ.Α. δίνει 249.866, δηλαδή ενώ το 1991 ήταν 262.367 εργοδότες το 2001 η απογραφή τους ανεβάζει σε 503.295. Εάν είναι δυνατό; Προφανώς υπάρχει κάποιο μπέρδεμα, ανάμεσα στους εργοδότες που σημαίνει ότι απασχολούν τουλάχιστον έναν εργαζόμενο και τους αυτοαπασχολούμενους που δουλεύουν για λογαριασμό τους χωρίς να απασχολούν κανέναν εργαζόμενο.

Συνεπώς για να δοθεί μια σωστή εικόνα της ταξικής διάρθρωσης της ελληνικής κοινωνίας, είναι απαραίτητο να γίνει επεξεργασία αυτών των αδιαφοροποίητων στοιχείων με βάση δεδομένα που προκύπτουν και από διάφορες άλλες πηγές. Θα πρέπει, δηλαδή, να δούμε, πόσοι από τους μισθωτούς που αναφέρει η απογραφή της ΕΣΥΕ ανήκουν στην εργατική τάξη, πόσοι στα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα και πόσοι στην αστική τάξη.

Ανάλογα, η κατηγορία «εργοδότες» που χρησιμοποιεί η ΕΣΥΕ και αυτή συσκοτίζει την ουσιαστική ταξική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στο μικροαστό εργοδότη, που απασχολεί στη βιοτεχνία του 1-2 μισθωτούς και είναι υποχρεωμένος να κάνει χειρωνακτική δουλειά και ο ίδιος, και στον καπιταλιστή εργοδότη, που μπορεί να απασχολεί στην επιχείρησή του δεκάδες ή και εκατοντάδες εργάτες. Από ταξική, όμως, άποψη, αυτοί οι δυο διαφέρουν ποιοτικά: ο πρώτος ανήκει στα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης, ενώ ο δεύτερος στην αστική τάξη. Χρειάζεται, λοιπόν, να διαχωριστεί ταξικά η στατιστική κατη-

γορία «εργοδότες» και να δούμε πόσοι από αυτούς ανήκουν στα παλαιά μεσαία στρώματα και πόσοι στην αστική τάξη, πόσοι δηλαδή είναι πραγματικά καπιταλιστές.

Ακόμα και αγγλοσάξονες καθηγητές πανεπιστημίων επισημαίνουν τη διαφορά. Ο Π. Φλόρενς (P. Florens) σημειώνει ότι ο εργοδότης δουλεύει δίπλα με τους εργάτες που απασχολεί -όπως έκανε και ο μεσαιωνικός μάστορας- μόνο σε επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερο από πέντε εργαζόμενους. Αντίθετα, σε επιχειρήσεις που απασχολούν πάνω από πέντε άτομα, ο ιδιοκτήτης δεν κάνει σχεδόν καμιά χειρωνακτική εργασία. Ο Αμερικανός καθηγητής Φίλιπς (J.D.Phillips) πιστεύει ότι η τυπική μικρή επιχείρηση δεν χρησιμοποιεί πάνω από τρεις μισθωτούς.[1]

Ο Κ. Μαρξ σημειώνει ήδη από τον περασμένο αιώνα αυτό το ζήτημα, που επιμένει να αγνοεί σήμερα η αστική στατιστική, λέγοντας ότι «είναι απαραίτητο ένα ορισμένο ελάχιστο μέγεθος του ατομικού κεφαλαίου, έτσι που ο αριθμός των ταυτόχρονα εκμεταλλευόμενων εργατών, επομένως και η μάζα της παραγόμενης υπεραξίας, να επαρκεί για να απελευθερώσει από τη χειρωνακτική δουλειά τον ίδιο τον εκμεταλλευτή της εργασίας, για να μετατραπεί ο μικρομάστορας σε κεφαλαιοκράτη και να δημιουργηθεί έτσι, τυπικά, η σχέση του κεφαλαίου».[2]

Συνεπώς, ένα κατ' αρχήν κριτήριο για το διαχωρισμό της κατηγορίας των «εργοδοτών» σε καπιταλιστές και αυτούς που ανήκουν στα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης, είναι ο αριθμός των μισθωτών που απασχολούν. Τονίζουμε όμως εκ των προτέρων ότι αυτό το κριτήριο δεν είναι επαρκές, αλλά θα έπρεπε να συνδυαστεί με τον όγκο των εργασιών της επιχείρησης, με το ύψος των κερδών κ.λπ. Δυστυχώς τέτοια στατιστικά δεδομένα δεν υπάρχουν και γι' αυτό θα περιοριστούμε αναγκαστικά μόνο στον αριθμό των μισθωτών που χρησιμοποιούνται.

Έτσι, στον τομέα της μεταποιητικής βιομηχανίας μπορούμε να υπολογίσουμε, κατά πρώτη προσέγγιση, τον αριθμό των μισθωτών που θα πρέπει να απασχολεί ένας εργοδότης για να μην είναι υποχρεωμένος να δουλεύει και ο ίδιος μαζί τους, πλάι τους, αλλά, το πολύ, να διευθύνει την εργασία τους. Με βάση τους παρακάτω υπολογισμούς προκύπτει ότι ο ελάχιστος αυτός αριθμός είναι 4 εργάτες. Ο υπολογισμός αυτός γίνεται για το 1998 και έχει ως εξής:

Σύμφωνα με την ΕΣΥΕ οι μέσες εβδομαδιαίες αποδοχές των εργατών που απασχολούνται σε βιομηχανίες άνω των δέκα εργαζομένων ανέρχονταν το 1998 σε 63.332 δραχμές.[3] Άρα οι μέσες μηνιαίες αποδοχές ήταν 63.332 Χ 4= 253.328δραχμές. Σύμφωνα με υπολογισμούς του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών (ΚΜΕ) ο βαθμός εκμετάλλευσης (υπεραξία/αξία εργατικής δύναμης) ήταν 123,5%,[4] το 1995 στην μείζονα βιομηχανία (10 εργαζόμενοι και άνω). Κατά συνέπεια η υπεραξία που παρήγαγε ένας εργάτης της μείζονος βιομηχανίας ήταν 312.808 δραχμές. Υποθέτουμε ότι οι μικροί εργοδότες ιδιοποιούνται μόνο το 50% της υπεραξίας, που ιδιοποιείται ο καπιταλιστής της μεγάλης βιομηχανίας. Κι αυτό συμβαίνει γιατί στις μικρές επιχειρήσεις η παραγωγικότητα είναι χαμηλότερη. Επίσης ένα μέρος της υπεραξίας των μικρών επιχειρήσεων το αποσπούν οι μεγάλες που έχουν μονοπωλιακό χαρακτήρα (υψηλές τιμές στις πρώτες ύλες και τον μηχανολογικό εξοπλισμό, χαμηλές τιμές στα προϊόντα των επαγελματοβιοτεχνών). Θεωρούμε δηλαδή ότι η υπεραξία που δίνει ένας εργάτης το μήνα είναι 156.404 δραχμές.

Έτσι οι τέσσερις εργάτες αποδίδουν 625.616 δραχμές. Το ποσό αυτό μόλις και μετα βίας επιτρέπει στον εργοδότη με τέσσερις εργαζόμενους να καλύψει τις ανάγκες του. Κατά συνέπεια ο εργοδότης που απασχολεί μέχρι τέσσερις εργάτες μπορεί να θεωρηθεί επαγγελματοβιοτέχνης και να ενταχθεί στα μεσαία στρώματα της πόλης.

Σύμφωνα με τη ΕΣΥΕ, στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό ανήκουν άτομα ηλικίας 10 ετών και άνω που «εδήλωσαν ότι εργάζονται, με σκοπόν το κέρδος ή δια να λάβουν μίαν αμοιβήν ή, ακόμη, ως άμισθοι βοηθοί εις την οικογενειακήν επιχείρησιν ή την αγροτικήν εκμετάλλευσιν, εφ' όσον εργάζονται καθημερινώς εις αυτήν, τουλάχιστον, το 1/3 του κανονικού ωραρίου ή άνω των 90 ημερών τον χρόνον», καθώς και οι άνεργοι, «τα άτομα ηλικίας 10 ετών και άνω, τα οποία εδήλωσαν ότι ζητούν εργασίαν και ενεργούν προς την κατεύθυνσιν αυτήν. Αυτοί διακρίνονται : α) Εις τα άτομα τα οποία απώλεσαν την εργασίαν των δι' οιανδήποτε αιτίαν και β) δια πρώτην φοράν». Και στον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό κατατάσσει η ΕΣΥΕ «τα άτομα τα οποία εδήλωσαν ότι δεν εργάζονται και, συγχρόνως δεν εζήτουν εργασίαν».[5]

Έτσι, σύμφωνα με την απογραφή του 1981, οι οικονομικά ενεργοί ηλικίας 15-64 ήταν 3.543.797. Από αυτούς οι 101.461 δήλωσαν εργοδότες, οι 1.164.537 «εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό», δηλαδή αυτοαπασχολούμενοι, οι 394.008 «συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη οικογένειας», οι 1.730.298 μισθωτοί, οι 89.036 «νέοι» άνεργοι και οι 64.457 «δεν δήλωσαν θέση στο επάγγελμα» (Πίνακας 1 στο Παράρτημα).

Από τον Πίνακα 1 αντίστοιχα για το 1991 προκύπτει ότι εργοδότες ήταν 262.367, αυτοαπασχολούμενοι 1.089.102, συμβοηθούντα μέλη 230.298, μισθωτοί 1.945.913, άνεργοι 314.200 και δεν δήλωσαν θέση στο επάγγελμα 44.277 άτομα.

Τα αντίστοιχα νούμερα για το 2001 είναι: εργοδότες 249.866, αυτοαπασχολούμενοι 1.005.334, συμβοηθούντα μέλη 222.399, μισθωτοί 2.890.476, άνεργοι-νέοι 247.395.

Στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό του 1981 θα πρέπει να προστεθούν και οι εξής κατηγορίες εργαζομένων, που δεν απογράφηκαν από την ΕΣΥΕ: 130.000 ξένοι εργάτες που δουλεύουν παράνομα στην χώρα μας και 60.000 Ελληνες ναυτικοί, οι

οποίοι διακρίνονται σε 7.000 διευθύνοντες και ανώτερα διοικητικά στελέχη (ΔΑΔΣ), 10.000 ναυτικούς που εντάσσονται στα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα (ΝΜΜΣ) και 43.000 ναυτεργάτες.[6]

Όσον αφορά στον πραγματικό οικονομικά ενεργό πληθυσμό, με βάση την απογραφή πληθυσμού στις 17 Μάρτη 1991 είναι 3.797.611 άτομα. Στον αριθμό αυτό πρέπει να προστεθούν 300.000 ξένοι εργάτες που δεν απογράφηκαν γιατί βρίσκονταν παράνομα στη χώρα μας,[7] καθώς και 23.000 ναυτικοί που ταξίδευαν εκτός Ελλάδας που διακρίνονται σε 3.500 ΔΑΔΣ, σε 8.000 ΝΜΜΣ και 11.500 ναυτεργάτες.

Ο Δ. Κατσορίδας, σε βιβλίο που εκδόθηκε το 1994, αναφέρει ότι στις 28-9-93 το υπουργείο Δημόσιας Τάξης υπολογίζει πως δουλεύουν παράνομα στην Ελλάδα 395.285 ξένοι εργάτες.[8]

Στα 4.615.470 άτομα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού το 2001 προσθέτουμε 200.000 εργάτες που δούλευαν παράνομα στην χώρα μας, έλληνες ναυτεργάτες 17.722, ναυτικοί, νέα μισθωτά μεσαία στρώματα 4.799, ανώτερα διοικητικά στελέχη (ναυτικοί) 2.453 άτομα.

Με βάση τα στοιχεία αυτά καταρτίζουμε τον Πίνακα 2 στο Παράρτημα.

Υπολογισμός της εργατικής τάξης. Κατ' αρχήν υπολογίζουμε τους μισοπρολετάριους του χωριού που περιλαμβάνονται στο σύνολο των μισθωτών και πρέπει να αφαιρεθούν.

Μισοπρολετάριους θεωρούμε τους αγρότες που διαθέτουν μέχρι 30 στρέμματα και έχουν ως κύρια δραστηριότητα την εκτός γεωργίας. Σύμφωνα με την απογραφή γεωργικών εκμεταλλεύσεων του 1983, ο αριθμός των μισοπρολετάριων είναι 221.160 άτομα. Ο αριθμός αυτός θεωρούμε ότι αντιστοιχεί στους μισοπρολετάριους του 1981 μιας και δεν υπάρχουν

στοιχεία για το 1981. Το αντίστοιχο νούμερο για το 1991 είναι 238.850 και προέρχεται από την απογραφή γεωργικών εκμεταλλεύσεων του 1989 που υπάρχουν δημοσιευμένα στοιχεία. Το αντίστοιχο νούμερο για το 2001 είναι 189.830 με βάση την απογραφή των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του 1997 (Πίνακας 3 στο Παράρτημα). Οι αριθμοί αυτοί για τους μισοπρολετάριους είναι διογκωμένοι, γιατί περιλαμβάνουν και τους ιδιοκτήτες αγροτικών νοικοκυριών που δεν είναι εργάτες στην πόλη, δηλαδή και τους γιατρούς, δικηγόρους, επαγγελματίες κ.λπ. Τα στοιχεία της ΕΣΥΕ δεν δίνουν, δυστυχώς, τη δυνατότητα να ξεχωρίσουμε τους ιδιοκτήτες αγροτικών νοικοκυριών που απασχολούνται κύρια στην πόλη ως εργάτες, από τους ιδιοκτήτες αγροτικών νοικοκυριών που δεν απασχολούνται στην πόλη ως εργάτες.

Στη συνέχεια υπολογίζουμε τα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα (προϊσταμένους λογιστηρίων, διαφημίσεων, τμημάτων παραγωγής κ.λπ). Σύμφωνα με μελέτες και εκτιμήσεις, οι προϊστάμενοι στις επιχειρήσεις ανέρχονται στο 13,52% του συνόλου των μισθωτών.[9] Έτσι για το 1981 είναι 1.698.040 x 13,52% = 229.575 άτομα. Το αντίστοιχο νούμερο για το 1991 είναι 1.932.897 x 13,52% = 261.328 άτομα και το νούμερο για το 2001 είναι 2.890.476 x 13,52% = 390.792. Τα νούμερα αυτά πρέπει επίσης να αφαιρεθούν από το σύνολο των μισθωτών. Τέλος, πρέπει να αφαιρέσουμε από τους μισθωτούς τους διευθύνοντες ανώτερα διοικητικά στελέχη (ΔΑΔΣ) που απογράφηκαν ως μισθωτοί. Το 1981 το αντίστοιχο νούμερο είναι 34.910 άτομα (Απογραφή πληθυσμού 1981, τεύχος Α-Β, σελ. 561, Πίνακας 15). Από τον Πίνακα 16 της απογραφής του 1991 το αντίστοιχο νούμερο είναι 31.463 άτομα. Το αντίστοιχο νούμερο για το 2001 είναι 89.018. Με βάση τους παραπάνω υπολογισμούς καταρτίζουμε τους Πίνακες 4, 5 και 6 στο Παράρτημα.

Κατά συνέπεια η εργατική τάξη το 1981 ήταν 1.470.080 άτομα, το 1991 ήταν 2.026.956 και το 2001 ήταν 2.685.953.

Υπολογισμός των μεσαίων στρωμάτων του χωριού. Από τους υπολογισμούς του Π. Παπαδόπουλου προκύπτει ότι το 1981 στη γεωργία απασχολούνταν 820.894 άτομα.[10] Από αυτούς 39.148 ήταν μισθωτοί και θεωρούμε ότι ήταν 15-64 χρονών. Η αστική τάξη του χωριού υπολογίζεται, όπως θα δούμε πιο κάτω, με βάση τα νοικοκυριά που διαθέτουν πάνω από 100 στρέμματα. Επειδή δεν έγινε το 1981 έρευνα γεωργικών εκμεταλλεύσεων, παίρνουμε την έρευνα του 1983. Από τον Πίνακα 26 της έρευνας αυτής σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, τα άτομα που ανήκουν στην αστική τάξη (αρχηγοί και συμβοηθούντες) είναι 113.380. Άρα τα μεσαία στρώματα του χωριού είναι 820.894 – (39.148 + 113.380) = 668.366

Από τους Πίνακες 11 και 4 της απογραφής του 1991 προκύπτει ότι ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός στη γεωργία ήταν 619.461, από τους οποίους οι μισθωτοί ήταν 28.248. Η αστική τάξη του χωριού 121.190. Κατά συνέπεια τα παλαιά μεσαία στρώματα του χωριού ήταν : 619.459 – (28.248+121.190) = 470.021

Το 2001 το αντίστοιχο νούμερο ήταν : 591.669 – (95.621 + 67.750) = 428.298 (Πίνακες απογραφής 2001 6 και 11)

Υπολογισμός της αστικής τάξης. Κατ' αρχήν θεωρούνται καπιταλιστές που πραγματοποιούν συσσσώρευση κεφαλαίου όσοι απασχολούν πάνω από 5 εργαζόμενους. Με βάση τον Πίνακα 6, στο Παράρτημα, στην αστική τάξη της πόλης ανήκαν το 1981 46.392 άτομα και 10.663 συμβοηθητικά μέλη, δηλαδή σύνολο 57.055 άτομα.

Όσον αφορά στους αγρότες που ανήκουν στην αστική τάξη, παίρνουμε ως κριτήρια τα 100 στρέμματα, γιατί ενώ αποτελούν το 6,87% του συνόλου χρησιμοποιούν το 26,69 % των τρακτέρ (Πίνακας 8).

Διαθέτουν το 35,7% της νοικιασμένης γης (Πίνακας 9)
Διαθέτουν το 26,59% των βοοειδών (Πίνακας 10)

Διαθέτουν το 21,42% των προβάτων (Πίνακας 10)
Διαθέτουν το 17,30 % στις γίδες (Πίνακας 10)
Διαθέτουν το 17,88% των πολυετών φυτειών (Πίνακας 11)
Διαθέτουν το 16,14% των αμπελιών (Πίνακας 11)
Διαθέτουν το 7,94 % των θερμοκηπίων (Πίνακας 11).

Έτσι, σύμφωνα με τον πίνακα SZ6 της έρευνας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του 1983 (μιας και δεν υπάρχουν στοιχεία για το 1981), το 1981 αγρότες με πάνω από 100 στρέμματα ήταν 61.440 και συμβοηθούντα μέλη 51.490, δηλαδή σύνολο 113.380. Στον αριθμό αυτό της αστικής τάξης προστέθηκαν 34.910 ανώτερα διοικητικά στελέχη και 7.000 ανώτερα διοικητικά ναυτικά στελέχη. Σύνολο δηλαδή 212.345.

Το 1991 επιχειρηματίες με πάνω από 5 εργαζόμενους ήταν 51.515 και 13.538 συμβοηθούντα μέλη, δηλαδή σύνολο 65.053 άτομα. Αγρότες με πάνω από 100 στρέμματα, σύμφωνα με τον Πίνακα 32 της έρευνας γεωργικών εκμεταλλεύσεων 1989, ήταν 63.450 και συμβοηθούντα μέλη 57.740, δηλαδή σύνολο 121.190. Αν στα νούμερα αυτά προσθέσουμε τα ανώτερα διοικητικά στελέχη 31.463 και τα 3.500 ναυτεργικά στελέχη, έχουμε 221.206 άτομα.

Το νούμερο για την αστική τάξη το 2001 είναι: εργοδότες με πάνω από 4 εργατοϋπαλλήλους 58.381, ανώτερα διοικητικά στελέχη 89.018, 2.453 ναυτικοί ανώτερα διοικητικά στελέχη και 67.750 αγρότες με πάνω από 100 στρέμματα.

Σύνολο δηλαδή 217.602 άτομα.

Υπολογισμός των παλαιών μεσαίων στρωμάτων της πόλης. Αφού γνωρίζουμε τον πραγματικό οικονομικά ενεργό πληθυσμό, το σύνολο των τάξεων και των άλλων στρωμάτων του πληθυσμού, μπορούμε να προσδιορίσουμε τα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης που για το 2001 είναι 662.385 άτομα.

Έτσι, μπορούμε να καταρτίσουμε τον πίνακα της ταξικής

διάρθρωσης του 1981, 1991 και 2001 (Πίνακας 12 στο Παράρτημα).

Από τον πίνακα αυτό προκύπτει ότι η εργατική τάξη από 41,77% το 1981 έφτασε στο 58,64% το 2001. Η αύξηση αυτή προήλθε βασικά από την αύξηση των μισθωτών, καθώς και των ξένων εργατών που δουλεύουν στη χώρα. Στον αριθμό αυτό πρέπει να προστεθεί και ένας αριθμός φασονιστές που δουλεύουν στο σπίτι και βρίσκονται υπό την άμεση επιρροή του καπιταλιστή. Αυτοί ουσιαστικά είναι εργάτες που για λόγους κοινωνικής ασφάλισης και συνδικαλιστικούς ο επιχειρηματίας δεν τους συγκεντρώνει στον ίδιο χώρο.

Στις μελέτες που έγιναν για την ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας με βάση την απογραφή του 1981, παρουσιάζεται διογκωμένη η εργατική τάξη γιατί από λάθος δεν αφαιρούνται οι μισοπρολετάριοι του χωριού από τους μισθωτούς που δίνει η απογραφή της ΕΣΥΕ του 1981. Έτσι, αν αφαιρεθούν οι μισοπρολετάριοι, η εργατική τάξη φτάνει στο 40,2% του ΟΕΠ.[11]

Το ίδιο λάθος γίνεται και με τον υπολογισμό της εργατικής τάξης και με βάση την απογραφή του 1971. Αν υπολογίσουμε ότι οι μισοπρολετάριοι είναι 5-6% του ΟΕΠ, τότε η εργατική τάξη το 1971 ήταν 37,2% (42,7-5,5).[12]

Επίσης προκύπτει σημαντική μείωση του οικονομικού ενεργού πληθυσμού που ανήκει στα παλαιά μεσαία στρώματα του χωριού. Από 668.366 άτομα το 1981 δηλ. το 18,99% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού έπεσαν το 1991 στις 470.021, δηλ. στο 11,41% και το 2001 έπεσαν ακόμη πιο κάτω στα 428.298 άτομα δηλ. στο 9,35% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Τέλος, αυξήθηκαν τα μεσαία στρώματα της πόλης το 1991, με αποτέλεσμα ως ποσοστό στο σύνολο να αυξηθούν από 18,41% σε 20,64%. Η αύξηση αυτή προήλθε κύρια από την αύξηση των εργοδοτών που από 97.386 άτομα το 1981 έφτασε το 1991 στα 262.367 άτομα και το 2001 έπεσαν σε 249.866 (Πί-

νακας 1). Η διαφορά αυτή δείχνει ότι ένα μέρος από τους ειδικευμένους εργάτες που απολύονται από τη βιομηχανία και δεν βρίσκουν δουλειά, προς μεγάλη στενοχώρια των κυρίων εκσυγχρονιστών, παίρνουν και ένα βοηθό και κάνουν δουλειά μόνοι τους.

Οι μαρξιστές που εφαρμόζουν αυτή τη μεθοδολογία για τον προσδιορισμό της ταξικής διάρθρωσης κατηγορούνται ότι χρησιμοποιούν μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στην Τσαρική Ρωσία, ότι αναιρούν τις επεξεργασίες που χαρακτηρίζουν την Ελλάδα ως χώρα με μέσο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και ότι δε γίνεται νύξη στο γεγονός πως η χώρα μας εμφανίζει το μεγαλύτερο ποσοστό των μεσαίων στρωμάτων. Αυτά όλα είναι εντελώς αβάσιμα.

Ας δούμε τι συγκεκριμένα γράφει ο Ανδρέας Λύτρας καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στο βιβλίο *Προλεγόμενα στη θεωρία της ελληνικής κοινωνικής δομής* (εκδόσεις Νέα Σύνορα): «Είναι επιστημονικά απαράδεκτο, έστω έμμεσα και ελλειπτικά, να συγκρίνονται δύο διαφορετικοί ιστορικά χρόνοι καπιταλιστικής ανάπτυξης (Ρωσία το 1898 και η Ελλάδα το 1980 – 1990), μια χώρα μισοφεουδαρχική στη φάση της μετάβασης στον καπιταλισμό» (σελ. 74). Καταρχήν ο ορισμός της εργατικής τάξης διατυπώθηκε από τον Β.Ι. Λένιν το 1919 στο άρθρο «η Μεγάλη Πρωτοβουλία» όταν πια τυπικά δεν υπήρχε η Τσαρική Ρωσία και είχε αρχίσει η οικοδόμηση της νέας κοινωνίας.

Πέρα από αυτό εμείς στηριχτήκαμε κυρίως στο βιβλίο του Α. Μ. Μέλνικοφ «Σαβρεμιόναγια Κλασόβαγια Στρουκτούρα ΣΕΣΑ» 1974, Εκδόσεις Μισλ, Μόσχα, δηλαδή η μεθοδολογία αυτή εφαρμόστηκε στις ΗΠΑ που είναι μια αναπτυγμένη καπιταλιστική χώρα. Πέρα από αυτό πρέπει να μας πει αν διαφωνεί με την υπόδειξη του Β. Ι. Λένιν «ότι την πρώτη θέση στην πολιτική ανάλυση πρέπει να την έχει το ζήτημα των τάξεων» που προτάσσεται στο παρόν.

Παραπέρα: «Η αγχώδης εμμονή να αποδειχτεί η διαρκής

ανάπτυξη της εργατικής τάξης, μέσω της παρέμβασης στα στατιστικά δεδομένα και της πρόφασης της προσήλωσης στους μαρξιστικούς, λενιστικούς ορισμούς, οδηγεί και στη στρέβλωση της αρχικής αποδοχής ότι η χώρα είναι καπιταλιστική μέσου επίπεδου ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων... Αγνοούνται τα συμπεράσματα των οικονομικών διερευνήσεων (Μάλλιος, Σαμαράς) για τα προβλήματα καθυστέρησης της οικονομικής ανάπτυξης, τα οποία αιτιολογούν την αρχή μισθωτοποίηση» σελ. 77. Καταρχήν δεν υπάρχει καμιά «αγχώδης εμμονή». Την πραγματικότητα προσπαθούμε να διερευνήσουμε. Συναντάμε σοβαρές δυσκολίες από την αστική στατιστική που προσπαθεί με κάθε τρόπο να κρύψει τα ταξικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας. Η ανάλυσή μας δεν αγνοεί τα συμπεράσματα των επεξεργασιών ότι η Ελλάδα είναι καπιταλιστική χώρα με μέσο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Αντίθετα τα επιβεβαιώνει. Όταν η εργατική τάξη προσδιορίζεται στο 60% περίπου του οικονομικά ενεργού πληθυσμού τι σημαίνει, ότι είναι αναπτυγμένη; Δεν κάνουμε βέβαια συγκρίσεις, με άλλες χώρες. Δεν κάνουμε γιατί είναι αδύνατες οι συγκρίσεις, γιατί δεν υπάρχουν συγκρίσιμα στοιχεία. Είναι αδύνατο για εμάς να προσδιορίσουμε την πραγματική διάρθρωση των κοινωνιών των άλλων χωρών.

Τέλος ο Α. Λύτρας μας κατηγορεί ότι δεν κάνουμε καμία νύξη για το γεγονός ότι η Ελλάδα εμφανίζει το μεγαλύτερο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων – εργοδοτών, συμβοηθούντων μελών της οικογένειας στην Ευρώπη, πολύ υψηλότερο από οποιοδήποτε άλλο παράδειγμα καπιταλιστικής κυριαρχίας» (*ό.π.*, σελ. 72). Αυτό δεν είναι σωστό. Εμείς δίνουμε το πραγματικό ποσοστό και προσπαθούμε να το ερμηνεύσουμε. Η συγκέντρωση και συγκεντρωποίηση πάντως είναι γεγονός που αποδεικνύεται από τα στοιχεία των πινάκων 24-29 που παρατίθενται στο παράρτημα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Αναφέρονται στο Σ.Ν. Nadel, *Contemporary Capitalism and the Middle Classes*, Progress Publishers, Moscow 1982, σελ. 191-192.

2. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. 1, σελ. 345. Βλ. επίσης και σελ. 320-324 καθώς και Α. Ν. Μέλνικοφ, *Σαβρεμιόναγια Κλασόβαγια Στρουκτούρα ΣΕΣΑ*, εκδόσεις Μισλ, Μόσχα 1974.

3. ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίδα 2002, σελ. 121.

4. ΚΜΕ, *Προσεγγίσεις στην κατάσταση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα*, σελ. 214, έκδ. «Σύγχρονη Εποχή».

5. ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίδα 1984, σελ. 46.

6. Π. Παπαδόπουλου, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», σελ. 149. Το σχετικό πίνακα του Π. Παπαδόπουλου τροποποιούμε όσον αφορά τους φασονιστές, γιατί οπωσδήποτε οι φασονιστές έχουν απογραφεί τουλάχιστον σαν αυτοαπασχολούμενοι.

7. Δ. Κατσορίδας, περιοδικό *Θέσεις*, Νο 46, σελ. 68. Από τις 350.000 που υπολογίζονται οι ξένοι εργάτες, αφαιρούμε 50.000 που σύμφωνα με τις υπεύθυνους της ΕΣΥΕ απογράφηκαν.

8. Δ. Κατσορίδας, *Ξένοι εργάτες στην Ελλάδα*, εκδ. «Ίαμβος», σελ. 25.

9. Π. Παπαδόπουλου, *ό.π.*, σελ. 307-308.

10. Π. Παπαδόπουλου, *ό.π.*, σελ. 314.

11. *Ό.π.*, σελ. 172.

12. Δ. Σάρλη, *Η εργατική τάξη και ο ρόλος της στη σημερινή ελληνική κοινωνία*, ό.π., σελ. 38.

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ: ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΑΞΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ

Η εργατική τάξη παίζει ιδιαίτερο ρόλο στην κοινωνία. Κατέχει το κέντρο και το νεύρο της παραγωγής και γενικότερα της οικονομίας. Είναι η τάξη που αυξάνεται με γρήγορους ρυθμούς και παράγει το μεγαλύτερο κομμάτι των υλικών και πνευματικών προϊόντων.

Η εργατική τάξη έχει συσσωρεύσει το σύνολο της παραγωγικής πείρας, τις πρακτικές ικανότητες και τις τεχνικές γνώσεις που διαμορφώθηκαν στην πορεία πολλών γενεών. Η ίδια η θέση της στην παραγωγή την κάνει να διακρίνεται για την αυτοπεποίθησή της, για την πειθαρχία, την οργανωτικότητα και την αγωνιστική σταθερότητα. Είναι η πιο συνεπής επαναστατική δύναμη, γιατί τα συμφέροντά της δεν της επιτρέπουν να σταματήσει την πάλη στη μέση, αλλά της επιβάλλουν να συνεχίσει μέχρι την οικοδόμηση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού. Είναι ο νεκροθάφτης του καπιταλισμού, όπως έγραψαν ο Κ. Μαρξ και ο Φρ. Ένγκελς.

Είναι η μόνη τάξη που η κοινωνική της απελευθέρωση θα σημάνει την απαλλαγή από την εκμετάλλευση και την καταπίεση όλων των στρωμάτων της κοινωνίας. Ο Κ. Μαρξ και Φρ. Ένγκελς υπογράμμιζαν στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*: «Από όλες τις τάξεις, που σήμερα βρίσκονται αντιμέτωπες με την αστική τάξη, μόνο το προλεταριάτο είναι τάξη αληθινά επαναστατική. Οι υπόλοιπες τάξεις χάνονται και εξαφανίζονται από τη μεγάλη βιομηχανία, ενώ το προλεταριάτο είναι το πιο χαρακτηριστικό προϊόν της».[1]

Ο Φρ. Ένγκελς σημείωνε σχετικά ότι «η ιστορική καθοδή-

γηση πέρασε στα χέρια του προλεταριάτου, της τάξης που σύμφωνα με όλη την κοινωνική της θέση, μπορεί να απελευθερωθεί μόνο με την κατάργηση κάθε ταξικής κυριαρχίας, κάθε δουλείας και κάθε εκμετάλλευσης».[2]

Ο Β.Ι.Λένιν παρατηρούσε σχετικά ότι ο καπιταλισμός «κοινωνικοποιεί την εργασία και ανεβάζει την παραγωγικότητά της»... «σπάζει την υποταγή αυτού του εργαζόμενου στις ντόπιες βδέλλες και δημιουργεί την υποταγή στο μεγάλο κεφάλαιο. Η υποταγή αυτή είναι προοδευτική σε σύγκριση με την άλλη, παρ' όλη τη φρίκη της καταπίεσης της εργασίας, τον αργό θάνατο, την αποκτήνωση, το σακάτεμα του οργανισμού των γυναικών και των παιδιών κ.λπ. γιατί ΞΥΠΝΑ ΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΗ, μετατρέπει την υπόκωφη αόριστη δυσαρέσκεια, μετατρέπει τη σκόρπια, μικρή, χωρίς νόημα ανταρσία σε οργανωμένη ταξική πάλη για την απελευθέρωση όλου του εργαζόμενου λαού, σε πάλη που αντλεί τη δύναμή της από τις ίδιες τις συνθήκες ύπαρξης αυτού του μεγάλου καπιταλισμού, και για αυτό μπορεί να υπολογίζει αναμφισβήτητα σε ΣΙΓΟΥΡΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ».[3]

Τη μαρξιστική αυτή θέση για τον πρωτοπόρο ρόλο της εργατικής τάξης επιχειρούν να αμφισβητήσουν διάφοροι αστοί και μικροαστοί ιδεολόγοι. Έτσι, στη δεκαετία του '60 διαδόθηκε η αντίληψη ότι με την επιστημονικοτεχνική επανάσταση, τις νέες τεχνολογίες και την αυτοματοποίηση περιορίζεται ο ρόλος της εργατικής τάξης στην παραγωγή και παύει, ουσιαστικά, να δρα ο νόμος της αξίας.

Βασικός φορέας αυτής της αντίληψης ήταν η Ακαδημία Επιστημών της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας που, με επικεφαλής τον Ράντοβαν Ρίχτα και στα πλαίσια της αντεπανάστασης το 1967, επεξεργάστηκε αυτή την αντίληψη και δημοσίευσε το βιβλίο, *Ο Πολιτισμός στο σταυροδρόμι*. Το βιβλίο κυκλοφόρησε σε πολλές γλώσσες. (Στα ελληνικά κυκλοφόρησε το 1976 από τις εκδ. Ράππα).

Στο βιβλίο αυτό αναφέρεται ανάμεσα στα άλλα:

«Η αυτοματοποίηση... εξαλείφει τη μάζα της απλής εργασίας των βοηθητικών εργατών και αργότερα και των χειριστών μηχανών, καθώς και των παραδοσιακών υπαλλήλων κ.λπ. σε μια αναλογία που σύμφωνα με διάφορες εκτιμήσεις φτάνει το 80%-90% (σελ. 43).

Η επιστήμη «...τοποθετεί σε λογική βάση, με τη βοήθεια εξισώσεων και αλγορίθμων, το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας, από την αρχή ως το τέλος, και έτσι την προετοιμάζει για την εισαγωγή της αρχής της αυτοματοποίησης. Η επιστήμη, σαν άμεση παραγωγική δύναμη, αρχίζει σήμερα να δρα σε καθολική κλίμακα και ολόκληρη η βιομηχανία γίνεται μια τεχνολογική εφαρμογή της επιστήμης. Βρισκόμαστε μπροστά στην μετατροπή της παραγωγικής διαδικασίας, από διαδικασία απλής εργασίας σε διαδικασία επιστημονικής εργασίας» (σελ. 45).

«Η επιστήμη εισδύει στο σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας και γίνεται βαθμιαία η κεντρική παραγωγική δύναμη της κοινωνίας και ουσιαστικά ο αποφασιστικός παράγοντας της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων» (σελ. 37).

«Η επιστημονικοτεχνική επανάσταση τείνει προφανώς προς την πραγμάτωση μιας νέας αταξικής κοινωνικής διάρθρωσης, τελείως ευκίνητης και που το περιεχόμενό της θα είναι η αμοιβαία ανάπτυξη του ανθρώπου από τον άνθρωπο» (σελ.65).

Από τα αποσπάσματα γίνεται φανερό ότι ο Ρίχτα και οι συνεργάτες του υποστηρίζουν πως η διαδικασία της εργασίας μετατρέπεται στη σημερινή εποχή σε επιστημονική, άρα παύει να δρα ο νόμος της υπεραξίας και ότι η ΕΤΕ θα οδηγήσει σε αταξική κοινωνία. Κατά συνέπεια, χαράς ευαγγέλια για τους κυρίους αστούς. Θα εξαφανιστούν οι απεργίες και η ταξική πάλη!!!

Ανάλογες αντιλήψεις έκφρασε το 1983 ο Γάλλος μελετητής

Αντρέ Γκορζ. Γράφει συγκεκριμένα: «Η μικροηλεκτρονική επανάσταση εγκαινιάζει την εποχή της κατάργησης της εργασίας. Αυτή η κατάργηση πρέπει να κατανοηθεί από μια διπλή σκοπιά.

Α) Η ποσότητα της αναγκαίας εργασίας μειώνεται γρήγορα μέχρι να καταστεί περιθωριακή στην πλειοψηφία των υλικών παραγωγών και των δραστηριοτήτων οργάνωσης.

Β) Η εργασία δεν απαιτεί πια την άμεση επαφή του εργάτη με την ύλη. Η μετακίνηση αυτής της τελευταίας δεν προκύπτει πια από μια άμεση, πλήρη και κυρίαρχη δραστηριότητα.»[4]

Σε άλλο σημείο προσθέτει: «Η αυτοματοποίηση έχει καταργήσει μαζί με το μόνιμο καταναγκασμό σε εργασία, το νόμο της αξίας και την ίδια τη μισθωτή εργασία.»[5]

Τις απόψεις αυτές υιοθετεί ο καθηγητής Αλέξης Μητρόπουλος. Το 1993 γράφει: «Η μαζική αντικατάσταση των χειρωνακτών αρχικά αλλά και των πνευματικά εργαζόμενων αργότερα από τις παντοειδείς και συνθετικά σκεπτόμενες μηχανές, μας εισήγαγε σε μια νέα φάση ουσιαστικής υποβάθμισης ή κατάργησης της ανθρώπινης εργασίας στην παραγωγή, τα συνταρακτικότερα αποτελέσματα της οποίας θα φανούν σε ορισμένα χρόνια.»[6]

Ανάλογες απόψεις εκφράστηκαν και στο Διεθνές Συνέδριο για τις τάξεις και στρώματα στην ελληνική κοινωνία που διοργάνωσε στις 11-12/1/2002 ο Συνασπισμός της Αριστεράς. *«Η αντίθεση/σύγκρουση κεφαλαίου εργασίας απόλεσε την κεντρικότητά της. Αυτό συμβαίνει επειδή η εργασία έχει αποϋλικοποιηθεί, έχει γίνει άυλη εργασία (υπηρεσίες, τηλεργασία κ.λπ.) και έχει διαχυθεί σ' ολόκληρη την κοινωνία, σύμφωνα με τη θέση για την "κοινωνία εργοστάσιο", όπως αυτή διατυπώνεται από τον Α. Νέγκρι, θέση που έμμεσα αρνείται την ύπαρξη της εργατικής τάξης. Συνεπώς αυτή έχασε την υλικότητά της, δεν είναι μετρήσιμη και δεν μπορεί να συλληφθεί... Από τη στιγμή που η εργασία αποϋλικοποιήθηκε και διαχύθηκε σ' ολόκληρη*

την κοινωνία («κοινωνία εργοστάσιο») η εργατική τάξη αντικαθίσταται από μια ετερογενή μάζα... Αφού η εργασία τελείωσε, έπαυσε να υφίσταται και η εκμεταλλευτική σχέση απόσπασης και ιδιοποίησης υπεραξίας, η οποία εμπερικλείεται στη μισθωτή εργασία... Το πεδίο αντιπαράθεσης μετατοπίζεται από το χώρο παραγωγής και αξιοποίησης του κεφαλαίου (όπου η εργασία έχει ανταλλακτική αξία καθώς μετατρέπεται σε εμπόρευμα) προς τη σφαίρα αναπαραγωγής (όπου η εργασία συνιστά αξία χρήσης).»[7]

Κατ' αρχήν πρέπει να πούμε ότι δεν έχουμε μείωση του αριθμού των μισθωτών εργατών και υπαλλήλων. Έτσι στις 24 χώρες π.χ. του ΟΟΣΑ στις οποίες περιλαμβάνεται και η Ελλάδα, από 209.377.300, που ήταν οι μισθωτοί το 1970 έφτασαν στα 281.846.700 το 1990, δηλαδή αυξήθηκαν σε μια εικοσαετία κατά 34,6% και το 2002 σε 391.083.000 δηλαδή αυξήθηκαν στη δωδεκαετία 1990 – 2002 κατά 38,75%.[8] Στον αριθμό αυτό των μισθωτών, βέβαια, περιλαμβάνονται και οι μάνατζερ και οι προϊστάμενοι των τμημάτων (λογιστηρίων, πωλήσεων, δημοσίων σχέσεων κ.λπ.) που τυπικά εμφανίζονται ως μισθωτοί, ενώ αμείβονται από τα κέρδη και ανήκουν στην εργατική τάξη. Ο αριθμός όμως των μάνατζερ και των προϊσταμένων είναι μια παράμετρος λίγο-πολύ σταθερή. Κατά συνέπεια, έχουμε σημαντική αριθμητική αύξηση της εργατικής τάξης, στην οποία περιλαμβάνονται και οι υπάλληλοι σύμφωνα με τη μαρξιστική ανάλυση.

Πέρα από αυτό, δημιουργείται το ερώτημα: αφού μειώνεται ο αριθμός της εργατικής τάξης, γιατί οι ηγέτες των ιμπεριαλιστικών χωρών έθεταν επιτακτικά μέχρι το 1989 στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού το θέμα της ελεύθερης μετανάστευσης των πολιτών τους, που ήταν μια πηγή, εξαιτίας και της εξειδίκευσης, ζωντανού πλούτου; Γιατί, τελοσπάντων, προσφεύγουν σε εισαγωγή εργατικής δύναμης ακόμη και από τη Φορμόζα και το Πακιστάν;

Όσον αφορά την "αποϋλικοποίηση" της εργασίας πρέπει να σημειώσουμε πως και η "αποϋλικοποιημένη" είναι εργασία, δηλαδή σκόπιμη ανάλωση νευρικής και μυϊκής ενέργειας του ανθρώπου στην διάρκεια της οποίας με την βοήθεια των εργαλείων (π.χ. κομπιούτερ) δημιουργεί αξίες χρήσης που είναι απαραίτητες για την ικανοποίηση αναγκών. Μπορεί δηλαδή να περιορίζεται η μυϊκή ενέργεια αλλά αυξάνει η ανάλωση νευρικής ενέργειας. Όλοι μας όταν τελειώνουμε τη δουλειά στο κομπιούτερ είμαστε "εξαντλημένοι". Κατά συνέπεια δεν μπορούμε να λέμε ότι π.χ. δεν είναι εργασία η τηλεεργασία.

Αλλά δεν χρειάζεται να επικαλεστούμε τίποτε από όλα αυτά. Έχει φροντίσει να μας διευκολύνει ο ίδιος ο Κ. Μαρξ.

Στα *Grundrisse* διαβάζουμε: «Η παραγωγική διαδικασία (προβάλλει) όχι σαν υποταγμένη στην άμεση επιδεξιότητα του εργάτη, αλλά σαν τεχνολογική εφαρμογή της επιστήμης. Άρα η τάση του κεφαλαίου να δίνει επιστημονικό χαρακτήρα στην παραγωγή και η άμεση εργασία υποβαθμίζεται σε απλό συνθετικό στοιχείο αυτής της διαδικασίας.»[9]

«Εξαφανίζεται η άμεση εργασία και η ποσότητά της σαν η καθοριστική αρχή της παραγωγής –της δημιουργίας αξιών χρήσης– και υποβαθμίζεται: τόσο ποσοτικά –μειώνεται η αναλογία της– όσο και ποιοτικά, σαν απαραίτητο, βέβαια, αλλά δευτερεύον συνθετικό στοιχείο απέναντι στη γενική επιστημονική εργασία, την τεχνολογική εφαρμογή των φυσικών επιστημών.»[10]

«Το κεφάλαιο χρησιμοποιεί τη μηχανή μόνο στο βαθμό που αυτή επιτρέπει στον εργάτη να δουλέψει μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του σαν όχι δικό του, να δουλέψει περισσότερο για κάποιον άλλο.»[11] «Από όσα ειπώθηκαν φαίνεται καθαρά ο παραλογισμός του Λοντερτέιλ,[12] όταν θέλει να κάνει το πάγιο κεφάλαιο μια ανεξάρτητη από το χρόνο εργασίας αυτοτελή πηγή αξίας.»[13]

«Το γεγονός ότι τα μηχανήματα είναι η πρόσφορη μορφή της αξίας χρήσης του παγίου κεφαλαίου, δεν σημαίνει καθόλου πως η υπαγωγή στην κοινωνική σχέση [σχέσεις παραγωγής] του κεφαλαίου είναι η πιο πρόσφορη και η τελευταία κοινωνική σχέση παραγωγής για την εφαρμογή των μηχανημάτων.»[14]

Έτσι είναι φανερό ότι ο Κ. Μαρξ έχει κάνει «αναθεώρηση» έναν αιώνα πριν από τον Ρίχτα, τον Γκορζ και τους άλλους συγγραφείς, που έχουν διατυπώσει παρεμφερείς αντιλήψεις.

Μια άλλη κατηγορία αντιλήψεων υποστηρίζει ότι ο πρωτοπόρος ρόλος έχει περάσει από την εργατική τάξη σε άλλα στρώματα ή ομάδες.

Έτσι ο Μαρκούζε, στη δεκαετία του '60, με τα *Έρως και πολιτισμός*,[15] και ***Μονοδιάστατος άνθρωπος***,[16] υποστήριξε ότι ο πρωτοπόρος ρόλος στην ανάπτυξη της κοινωνίας έχει περάσει στους διανοούμενους και τους φοιτητές.

Οι αντιλήψεις αυτές έχουν αντικρουστεί με επιτυχία. Εκείνο που θέλουμε να παρατηρήσουμε είναι ότι οι διανοούμενοι δεν αποτελούν τάξη, αλλά ένα διαταξικό στρώμα. Ένα μέρος ανήκει στην εργατική τάξη, ένα άλλο στα μεσαία στρώματα και το υπόλοιπο στην αστική τάξη. Έτσι δεν έχουν δική τους πολιτική συνείδηση ούτε μπορούν να σχηματίσουν δικό τους πολιτικό φορέα. Δεν υπάρχει προηγούμενο σχηματισμού πολιτικού φορέα από το στρώμα των διανοούμενων.

Όσον αφορά τους φοιτητές, πρέπει να πούμε ότι όλη η νεολαία δεν αποτελεί οικονομικά ενεργό πληθυσμό ούτε ιδιαίτερη τάξη, δεν έχει κατασταλαγμένη ταξική συνείδηση. Οι φοιτητές ανάλογα με την προέλευσή τους (από εργατική, αγροτική ή αστική οικογένεια) ή τις εμπειρίες της ζωής (νέοι εργαζόμενοι), έχουν μια ταξική προδιάθεση.

Κατά συνέπεια, ούτε οι φοιτητές μπορούν να σχηματίσουν πολιτικό φορέα και να παίξουν πρωτοπόρο ρόλο στην κοινωνική ανάπτυξη.

Σε ανάλογη κατεύθυνση κινείται και ο Γάλλος μελετητής

André Gorz, που το 1980 κυκλοφόρησε το βιβλίο *Αντίο προλεταριάτο.*

Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι το προλεταριάτο δεν μπορεί να πάρει την εξουσία. «Πάνω από έναν αιώνα, η ιδέα του προλεταριάτου κατόρθωσε να κρύβει τη μη πραγματικότητά της. Αυτή η ιδέα είναι σήμερα τόσο ξεπερασμένη, όσο και το ίδιο το προλεταριάτο, γιατί στη θέση του συλλογικού παραγωγικού εργάτη γεννιέται μια μη-τάξη μη-εργατών, που προεικονίζουν, μέσα στους κόλπους της σημερινής κοινωνίας μια μη-κοινωνία, όπου οι τάξεις θα καταργηθούν μαζί με την ίδια την εργασία και όλες τις μορφές κυριαρχίας.

Αυτή η μη-τάξη, αντίθετα από την εργατική τάξη, δεν έχει παραχθεί από τον καπιταλισμό, δεν έχει το σημάδι της σφραγίδας των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Έχει παραχθεί από την κρίση του καπιταλισμού, κάτω από την επίδραση νέων τεχνικών παραγωγής. Η αρνητική στάση, που κατά τον Κ. Μαρξ έπρεπε η εργατική τάξη να είναι ο φορέας της, δεν έχει διόλου εξαφανιστεί. Έχει μετακινηθεί και ριζοσπαστικοποιηθεί σε ένα νέο πεδίο...

Αυτή η μη-τάξη των μη-εργατών ενώνει, πράγματι, στους κόλπους της το σύνολο των ατόμων, που τους πέταξαν έξω από την παραγωγή με τη διαδικασία κατάργησης της εργασίας ή υποαπασχολούνται οι ικανότητές τους με τη βιομηχανοποίηση (δηλαδή τον αυτοματισμό και την πληροφορική) της διανοητικής εργασίας. Ενώνει στους κόλπους της το σύνολο αυτών των υπεράριθμων της κοινωνικής παραγωγής, που είναι οι σημερινοί και αυριανοί άνεργοι, προσωρινοί και μόνιμοι, μερικά ή ολικά. Είναι ο καρπός της αποσύνθεσης της παλιάς κοινωνίας, που στηρίζεται στην εργασία, στο κοινωνικό κύρος, την αξιοποίηση, την κοινωνική χρησιμότητα, την επιθυμία για εργασία...

Η πλειοψηφία του πληθυσμού ανήκει σε αυτό το μεταβιομηχανικό νεοπρολεταριάτο των ανθρώπων χωρίς υπόσταση

κοινωνική και χωρίς τάξη, που απασχολούνται σε αβέβαιες θέσεις, αντικαταστάτη, ευκαιριακού εργάτη, αναπληρωματικού, μερικής απασχόλησης.»[17]

Αν εξετάσουμε τον αριθμό των διαρκώς ή για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ανέργων, που θεωρεί ο André Gorz ως μη-τάξη μη-εργατών, θα διαπιστώσουμε ότι έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια.

Το ζήτημα είναι ότι αυτή η κατηγορία του πληθυσμού δεν αποτελεί ξεχωριστή τάξη. Αντίθετα, αυτή η κατηγορία είναι ένα υποβαθμισμένο κοινωνικά στρώμα, που βαθμιαία οδηγείται στο περιθώριο. Ο αριθμός αυτών των μη-εργατών αποτελούν ένα πολύ μικρό μέρος σε σχέση π.χ. με την εργατική τάξη.

Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να υποστηριχθεί σοβαρά ότι μπορούν να παίξουν πρωτοποριακό ρόλο.

Οι απόψεις αυτές έχουν γίνει αντικείμενο κριτικής από το περιοδικό *Θέσεις*. Να τι γράφει: «Στο επίπεδο της διερεύνησης των ταξικών διαφοροποιήσεων που έχουν επέλθει στην ελληνική κοινωνική δομή στα τελευταία 15 χρόνια [Κώστας Κάππος, «Ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας»], επικρατεί ο ίδιος μηχανιστικός τρόπος προσέγγισης, η αριθμητική αντίληψη της εργατικής τάξης...

Η εκτίμηση του ρόλου και της θέσης της εργατικής τάξης στην κοινωνική δομή εκτιμάται εντελώς στατικά, δηλαδή αφ' ενός μεν αριθμητικά και μόνον (ότι μ' άλλες λέξεις έχει αυξηθεί το ποσοστό των μισθωτών εργαζομένων στον οικονομικά ενεργό πληθυσμο από 42% που ήταν στα 1980 στα 49% που είναι σήμερα, όπως προκύπτει και από τα στοιχεία της ΕΣΥΕ). Και αφ' ετέρου [επικρατεί δογματικά ο εξ ορισμού προορισμός της εργατικής τάξης] ως επαναστατικής, προορισμένης να ανατρέψει το σύστημα της καπιταλιστικής κυριαρχίας, χωρίς αυτό να προκύπτει από τη συγκεκριμένη πολιτική, οικονομική και κοινωνική διερεύνηση της κίνησης της εργατικής τάξης μέσα στην ίδια την εξέλιξη της πάλης των τάξεων στην εξε-

ταζόμενη περίοδο» (Α. Ταρπάγκος, *Θέσεις* Νο 58 σελ. 159-160, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

Κατ' αρχάς για το μηχανιστικό ρόλο προσέγγισης, και την αριθμητική αντίληψη της εργατικής τάξης, γνωρίζω την αντίληψη ότι εργατική τάξη είναι όσοι εργαζόμενοι έχουν συνειδητοποιήσει το ρόλο τους. Αλλά ο εργαζόμενος από τη στιγμή που πουλάει την εργατική του δύναμη στον καπιταλιστή είναι εργάτης και όλοι μαζί οι εργάτες αποτελούν την εργατική τάξη καθεαυτή. Η αριθμητική δύναμη δεν έχει αποφασιστική σημασία αλλά παίζει ρόλο στην ταξική πάλη και πρέπει να ξέρουμε πώς κατανέμεται στους κλάδους και το χώρο.

Τώρα όσον αφορά τον ισχυρισμό ότι δεν αποδεικνύω πως η εργατική τάξη είναι επαναστατική. Η θέση αυτή διατυπώθηκε ως επιστημονική υπόθεση από τον Κ. Μαρξ και το Φρ. Ένγκελς στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο.* Θεμελιώθηκε με τη θεωρία της εκμετάλλευσης απ' τον Κ. Μαρξ. Έλαβε σάρκα και οστά με τη κομμούνα του Παρισιού, την Οκτωβριανή Επανάσταση, την επανάσταση το 1918 στη Γερμανία και Αυστρία, το 1919 στην Ουγγαρία, στην Ελλάδα το 1946-49, στη Κούβα το 1956-1959, το Μάη το1968 στη Γαλλία (όπου σύμφωνα με σοβιετικούς ιστορικούς οι απεργοί εργάτες έφτασαν τα 13 εκατ.) Κατά συνέπεια τι να αποδείξω;

Από όσα αναφέρθηκαν είναι φανερό ότι οι αντιλήψεις που αμφισβητούν τον ηγετικό ρόλο της εργατικής τάξης, είναι αστήρικτες. Μένει ανοικτό το θέμα του ρόλου της εργατικής τάξης των αναπτυγμένων χωρών και πώς αυτός διαμορφώνεται από την ύπαρξη και της δράση της εργατικής αριστοκρατίας.

Η εργατική αριστοκρατία κατ' αρχήν είναι ένα κομμάτι της εργατικής τάξης των ιμπεριαλιστικών χωρών, που πουλούν την εργατική τους δύναμη πάνω από την αξία της, αποσπώντας ουσιαστικά ένα μέρος από τα υπερκέρδη των μονοπωλίων.

Το ζήτημα είναι ιδιαίτερης σημασίας εξαιτίας του γεγονό-

τος ότι ορισμένοι μαρξιστές υποστηρίζουν πως η επανάσταση θα ξεκινήσει από τις αναπτυγμένες χώρες. Και γεννιέται το ερώτημα πώς είναι δυνατό αυτό, όταν η εργατική τάξη σε αυτές τις χώρες είναι διεφθαρμένη, όπως υποστηρίζουν μερικοί μαρξιστές.

Ο Β.Ι.Λένιν, το 1917, στο έργου του, *Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, έδειξε ότι ο ιμπεριαλισμός με τα υψηλά μονοπωλιακά κέρδη «δημιουργεί την οικονομική δυνατότητα για την εξαγορά των ανώτερων στρωμάτων του προλεταριάτου και έτσι τρέφει, διαμορφώνει, δυναμώνει τον οπορτουνισμό.»[18]

Ο ίδιος ο Β .Ι. Λένιν, σε πρόλογο που έγραψε στο ίδιο έργο για τη γαλλική και γερμανική έκδοση, επανέρχεται στο θέμα και σημειώνει: «Αυτό το στρώμα των αστοποιημένων εργατών ή της «εργατικής αριστοκρατίας», που είναι πέρα ως πέρα μικροαστικό ως προς τον τρόπο ζωής του, είναι το κύριο στήριγμα της ΙΙ Διεθνούς και στις μέρες μας το κύριο κοινωνικό (όχι στρατιωτικό) στήριγμα της αστικής τάξης. Γιατί πρόκειται για αληθινούς πράκτορες της αστικής τάξης μέσα στο εργατικό κίνημα, για εργατικούς εντολοδόχους της τάξης των καπιταλιστών... για αληθινούς αγωγούς του ρεφορμισμού και του σοβινισμού.»[19]

Ο Β. Ι. Λένιν, το 1918, σημείωνε ότι «η επανάσταση θα περάσει ίσως βασανιστικές περιόδους, γιατί μπορεί να νικήσει οριστικά μόνο σε διεθνή κλίμακα και μόνο με τις κοινές προσπάθειες των εργατών όλων των χωρών.»[20]

Ο Φρ. Ένγκελς έγραφε το 1885 –όταν είχε σχεδόν διαμορφωθεί ο ιμπεριαλισμός– τα εξής: «Όσο καιρό διαρκούσε το βιομηχανικό μονοπώλιο της Αγγλίας, η αγγλική εργατική τάξη συμμετείχε ως ένα ορισμένο βαθμό στα οφέλη αυτού το μονοπωλίου. Τα οφέλη αυτά μοιράζονταν πολύ άνισα ανάμεσα στους εργάτες. Η προνομιούχα μειοψηφία τσέπωνε το μεγαλύτερο μέρος, αλλά ακόμα και η μεγάλη μάζα έπαιρνε, τουλάχι-

στον πότε-πότε και παροδικά, το μερτικό της. Και αυτή είναι η αιτία που... στη Αγγλία δεν είχαμε άλλο σοσιαλισμό.»[21]

Είναι φανερό ότι οι κλασικοί έδιναν ιδιαίτερο βάρος στο ρόλο της εργατικής αριστοκρατίας στο σύνολο της εργατικής τάξης και η ζωή τους επιβεβαίωσε. Πουθενά όμως δεν υποστηρίζουν ότι η εργατική τάξη των ιμπεριαλιστικών χωρών είναι διεφθαρμένη στο σύνολό της.

Το ερώτημα είναι αν στην Ελλάδα, χώρα με μέση ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, υπάρχει εργατική αριστοκρατία. Και όταν λέμε εργατική αριστοκρατία, εννοούμε κομμάτι της εργατικής τάξης –και όχι επιστάτες, εργοδηγούς κ.λπ.– που τσεπώνει ένα μέρος των υπερκερδών των μονοπωλίων.

Η πείρα μου από τα μεγάλα εργοστάσια που έχω δουλέψει λέει ότι, σε κάθε τμήμα του εργοστασίου, υπάρχει ένας τεχνίτης-εργάτης που είναι υπερειδικευμένος και που από αυτόν εξαρτάται η πορεία της παραγωγής, η λειτουργία του τμήματος. Αυτοί αμείβονται ικανοποιητικά και ταυτίζονται με τα συμφέροντα του κεφαλαιοκράτη επιχειρηματία.

Ο Δ. Σάρλης υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα δεν υπήρχε βάση για να διαμορφωθεί, με την κλασική μορφή, εργατική αριστοκρατία. Για αυτό η αστική τάξη δημιούργησε μια συνδικαλιστική γραφειοκρατία που συντηρείται σε τελευταία ανάλυση με το δυνάμωμα της εκμετάλλευσης των εργατών. Η γραφειοκρατία αυτή καλλιεργεί μέσα στην εργατική τάξη τη θεωρία της συνεργασίας των τάξεων και υποτάσσει το συνδικαλιστικό κίνημα στο κράτος και την εργοδοσία.[22] Είναι, οπωσδήποτε, και αυτή κομμάτι της γραφειοκρατίας. Το κομμάτι αυτό απαλλάσσεται από την υποχρέωση να δουλεύει στην παραγωγή, συμμετέχει σε επιτροπές στο εσωτερικό της χώρας ή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εισπράττει σημαντικά ποσά ως έξοδα παράστασης κ.λπ.

Ας έρθουμε τώρα στο θέμα της διάρθρωσης της εργατικής τάξης.

Η έρευνα της διάρθρωσης της εργατικής τάξης έχει πρω-

ταρχική σημασία για τον καθορισμό των βασικών κατευθύνσεων της οργανωτικής και της ιδεολογικοπολιτικής δουλειάς των κομμουνιστών – και βέβαια αυτές οι δύο συνιστώσες της δουλειάς των κομμουνιστών είναι αξεχώριστες μεταξύ τους.

Αυτή η ανάλυση επιτρέπει να διασαφηνιστεί το ειδικό βάρος και οι προοπτικές ανάπτυξης των επιμέρους τμημάτων της εργατικής τάξης. Επιτρέπει να εντοπισθούν τα τμήματά της, που μειώνονται αριθμητικά λόγω αλλαγών στην τεχνολογία, καθώς και τα νέα τμήματά της, όπως αυτά που συνδέονται με τις νέες τεχνολογίες. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η μελέτη των νέων τμημάτων της εργατικής τάξης και, ειδικότερα, η μελέτη των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, καθώς και των αντιλήψεων που διαμορφώνουν αυθόρμητα, είναι ένα από τα βασικά καθήκοντα του κόμματος της εργατικής τάξης.

Η εσωταξική διάρθρωση της εργατικής τάξης μπορεί να διερευνηθεί από οριζόντια και κάθετη άποψη.

Από οριζόντια άποψη η εργατική τάξη μπορεί να διαιρεθεί στα εξής τμήματα:

Το τμήμα που δουλεύει στη βιομηχανία με την ευρεία έννοια του όρου – ορυχεία, μεταποίηση, ενέργεια, κατασκευές, μεταφορές, επικοινωνίες. Όλοι αυτοί αποτελούν το βιομηχανικό προλεταριάτο. Κομμάτι του τελευταίου είναι το εργοστασιακό προλεταριάτο –αυτό που δουλεύει στις μεγάλες μονάδες– που αποτελεί την καρδιά της εργατικής τάξης. Παράλληλα έχουμε και τους εργάτες γης που, μαζί με το βιομηχανικό προλεταριάτο, συνιστούν το κομμάτι της εργατικής τάξης που δουλεύει στην υλική παραγωγή.

Ένα δεύτερο τμήμα είναι αυτό που δουλεύει στη σφαίρα της πνευματικής παραγωγής, όπως δάσκαλοι, εργατοϋπάλληλοι στον τομέα θεάματος και ακροάματος κ.ά.

Ένα τρίτο τμήμα απασχολείται στη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, όπως εμποροϋπάλληλοι, τραπεζοϋπάλληλοι κ.ά.

Ένα τέταρτο απασχολείται στα κατώτερα κλιμάκια του κρατικού μηχανισμού, όπου περιλαμβάνονται όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι εκτός των διευθυντών και των τμηματαρχών.

Ένα πέμπτο τμήμα είναι αυτό που απασχολείται ως υπηρετικό προσωπικό, ως «οικιακοί βοηθοί». Θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι σε αυτόν το τομέα απασχολούνται σε μεγάλη κλίμακα ξένοι εργάτες και ιδιαίτερα εργάτριες (Φιλιππινέζες, Αλβανίδες, Ουκρανέζες κ.ά.). Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ξένοι εργάτες που δούλευαν παράνομα στην Ελλάδα το 2001 –που όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο είναι 200.000 περίπου, δηλαδή το 4% της εργατικής τάξης στην Ελλάδα– είναι αντικείμενο της πιο άγριας εκμετάλλευσης, μιας και στερούνται βασικών δικαιωμάτων.

Τέλος, ένα κομμάτι της εργατικής τάξης αποτελεί τον εφεδρικό βιομηχανικό στρατό, δηλαδή τους ανέργους που ή έχασαν τη δουλειά τους ή αναζητούν δουλειά για πρώτη φορά.

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας δεν δίνει τα στοιχεία των απογραφών με τέτοιο τρόπο που να μπορέσουμε να υπολογίσουμε ακριβώς αυτά τα τμήματα της εργατικής τάξης. Ούτε, βέβαια, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, δίνει και στοιχεία που να αναφέρονται άμεσα στο ίδιο το μέγεθός της. Όπως είδαμε εκεί, χρειάζεται να γίνει μια σειρά υπολογισμών για να βρεθεί το μέγεθος του προλεταριάτου.

Για τη μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης της εργατικής τάξης σε ευρύτερα χρονικά πλαίσια, καθώς και για μια αναλυτικότερη εξέταση της εσωτερικής διάρθρωσής της, θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε –μια και η ΕΣΥΕ δεν δίνει αναλυτικά στοιχεία για αντίστοιχους υπολογισμούς– την ευρύτερη κατηγορία των μισθωτών.

Υπενθυμίζεται ότι η κατηγορία «μισθωτοί» είναι ένα διαταξικό στρώμα που, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, περιλαμβάνει εκτός από την εργατική τάξη, τους μισοπρολετά-

ριους, τα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα και τμήματα της αστικής τάξης.

Για ορισμένα όμως τμήματα της εργατικής τάξης διαχρονική εξέλιξη, οριζόντια διάρθρωση κατά κλάδο και νόμους, απασχόληση στο δημόσιο τομέα – η αντίστοιχη μελέτη των μισθωτών δίνει, με ικανοποιητική προσέγγιση, πληροφορίες και για τα αντίστοιχα ζητήματα της εργατικής τάξης.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 13 στο Παράρτημα, βλέπουμε ότι έχουμε μια συνεχή αύξηση, σχετική και απόλυτη, των μισθωτών που καταγράφει η ΕΣΥΕ. Επίσης δείχνει ότι διαρκώς αυξάνει ο αριθμός και το ποσοστό των γυναικών που δουλεύουν ως μισθωτοί.

Στον Πίνακα 14 στο Παράρτημα φαίνεται κυρίως η διάρθρωση των μισθωτών κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας. Από τον πίνακα αυτό προκύπτει ότι η μισθωτή εργασία στη βιομηχανία από το 1951 μέχρι το 1981 αυξανόταν διαρκώς, ενώ από το 1981 μέχρι το 1991 έπεσε από 933.711 στους 745.508 μισθωτούς. Αντίστοιχα αυξήθηκε η μισθωτή εργασία στις υπηρεσίες. Από το 1991 μέχρι το 2001 οι μισθωτοί που δούλευαν στη βιομηχανία αυξήθηκαν και έφτασαν στο 1.037.385 άτομα δηλαδή είχαμε μία σημαντική αύξηση. Αυτό οφείλεται στους ξένους εργάτες που ήρθαν στη χώρα μας.

Από τον Πίνακα 15 στο Παράρτημα, προκύπτει ότι 498.920 μισθωτοί το 1984 είχαν για εργοδότη το αστικό κράτος. Το αντίστοιχο νούμερο για τις 31-12-91 ήταν 592.708 μισθωτοί, δηλαδή αυξημένο κατά 20%. Το νούμερο αυτό στις 31/12/02 γίνεται 713.681 άτομα δηλαδή ενώ λένε ότι θέλουν να μειώσουν το κράτος αυξάνουν τους δημόσιους υπάλληλους. Από τον Πίνακα 16 προκύπτει πώς κατανέμονται οι μόνιμοι υπάλληλοι κατά υπουργείο. Σε αυτούς δεν περιλαμβάνονται, πρέπει να σημειωθεί, οι μόνιμοι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και οπλίτες των ενόπλων δυνάμεων καθώς και των σωμάτων ασφαλείας.

Ο Πίνακας 17 στο Παράρτημα παρουσιάζει τη μερική απασχόληση. Από τον πίνακα φαίνεται ότι από το 1983 μέχρι το 2001 είχαμε μια σημαντική αύξηση του ποσοστού της μερικής απασχόλησης σε σχέση με τη συνολική. Επίσης είναι φανερό ότι το μεγαλύτερο κομμάτι της μερικής απασχόλησης ανήκει στις γυναίκες.

Ο Πίνακας 18 στο Παράρτημα δείχνει την κατανομή των μισθωτών κατά νομό. Το κύριο στοιχείο είναι ότι συγκεντρώνονται μισθωτοί και στην εικοσαετία 1981-2001 στο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

Εκτός, όμως, από την οριζόντια διαίρεση της εργατικής τάξης, έχουμε και την κάθετη. Αυτή μπορεί να γίνει με βάση το βαθμό εξειδίκευσης. Έτσι έχουμε ανειδίκευτους εργάτες και ειδικευμένους.[23]

Η απογραφή δεν δίνει στοιχεία όσον αφορά στην ειδίκευση της εργατικής τάξης. Τελευταία, όμως, η ΕΣΥΕ, στα πλαίσια της έρευνας του εργατικού δυναμικού, έχει δώσει για το θέμα αυτό στοιχεία για το 2001. Με βάση τα στοιχεία αυτά, και όσον αφορά στην υλική παραγωγή, καταρτίζουμε τον Πίνακα 19 στο Παράρτημα.

Η άνοδος της ειδίκευσης και του μορφωτικού επιπέδου της εργατικής τάξης είναι βασικό στοιχείο για την ανάπτυξη της ταξικής πάλης.

Αυτή η άνοδος δημιουργεί έδαφος για τη συνειδητοποίηση από τα πλατιά στρώματα των εργαζομένων του ιστορικού ρόλου του προλεταριάτου, τη διάδοση στις γραμμές του της ιδεολογίας του επιστημονικού κομμουνισμού. Ο Β. Ι. Λένιν έγραψε: «Η ιστορία του εργατικού κινήματος όλων των χωρών δείχνει ότι, γρηγορότερα και ευκολότερα από όλους, τις ιδέες του σοσιαλισμού τις αφομοιώνουν καλύτερα τα πιο καλοστεκούμενα στρώματα των εργατών.»[24] Συγκεκριμένα από αυτούς προέρχονται οι πρωτοπόροι εργάτες που ασχολούνται με τη διαφώτιση και την οργάνωση του προλεταριάτου. Από τους

μορφωμένους εργάτες πιο εύκολα σχηματίζεται η «εργατική διανόηση» (Β. Ι. Λένιν) που μπορεί να γίνει ενεργός φορέας των ιδεών της μαρξιστικολενινιστικής θεωρίας στο εργατικό κίνημα.[25]

Τα τελευταία χρόνια, οι κύριοι εκσυγχρονιστές κάνουν πολύ θόρυβο για τις αλλαγές στην εργατική τάξη με τη ραγδαία ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών (κομπιούτερ, τηλεπικοινωνίες).

Ποια είναι όμως η αλήθεια; Το πιο σημαντικό είναι ότι όσοι περνούν στη χρησιμοποίηση των ηλεκτρονικών υπολογιστών χάνουν ένα σημαντικό κομμάτι των όποιων δημιουργικών στοιχείων της δουλειάς τους, εξαρτώνται μαζικά και έντονα από τους ρυθμούς των μηχανημάτων. Αποκτούν έτσι νέα στοιχεία στο περιεχόμενο της δουλειάς τους που αντικειμενικά τους φέρνει πιο κοντά στα χαρακτηριστικά των βιομηχανικών εργατών. Από την άλλη μεριά βέβαια, υπάρχει μια μικρή ομάδα (μηχανικοί, αναλυτές, προγραμματιστές) που κάνει πιο δημιουργική και πιο ειδικευμένη δουλειά.

Μιλώντας γενικά για τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών στην κοινωνικοταξική σύνθεση και στη σύνθεση της εργατικής τάξης, πρέπει να τονιστούν τα πιο κάτω:

Α) Σημειώνεται ραγδαία αύξηση της ανεργίας («τεχνολογίες μειωμένης απασχόλησης»), ενώ η κάποια αύξηση της απασχόλησης σε μερικούς κλάδους αιχμής δεν μπορεί να αντισταθμίσει τη μαζική απώλεια θέσεων εργασίας. Ακόμα και στις ΗΠΑ, οι νέες θέσεις εργασίας στους κλάδους των νέων τεχνολογιών δεν ήταν παραπάνω από 6% του συνολικού αριθμού των νέων θέσεων εργασίας.

Β) Ιδιαίτερα χτυπιούνται από την ανεργία οι υπηρεσίες με την εφαρμογή σε αυτές των νέων τεχνολογιών.[26]

Γ) Μετατοπίζεται το κέντρο βάρους στο χώρο της εργατικής απασχόλησης από τη χειρωναχτική εργασία στη γνωσιοκε-

ντρική. Περνάμε, δηλαδή, σύμφωνα με τον Άλβιν Τόφλερ, από το «manufacture» στο «mentufacture» - την προοδευτική αντικατάσταση των μυών από το μυαλό στην παραγωγική διαδικασία.[27]

Δ) Ο χρόνος ζωής των βιομηχανικών προϊόντων περιορίζεται σημαντικά. Σε αυτό συμβάλλει ασφαλώς και η διαφήμιση, ιδιαίτερα με τα τηλεοπτικά μέσα που συνδυάζουν τον ήχο με την εικόνα. Αυτό σημαίνει ότι τα μηχανήματα πρέπει να είναι πολυλειτουργικά καθώς και οι εργαζόμενοι.

Έτσι, ένα τμήμα των εργαζομένων πρέπει να είναι ικανό να ελέγχει και να ενσωματώνει ένα μεγαλύτερο πλούτο διανοητικών λειτουργιών από τον παραδοσιακό εργάτη. Ο εργαζόμενος πρέπει να μπορεί να προσαρμοστεί στην παραγωγή των νέων προϊόντων. Κατά συνέπεια, πρέπει να έχει ένα σχετικά υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο που σε τακτά διαστήματα πρέπει να βελτιώνεται με τη συνεχή επιμόρφωση.

Στο εσωτερικό της εργατικής τάξης ένα μέρος αναβαθμίζεται, πρέπει να είναι πολυλειτουργικό, και το υπόλοιπο υποβαθμίζεται. Σχηματίζεται έτσι μια ζώνη φυσικής εξαθλίωσης στον πυρήνα των καπιταλιστικών χωρών. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στο εσωτερικό της αστικής τάξης. Δεν είναι τυχαία από αυτή την άποψη η αναβαθμισμένη παρουσία των Κόκκαλη, Λαμπράκη, Βαρδινογιάννη κ.λπ. που ασχολούνται με επεξεργασία πληροφοριών, τηλεπικοινωνίες κ.λπ.

Ε) Παρατηρείται μια αλλαγή, ελαστικοποίηση των σχέσεων εργασίας. Ένα πλήθος ρυθμίσεων, που είναι δυνατές χάρη στην πληροφορική (ατομικές συμβάσεις εργασίας, μερική απασχόληση, συμβάσεις έργου ή ορισμένου χρόνου, σύνδεση μισθού – παραγωγικότητας, «εύκαμπτα» ωράρια) έχουν ως αποτέλεσμα την αξιοποίηση του χρόνου εργασίας από το κεφάλαιο, με στόχο το δυνάμωμα της εκμετάλλευσης. Αυτός είναι και ένας από τους κύριους στόχους της «Λευκής Βίβλου» της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι περιορίζεται η μονιμότητα και η

σταθερότητα στην απασχόληση, αυξάνει η ανασφάλεια, περιορίζεται η αυτοπεποίθηση των εργαζομένων.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π., σελ. 38.
2. Φρ. Ένγκελς, «Καρλ Μαρξ», Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, τόμ. 2, σελ. 183.
3. Β.Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ.1, σελ. 239-240.
4. André Gorz, *Οι δρόμοι του παράδεισου*, εκδ. «Κομμούνα», σελ. 53.
5. *Ό.π.*, σελ. 68.
6. Αλ. Μητρόπουλου, *Εργασία και συνδικάτα στη μεταβιομηχανική κοινωνία*, εκδ. «Νέα Σύνορα», σελ. 25.
7. Εισήγηση Θ. Αλεξίου. Περιοδικό *Θέσεις* Νο 74, σελ. 69-70. Έκδοση «Ελληνικά Γράμματα».
8. ΟΟΣΑ, Labour Force Statistics.
9. Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, τόμ. 2, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, σελ. 533.
10. *Ό.π.*, σελ. 534.
11. *Ό.π.*, σελ. 535.
12. Οικονομολόγος σύγχρονος του Κ. Μαρξ.
13. *Ό.π.*, σελ. 535.
14. *Ό.π.*, σελ. 534.
15. Χ. Μαρκούζε, *Έρως και πολιτισμός*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1970.
16. Χ. Μαρκούζε, *Μονοδιάστατος άνθρωπος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
17. André Gorz, *Αντίο προλεταριάτο*, εκδ. Νέα Σκέψη, σελ. 101-103.
18. Β.Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 27, σελ. 409.
19. *Ό.π.*, σελ. 314.
20. *Ό.π.*, τόμ. 36, σελ. 335.
21. Φρ. Ένγκελς, «Πρόλογος στην Κατάσταση της εργαζόμενης τάξης στην Αγγλία», Μαρξ-Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, τόμ. 2, σελ.486.
22. Βλ. Δ. Σάρλη, *Εργατική τάξη και ο ρόλος της στην ελληνική κοινωνία.*

23. Βλ. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ.1, σελ. 250-251.

24. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 4, σελ. 274.

25. Α. Ν. Μέλνικοφ, *ό.π.*, σελ. 106-107.

26. Π. Παπαδόπουλου, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, σελ. 181-183.

27. Β. Μηνακάκη, *«Λευκή Βίβλος» της ΕΟΚ, ο Μεσαίωνας του 2000*, εκδ. «Στάχυ», σελ. 121.

ΤΑ ΜΕΣΑΙΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ

Α) Ορισμένα γενικά ζητήματα

Τα μεσαία στρώματα -που βρίσκονται ανάμεσα στις δύο βασικές τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας, της αστικής και της εργατικής- αποτελούνται από τα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης και του χωριού -τους μικροϊδιοκτήτες- και από τα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα που κατέχουν μια ενδιάμεση θέση στην οργάνωση της εργασίας και ο μισθός τους είναι ενδιάμεσου ύψους ανάμεσα στο εισόδημα της αστικής τάξης και αυτό της εργατικής τάξης.

Τα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης και του χωριού, η «κλασική» μικροαστική τάξη, δεν αποτελούν βασική τάξη της καπιταλιστικής κοινωνίας: Τα χαρακτηρίζουν δύο κύρια γνωρίσματα: πρώτο είναι ιδιοκτήτες μέσων παραγωγής, σε μικρή, βέβαια, κλίμακα. Δεύτερο, η κύρια πηγή του εισοδήματός τους είναι η προσωπική τους εργασία. Ο μικροαστός δεν είναι μισθωτός εργάτης, γιατί το εισόδημά του δεν προέρχεται από την πώληση της εργατικής του δύναμης, δεν είναι όμως και καπιταλιστής, γιατί ζει από τη δική του εργασία, σε αντίθεση με τον καπιταλιστή, που η κύρια πηγή του εισοδήματός του είναι η υπεραξία που παράγουν οι μισθωτοί εργάτες. Έτσι, στο μικροαστό υπάρχουν δύο «ψυχές», αυτή του ιδιοκτήτη και αυτή του εργαζόμενου.

Πρόδρομοι των μικροαστών είναι οι ελεύθεροι κάτοικοι των μεσαιωνικών πόλεων, οι μάστορες των συντεχνιών. Από αυτούς, με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, προήλθε η αστική τάξη καθώς και τμήματα του προλεταριάτου, ενώ ένα τμήμα

του εξακολουθούσε να φυτοζωεί σαν μικροϊδιοκτήτες. Επίσης, είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο ότι η αγροτιά, που ήταν μια από τις βασικές τάξεις της φεουδαρχίας, με την ανάπτυξη του καπιταλισμού αποσυντέθηκε, διαφοροποιήθηκε ταξικά. Ένα μέρος της ξεκληρίστηκε και μπήκε στις γραμμές του προλεταριάτου της πόλης, ενώ ο ίδιος ο αγροτικός πληθυσμός διαφοροποιήθηκε στους εργάτες γης, στους μισοπρολετάριους, στους μικρούς και μεσαίους αγρότες και στην αστική τάξη του χωριού.

Τα παλαιά μεσαία στρώματα στον καπιταλισμό χάνουν όλο και πιο πολύ την αυτοτέλειά τους, υποτάσσονται, σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό, στα μονοπώλια. Ένα μικρό τμήμα τους ανέρχεται στην αστική τάξη, χιλιάδες καταστρέφονται και προλεταριοποιούνται, ενώ νέα τμήματά τους δημιουργούνται κύρια σε σφαίρες που δεν ενδιαφέρονται να διεισδύσουν άμεσα τα μονοπώλια.

Και, ενώ αυξάνεται το ειδικό βάρος των παλαιών μεσαίων στρωμάτων στην καπιταλιστική κοινωνία, αντίθετα, αυξάνεται αυτό των νέων μισθωτών μεσαίων στρωμάτων. Αυτή την πορεία εξέλιξης των μεσαίων στρωμάτων στον καπιταλισμό την έχουν περιγράψει οι Κ. Μαρξ και Φρ. Ένγκελς ήδη από το 1847, στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*:

«Η φεουδαρχική αριστοκρατία δεν είναι η μοναδική τάξη που γκρεμίστηκε από την αστική τάξη, δεν είναι η μοναδική τάξη που οι συνθήκες της ζωής της μαραίνονταν και σβήσανε μέσα στη σύγχρονη αστική κοινωνία. Οι ελεύθεροι αστοί και η μικρή αγροτική τάξη του μεσαίωνα ήταν οι πρόδρομοι της σύγχρονης αστικής τάξης. Στις βιομηχανικά και εμπορικά λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αυτή η τάξη εξακολουθεί να φυτοζωεί πλάι στην αστική τάξη που αναπτύσσεται.

Στις χώρες όπου αναπτύχθηκε ο σύγχρονος πολιτισμός, διαμορφώθηκε μια καινούργια τάξη μικροαστών, που ταλαντεύεται ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη και

που σαν συμπληρωματικό κομμάτι της αστικής κοινωνίας ξαναδημιουργείται πάντα από την αρχή, που τα μέλη της όμως εκσφενδονίζονται διαρκώς μέσα από το συναγωνισμό προς τα κάτω, προς το προλεταριάτο, και που ακόμα, με την ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας, βλέπουν να πλησιάζει η στιγμή που θα εξαφανιστούν ολότελα σαν αυτοτελές τμήμα της σύγχρονης κοινωνίας και θα αντικατασταθούν στο εμπόριο, τη μανιφακτούρα και τη γεωργία, με επιστάτες και υπηρέτες.»[1]

Αξίζει να επισημανθούν τα εξής σχετικά σημεία:

Το ότι εξαφανίζονται «σαν αυτοτελές τμήμα» της καπιταλιστικής κοινωνίας δεν σημαίνει, όπως έδειξε η παραπέρα ανάπτυξη του καπιταλισμού, ότι παύουν να υπάρχουν μικροαστοί. Όμως αυτοί σήμερα χάνουν όλο και πιο πολύ την αυτοτέλειά τους, υποτάσσονται στα μονοπώλια, γίνονται «εξαρτήματά» τους με διάφορες μορφές, εξαφανίζονται από ορισμένους τομείς και εμφανίζονται σε άλλους, ανάλογα με τον καταμερισμό εργασίας που επιβάλλουν τα μονοπώλια.

Επίσης, η «ανανέωση» των παλαιών μεσαίων στρωμάτων αυξάνει. Χιλιάδες εξαφανίζονται και στη θέση τους εμφανίζονται νέα. Ο «χρόνος ζωής» των μικρών επιχειρήσεων όλο και μειώνεται. Η «θνησιμότητα» της μικρής επιχείρησης είναι μεγάλη. Πεθαίνουν συνήθως στην «παιδική ηλικία».

Ο «εκσφενδονισμός προς τα κάτω, προς το προλεταριάτο», η τάση για προλεταριοποίηση των μικροαστών δεν σημαίνει πάντα ότι αυτοί εντάσσονται αμέσως στο προλεταριάτο, ότι γίνονται μισθωτοί εργάτες. Η τάση για προλερατιοποίηση εκφράζεται και με το μετασχηματισμό των μικροαστών σε μισοπρολετάριους του χωριού. Το εισόδημά τους τότε προέρχεται εν μέρει από τη μικροϊδιοκτησία τους και εν μέρει από την απασχόλησή τους ως μισθωτοί εργάτες.

Τέλος, μια άλλη μορφή έκφρασης της τάσης για προλεταριοποίηση είναι το γεγονός ότι σήμερα, με την όξυνση της κρίσης του καπιταλισμού, την αύξηση της ανεργίας, πολλοί αυτο-

απασχολούμενοι είναι μορφή ύπαρξης του λανθάνοντα σχετικού υπερπληθυσμού, που αδυνατεί να βρει απασχόληση ως μισθωτός εργάτης.

Έτσι εξηγείται η τεράστια αύξηση των εργοδοτών από το 1984 ως το 1991 (από 97.386 άτομα το 1981 σε 255.560 το 1991) των εργοδοτών που απασχολούν τουλάχιστον ένα μισθωτό εργάτη.

Στα επόμενα υποκεφάλαια θα εξετάσουμε αναλυτικότερα πρώτα τα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης και, στη συνέχεια, τα διαταξικά στρώματα της αγροτιάς και της διανόησης. Ένα τμήμα της αγροτιάς είναι τα παλαιά μεσαία στρώματα του χωριού, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των νέων μισθωτών μεσαίων στρωμάτων είναι διανοούμενοι. Κρίναμε σκόπιμο να αναφερθούμε γενικότερα σε αυτά τα διαταξικά στρώματα αντί να περιοριστούμε μόνο στα παλαιά μεσαία στρώματα του χωριού ή στα νέα μισθωτά μεσαία, γιατί αφενός έτσι αναδεικνύονται πιο ανάγλυφα τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα τελευταία και αφετέρου η εξέταση αυτών των δυο διαταξικών στρωμάτων είναι απαραίτητη για τη μελέτη των προβλημάτων της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Προηγούμενα, όμως, θα θέλαμε να αναφερθούμε σε ορισμένες διατυπώσεις των κλασικών του μαρξισμού, που διατηρούν και σήμερα όλη τους την επικαιρότητα, ενώ παράλληλα πολλές από αυτές έχουν υποστεί διαστρεβλωτικές ερμηνείες από αστούς και μικροαστούς δημοσιολόγους.

Ένα απόσπασμα του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, που χρησιμοποιείται κατά κόρον από την αντίδραση, προκειμένου να παρεμποδίσει την ανάπτυξη της συμμαχίας της εργατικής τάξης με τα μεσαία στρώματα, είναι το εξής:

«Οι μεσαίες τάξεις, ο μικρός βιομήχανος, ο μικροέμπορος, ο βιοτέχνης, ο αγρότης, όλοι αυτοί πολεμούν την αστική τάξη για να διατηρήσουν την ύπαρξή τους σαν μεσαίες τάξεις και να σωθούν από τον αφανισμό. Δεν είναι λοιπόν επαναστατικές,

αλλά συντηρητικές. Κάτι παραπάνω, είναι αντιδραστικές, γιατί ζητούν να στρέψουν προς τα πίσω τον τροχό της ιστορίας.»[2]

Απομονώνοντας αυτό το απόσπασμα, οι διάφοροι «καλοθελητές» αστοί και μικροαστοί δημοσιολόγοι προσπαθούν να στρέψουν τα μεσαία στρώματα ενάντια στο κόμμα της εργατικής τάξης.[3] «Παραλείπουν», όμως να αναφέρουν την αμέσως επόμενη φράση, η οποία έχει ως εξής:

«Αν είναι επαναστατικές, είναι σχετικά με το επικείμενο πέρασμά τους στο προλεταριάτο, και τότε δεν υπερασπίζουν τα σημερινά, αλλά τα μελλοντικά τους συμφέροντα, εγκαταλείπουν τη δική τους άποψη για να πάνε με την άποψη του προλεταριάτου.»[4]

Ο ίδιος ο Κ. Μαρξ, στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, κάνει δριμεία κριτική στη θέση του προγράμματος αυτού, που υποστηρίζει λαθεμένα ότι απέναντι στην εργατική τάξη «όλες οι άλλες τάξεις αποτελούν μονάχα μιαν αντιδραστική μάζα.»[5]

«Από την άλλη μεριά, το προλεταριάτο είναι επαναστατικό απέναντι στην αστική τάξη, γιατί, μεγαλωμένο στο ίδιο το έδαφος της μεγάλης βιομηχανίας, επιδιώκει να απαλλάξει την παραγωγή από τον καπιταλιστικό χαρακτήρα, πού η αστική τάξη ζητά να διαιωνίσει. Αλλά το *Μανιφέστο* προσθέτει ότι "μεσαίες τάξεις... γίνονται επαναστατικές εν όψει του επικείμενου περάσματός τους στο προλεταριάτο".

Από αυτή την άποψη είναι λοιπόν πάλι ανοησία, ότι "μαζί με την αστική τάξη", κι ακόμα και με τους φεουδάρχες, "αποτελούν" απέναντι στην εργατική τάξη "μονάχα μια αντιδραστική μάζα".[6]

Ο Β. Ι. Λένιν, αναφερόμενος στη θέση αυτή του Μανιφέστου, υπογραμμίζει το γεγονός ότι οι μικρομεσαίοι είναι επαναστάτες αν και μόνο «στο βαθμό που *εγκαταλείπουν* τη δική τους άποψη και αποδέχονται την άποψη του προλεταριάτου.»[7]

Δηλαδή, τα μεσαία στρώματα δεν θα πρέπει να καταστραφούν και τότε μόνο, ως προλετάριοι, να γίνουν επαναστατικά. Αντίθετα, οι κλασικοί τονίζουν ότι γίνονται επαναστατικά στο βαθμό που όντας μεσαία στρώματα, αποδέχονται την άποψη, τις θέσεις του προλεταριάτου.

Και η συμμαχία αυτή της εργατικής τάξης ενισχύεται με την εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού, γιατί τότε η εργατική τάξη μπορεί να πάρει άμεσα μέτρα που θα ανακουφίσουν αυτά τα στρώματα, που υφίστανται στον καπιταλισμό την εκμετάλλευση και καταπίεση του κεφαλαίου. Να τι γράφει ο Β. Ι. Λένιν το 1919:

«Το προλεταριάτο πρέπει πρώτα να ανατρέψει την αστική τάξη και να καταχτήσει για τον εαυτό του την κρατική εξουσία, και έπειτα να χρησιμοποιήσει την κρατική εξουσία, δηλαδή τη δικτατορία του προλεταριάτου, σαν όργανο της τάξης του για να καταχτήσει τη συμπάθεια της πλειοψηφίας των εργαζομένων.»[8]

Και είναι χαραχτηριστικό ότι, ένα από τα πρώτα διατάγματα της σοβιετικής εξουσίας ήταν το διάταγμα που παραχωρούσε τη γη στους αγρότες.

Η συμμαχία, λοιπόν, της εργατικής τάξης με τα μεσαία στρώματα της πόλης και του χωριού δεν έχει ένα ευκαιριακό καιροσκοπικό χαραχτήρα, δεν είναι απλός τακτικός στόχος, αλλά συνδέεται άμεσα με το στρατηγικό στόχο της. Και, μάλιστα, το πέρασμα της εξουσίας στην εργατική τάξη ενισχύει αποφασιστικά αυτή τη συμμαχία, που είναι απαραίτητη για την οικοδόμηση και ανάπτυξη του σοσιαλισμού.

Β) Τα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης (ΠΜΣ)

Από τον Πίνακα 12 προκύπτει ότι τα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης από 648.178 άτομα το 1981 έφτασαν τα 850.602 άτομα το 1991. Δηλαδή από 18,41% έφθασαν στο 20,64%. Έχουμε μια απόλυτη και σχετική αύξηση των ΠΜΣ

μέχρι το 1991. Αυτό βασικά οφείλεται στην ανεργία. Οι εργατοϋπάλληλοι που απολύονται και επί μακρό χρονικό διάστημα δεν βρίσκουν δουλειά, όπως είπαμε, που «κουράζονται να ψάχνουν για δουλειά», παίρνουν και έναν μισθωτό ή και μόνοι τους ανοίγουν μια τρύπα για να μπορέσουν να εξασφαλίσουν ένα μεροκάματο. Από το 1991 μέχρι το 2001 είχαμε πτώση στα 662.385 άτομα, δηλαδή 14,49% του συνόλου του Οικονομικά Ενεργού Πληθυσμού.

Αυτά γενικά στενοχωρούν τους κ.κ. εκσυγχρονιστές. Να τι γράφει ο Κ. Σημίτης: «Η απαίτηση για εκσυγχρονισμό είναι αλλού έντονη και αλλού όχι. Οι μικροί επαγγελματίες την αντιμάχονται.»[9] Σε άλλο σημείο γράφει: «Ο περιορισμός της παραοικονομίας απαιτεί περιορισμό των πολύ μικρών επιχειρήσεων και των αυτοαπασχολούμενων.»[10] Ενώ δηλαδή η ανεργία διογκώνεται, ο Κ. Σημίτης συνιστά περιορισμό των μικρών επιχειρηματιών ώστε να διογκωθεί η ανεργία παραπέρα, να πιεστούν ακόμη πιο πολύ προς τα κάτω οι μισθοί και τα μεροκάματα.

Σήμερα στη χώρα μας διαφαίνονται στους επαγγελματοβιοτέχνες και τους μικρέμπορους δύο τάσεις. Η πρώτη –με αφετηρία και κατεύθυνση αντιδραστική– τους σπρώχνει να συμμαχήσουν με τα μονοπώλια για να διατηρήσουν έστω και μέσω της υποταγής τους σε αυτά, τη σημερινή θέση τους. Η τάση αυτή εκφράζει τη διάθεσή τους να βρουν διέξοδο από την ανασφάλεια και αβεβαιότητα, που τους γεννά το σύστημα του μονοπωλιακού καπιταλισμού, αποχτώντας ένα δυνατό «προστάτη» στα πλαίσια του συστήματος. Η τάση αυτή έχει σαν υλική βάση την ύπαρξη της μικρής τους ιδιοκτησίας. Η ύπαρξη της ιδιοκτησίας αυτής είναι και η βάση πάνω στην οποία τα μονοπώλια στη χώρα μας προσπαθούν να σταθεροποιήσουν τον κυρίαρχο ρόλο και την εξουσία τους στην σημερινή ελληνική κοινωνία.

Η όξυνση της κρίσης του καπιταλισμού στη χώρα μας, κρί-

σης οικονομικής και πολιτικοϊδεολογικής, οδηγεί στη ριζοσπαστικοποίηση των επαγγελματοβιοτεχνών και των μικρεμπόρων, δυναμώνει τη δεύτερη, την προοδευτική τάση ανάμεσά τους, που γίνεται έτσι και βασική στο χώρο αυτό:

Ο μικροϊδιοκτήτης που περνά στις ιδέες της ριζοσπαστικής αλλαγής και του προλεταριακού κινήματος, δεν ξεκόβει αυτόματα, οριστικά και με συνέπεια, από τη σκοπιά του αστού. Συχνά κρατούν επιφυλακτική στάση στα ιδανικά του σοσιαλισμού επειδή αυτά αποτελούν άρνηση στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Ταλαντεύεται συχνά ανάμεσα στη δραστηριότητα και την παθητικότητα, την αισιοδοξία και την απαισιοδοξία, μπορεί εύκολα να παρασυρθεί από την ιδεολογία και την πολιτική του μικροαστικού σοσιαλισμού, ακόμα και να οδηγηθεί σε πιο συντηρητικές κατευθύνσεις, φτάνοντας και μέχρι τη φασιστική ιδεολογία.[11]

Οι πιο μεγάλες επιχειρήσεις όλο και πιο πολύ χρησιμοποιούν τα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης σαν «μαζικό μέσο» στη σφαίρα της κυκλοφορίας και των υπηρεσιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις σχηματίζονται εμποροβιομηχανικά συμπλέγματα. Σε άλλες, όταν οι ειδικές συνθήκες απαιτούν τη δημιουργία πλήθους μικρών, διασκορπισμένων σε όλη τη χώρα μονάδων λιανικής πώλησης, τα μονοπώλια χρησιμοποιούν τους μικρούς επιχειρηματίες π.χ. τα μονοπώλια πετρελαιοειδών με τα πρατήρια.

Στην ανάπτυξη της μικρής επιχείρησης άσκησε επίδραση η αλλαγή της διάρθρωσης της καταναλωτικής ζήτησης. Η άνοδος του ειδικού βάρους των εμπορευμάτων διαρκούς χρήσης στα έξοδα της οικογένειας, προκάλεσε την αναγκαιότητα δημιουργίας μεγάλης σειράς από επιχειρήσεις που θα εξυπηρετούν μια γειτονιά, μια μικρή πόλη, για την επισκευή των ειδών αυτών. Η μικροεπισκευή είναι λίγο αποδοτική και γι' αυτό ασύμφορη για τα μονοπώλια. Γι' αυτό, σε αυτόν τον τομέα ρίχτηκαν τα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης, π.χ. επισκευές ψυγείων, τηλε-

οράσεων, μαγνητοφώνων, εξοπλισμού κουζίνας, αυτοκινήτων κ.λπ. Πολύ συχνά αυτή οι «αυτοαπασχολούμενοι» δεν είναι παρά συγκαλυμμένος σχετικός υπερπληθυσμός, λόγω της μεγέθυνσης της ανεργίας. Τέλος, σε «αυτοαπασχολούμενους» αναγκάστηκε να μετατραπεί ένα μέρος όσων κυνηγήθηκαν για πολιτικούς λόγους από κρατικές δουλειές και δουλειές μεγάλων επιχειρήσεων για τα κοινωνικά τους φρονήματα μεταπολεμικά, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας 1967-74, καθώς και στη μεταπολίτευση όσοι κυνηγήθηκαν για συνδικαλιστικούς λόγους.

Έτσι εκφράζεται γενικά η μακροχρόνια βασική τάση μείωσης του ειδικού βάρους των μεσαίων στρωμάτων παρά την αριθμητική τους αύξηση. Μαζί με αυτό, είναι ιδιαίτερα βασικό να εκτιμήσουμε ότι ορισμένο τμήμα των μεσαίων στρωμάτων μετατρέπεται σε πράκτορα διανομής και εξυπηρέτησης των μεγάλων επιχειρήσεων και των μονοπωλίων. Έτσι τα μεσαία στρώματα της πόλης χάνουν την αυτοτελή θέση τους και μετατρέπονται σε εκτελεστές που καθοδηγούνται από τα μονοπώλια, στη σφαίρα των πωλήσεων και της εξυπηρέτησης αλλά και στη βιοτεχνία.

Στην Ελλάδα διαπιστώνονται μια σειρά τάσεις στις σχέσεις ανάμεσα στο κράτος και τα μονοπώλια, από τη μια, και τους επαγγελματοβιοτέχνες και μικρέμπορους από την άλλη. Μια τάση είναι η απορρόφηση μικρών επιχειρήσεων από μεγαλύτερες. Μια άλλη η επιτάχυνση της εξαφάνισης εκείνων των μικρών επιχειρήσεων που δεν είναι «αποδοτικές» για τα μονοπώλια. Αυξανόμενη σημασία αποκτά η προσπάθεια των μονοπωλίων να διατηρήσουν ή να δημιουργήσουν γύρω τους ένα περίγυρο υποταγμένων σε αυτά μικρομεσαίων επιχειρήσεων, μια «στεφάνη» επιχειρήσεων. Σημαντικό ρόλο παίζει και η προσπάθεια των επαγγελματοβιοτεχνών και των μικρεμπόρων να επιζήσουν, διατηρώντας όσο το δυνατό περισσότερη ανεξαρτησία, προσπάθεια που αντιστρατεύεται στις προαναφερόμενες τάσεις.

Η δημιουργία της «στεφάνης» αυτής κάνει ακόμα πιο πολύπλοκες τις σχέσεις της βιοτεχνίας με τα μονοπώλια. Οι βιοτέχνες νομίζοντας ότι με τη «συνεργασία» τους με τα μονοπώλια, λύνουν σε μόνιμη βάση τα προβλήματα ύπαρξής τους, προσδένονται κοινωνικά πιο εύκολα σε αυτά. Από την άλλη, η «στεφάνη» περιορίζοντας τα περιθώρια κέρδους και την ανεξαρτησία κινήσεων των βιοτεχνών, οξύνει τον ανταγωνισμό τους με τα μονοπώλια για την κατανομή της παραγόμενης στις βιοτεχνίες υπεραξίας.

Η «στεφάνη» διαμορφώνεται με τον εξής τρόπο:

Α) Οι υπεργολαβίες αποτελούν μεθόδευση καταμερισμού εργασίας, που την επιβάλλει το μεγάλο στο μικρό κεφάλαιο και τους επαγγελματοβιοτέχνες και μικρέμπορους. Στη βάση αυτού του καταμερισμού οι επαγγελματοβιοτέχνες και μικρέμποροι κάνουν αποκλειστικά μέρος της παραγωγής ή κατασκευής που έχει αναλάβει το μονοπωλιακό κεφάλαιο. Με αυτόν τον τρόπο διατηρούν οι επαγγελματοβιοτέχνες και μικρέμποροι την νομική – τυπική αυτοτέλειά τους, ουσιαστικά όμως αποτελούν τμήμα, εξάρτημα της παραγωγικής διαδικασίας του μονοπωλίου, περνούν σε πλήρη εξάρτηση από αυτό. Παραπέρα, αν και η αμοιβή της εργατικής δύναμης στις επιχειρήσεις επαγγελματοβιοτεχνών και μικρεμπόρων είναι χαμηλότερη, το μεγαλύτερο μέρος των κερδών το αποκομίζουν τα μονοπώλια και όχι οι ιδιοκτήτες τους.

Β) Τα μονοπώλια μπορούν, έτσι, να περιορίσουν τις δικές τους επενδύσεις και να εκμεταλλευτούν μικρές μεταποιητικές επιχειρήσεις, ιδιαίτερα σε νέους κλάδους.

Γ) Τα μονοπώλια αποφεύγουν να συγκεντρώνουν μεγάλα τμήματα της εργατικής τάξης στον ίδιο χώρο και κάτω απο τον ίδιο εργοδότη, παρεμβάλλουν εμπόδια σε αγωνιστικές κινητοποιήσεις των εργαζομένων, κρατούν τους μισθούς και τα μεροκάματα σε χαμηλότερα επίπεδα.

Δ) Χρησιμοποιούν σαν ασπίδες τους τις μικρές επιχειρή-

σεις στις κρίσεις της οικονομίας, ώστε να εξασφαλίσουν τα ίδια σταθερότητα και συνέχεια. Έτσι όπως έχει γραφτεί, το γνωστό μονοπώλιο ΦΙΑΤ εκμεταλλεύεται 40.000 μικρές επιχειρήσεις, που δουλεύουν ως υπεργολάβοι και υποκατασκευαστές γι' αυτό.[12]

Ένα μεγάλο μέρος από τα μεσαία στρώματα εργάζονται κάτω από άθλιες συνθήκες (υπόγεια, χωρίς εξαερισμό, χωρίς ηλιακό φως) και με διπλάσιο ωράριο από τους μισθωτούς εργάτες. Συχνά επιβιώνουν γιατί στηρίζονται στην απλήρωτη εργατική δύναμη των μελών της οικογένειας.

Μετά το 1991 επιταχύνθηκε η διαδικασία εξόντωσης των επαγγελματοβιοτεχνών και μικρεμπόρων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι λόγω της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ανατραπεί ένα στοιχειώδες πλαίσιο προστασίας των επαγγελματοβιοτεχνών και μικρεμπόρων που υπήρχε. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές με την ίδρυση των σούπερ μάρκετ και στην πιο απόμακρη γειτονιά, και στην πιο μικρή πόλη, που εκτοπίζουν χιλιάδες μπακάλικα και άλλα μικρομάγαζα.

Με βάση αυτές τις εκτιμήσεις, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι πολύ σωστά το εργατικό κίνημα και η πρωτοπορία του ενδιαφέρεται και δουλεύει συστηματικά για το δυνάμωμα της ιδεολογικής επίδρασής του στις γραμμές των παλαιών μεσαίων στρωμάτων. Ιδιαίτερα με το βάθεμα της καπιταλιστικής κρίσης, με τη συνεχή καταστροφή αλλά και με την αναγέννηση αυτών των στρωμάτων, δημιουργούνται προϋποθέσεις για την ενίσχυση της διαδικασίας τραβήγματός τους στην αντιμονοπωλιακή πάλη μαζί με την εργατική τάξη, διευρύνονται οι δυνατότητες για επιμέρους συμμαχίες του οργανωμένου κινήματός τους με τους μαζικούς φορείς όλων των εργαζομένων και, τέλος, πολλοί από αυτούς που προλεταριοποιούνται, κάτω από τη συστηματική ιδεολογική δουλειά των κομμουνιστών, κερδίζονται από την εργατική ιδεολογία.

Συνεπώς, στα πλαίσια της πάλης, η πιο πειστική και ειδική

προσπάθεια για το τράβηγμα των μεσαίων στρωμάτων στον αγώνα, για την ένταξή τους στη γενικότερη αντιμονοπωλιακή πάλη, είναι εντελώς αναγκαία.

Γ) Ο αγροτικός οικονομικά ενεργός πληθυσμός

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 12 στο Παράρτημα, τα μεσαία στρώματα του χωριού από 668.366 άτομα το 1981 έπεσαν στα 428.248 άτομα το 2001, δηλαδή στο 9,35%. Η μείωση αυτή οφείλεται βασικά στην ελάττωση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού που έχει ως κύρια απασχόληση τη αγροτική οικονομία.

Η αστική τάξη του χωριού έφτασε από 63.450 άτομα το 1981 σε 67.750 το 1997.

Αν πάρουμε τα στοιχεία των ερευνών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, που παρουσιάζονται στον Πίνακα 20 στο Παράρτημα, βλέπουμε:

Το 1977 τα αγροτικά νοικοκυριά με πάνω από 100 στρέμματα ήταν 54.140, δηλαδή ήταν το 5,64% του συνόλου και η καλλιεργούμενη γη αποτελούσε το 28,53%. Το 1983 αντίστοιχα ο αριθμός των νοικοκυριών ήταν 61.440, δηλαδή το 6,39% και η καλλιεργούμενη γη αποτελούσε το 32,36%. Το 1989 τα αντίστοιχα νοικοκυριά ήταν 63.450, δηλαδή το 6,91% και η καλλιεργούμενη γη το 34,7%. Το 1997 ήταν 67.750 νοικοκυριά, δηλαδή το 8,25% του συνόλου των νοικοκυριών και η καλλιεργούμενη γη το 46,29 % του συνόλου.

Αν θελήσουμε να ερευνήσουμε τους μικρούς αγρότες μαζί και τους μικροπρολετάριους και τους μεσαίους αγρότες, με την υπόθεση ότι οι μικροί είναι όσοι κατέχουν μέχρι 49 στρέμματα και μεσαίοι όσοι κατέχουν από 50 στρέμματα μέχρι 99, θα δούμε:

Το 1977 τα νοικοκυριά μέχρι 49 στρέμματα ήταν 762.430, δηλαδή το 79,66% και η καλλιεργούμενη γη το 42,72%, το 1983

τα νοικοκυριά ήταν 750.480, δηλαδή τα 79,42% και η καλλιεργούμενη γη το 40,28%. Το 1997 τα αντίστοιχα νοικοκυριά ήταν 638.640, δηλαδή το 77,76% και η καλλιεργούμενη γη το 29,94%. Δηλαδή βλέπουμε μια σχετική ανθεκτικότητα των μικρών αγροτών.

Ένα μέρος από αυτούς αποτελούν τους μισοπρολετάριους, όπου το κύριο εισόδημα προέρχεται από μισθωτή εργασία ή άλλη δραστηριότητα στην πόλη.

Πώς εξηγείται όμως η παραμονή των μικρών αγροτών στο χωριό; Το έχουν επισημάνει οι κλασικοί της μαρξιστικολενινιστικής θεωρίας. Οφείλεται στο γεγονός ότι ο αγρότης είναι δεμένος με τη γη με τα περιουσιακά στοιχεία. Πολύ δύσκολα εγκαταλείπει το χωριό και πολύ δυσκολότερα αποχωρίζεται, πουλάει τη γη. Αυτό είναι που στεναχωρεί τους εκσυγχρονιστές.

Τώρα τι συμβαίνει με τους μεσαίους αγρότες; Το 1977 ήταν 140.470 νοικοκυριά, δηλαδή το 14,67% του συνόλου και η καλλιεργούμενη γη 28,70%. Το 1983 ήταν 146.400 νοικοκυριά, δηλαδή το 15,27% του συνόλου και η καλλιεργούμενη γη το 28,56%, το 1989 ήταν 126.170 νοικοκυριά, δηλαδή το 13,66% του συνόλου και η καλλιεργούμενη γη το 25,02%. Το 1997 ήταν 114.830 νοικοκυριά, δηλαδή το 13,98% και η καλλιεργούμενη γη το 23,11%. Η μείωση αυτή οφείλεται σε μια σχετική αύξηση των καπιταλιστών του χωριού. Αυτό επιβεβαιώνει τη θέση ότι οι μεσαίοι αγρότες εξασφαλίζουν εισόδημα που επαρκεί για τη διαβίωσή τους και περισσεύει ένα μέρος για συσσώρευση.

Ενδεικτικό για την ανάπτυξη του καπιταλισμού στο χωριό είναι και η εκμηχάνιση της αγροτικής οικονομίας. Χαρακτηριστικός από αυτή την άποψη είναι ο Πίνακας 21 στο Παράρτημα. Από τον πίνακα αυτόν προκύπτει ότι το 1977 διέθεταν τρακτέρ 114.964 νοικοκυριά, το 1989 202.000 νοικοκυριά και το 1997 252.920.

Θα πρέπει να σημειωθεί παραπέρα ότι στην αγροτική οικο-

νομία έχουμε και φαινόμενα άμεσης διείσδυσης του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Έτσι έχουμε την εταιρεία Μιμίκου στα πουλερικά, τις εταιρείες Καμπά, Μπουτάρη, Τσάνταλη στη καλλιέργεια αμπελιών, τις εταιρείες Βέρρη, Μπαζίλ στη χοιροτροφία, τους εφοπλιστές Βερνίκο και Μαρίτσα, καθώς και το μεγάλο επιχειρηματία Μαρινόπουλο στα θερμοκήπια. Μια ολλανδική και ιταλική εταιρία, επίσης, που ασχολούνται με λουλούδια κ.λπ.

Και η κατεύθυνση της αστικής τάξης και της Ευρωένωσης (ΕΕ) ιδιαίτερα είναι η ανάπτυξη των καπιταλιστικών επιχειρήσεων στο χωριό· τους μεγαλοχωρικούς ευνοούν πρώτα και κύρια τα διάφορα μέτρα της αγροτικής πολιτικής, ενώ, αντίθετα, οι μικροί και οι μεσαίοι αγρότες «μισοπρολεταριοποιούνται» ή και προλεταριοποιούνται. Τους μικρομεσαίους αγρότες τα μονοπώλια και η αστική τάξη γενικότερα, τους εκμεταλλεύονται διπλά: και σαν αγοραστές αγροτικών εφοδίων –με τις υψηλές τιμές – και σαν πωλητές αγροτικών προϊόντων– με τις χαμηλές τιμές.

Και αυτή η διαδικασία ταξικής διαφοροποίησης και ξεκληρίσματος του αγροτικού πληθυσμού εντάθηκε με την ένταξη της χώρας μας στη ΕΕ. Οι υποσχέσεις ότι οι αγρότες μας θα γίνονταν «επιχειρηματίες», αφορούν, ουσιαστικά, την αστική τάξη του χωριού, την οποία και ενισχύει η αγροτική πολιτική της ΕΕ. Με αυτές τις μεθόδους η αστική τάξη προσπαθεί να λύσει, ειδικά για την Ελλάδα, ένα από τα βασικότερα προβλήματα της ελληνικής γεωργία, το πρόβλημα του μικρού κλήρου.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση μετά την αποτυχία να συνάψει συμφωνία με τις ΗΠΑ για να ρυθμίσουν προς όφελός τους το παγκόσμιο εμπόριο των αγροτικών προϊόντων, προχώρησε στην ενδιάμεση αναθεώρηση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ). Σύμφωνα με την ενδιάμεση αναθεώρηση που θα τεθεί σε ισχύ απο το 2006 αποσυνδέεται ένα μεγάλο μέρος περίπου το 60% των επιδοτήσεων απο την παραγωγή. Έτσι μόνο το

40% των επιδοτήσεων σε σχέση με το μέσο επίπεδο των επιδοτήσεων 2000-2001-2002 θα είναι σε άμεση σύνδεση με την παραγωγή. Ένα άλλο μέρος θα δίνεται ως κοινωνικό επίδομα, ανεξάρτητα αν υπάρχει παραγωγή ή όχι. Στόχος των μέτρων αυτών είναι να αποθαρρυνθούν οι αγρότες στο να παράγουν αγροτικά προϊόντα, ώστε να εισάγονται πρώτες ύλες, τρόφιμα απο τις αναπτυσσόμενες χώρες σε χαμηλότερες τιμές.

Από την άλλη μεριά, ο αγρότης όσο πιο δεμένος αισθάνεται με τα μέσα παραγωγής, τόσο περισσότερες και πιο «φθοροποιές» είναι οι επιδράσεις της ατομικής ιδιοκτησίας στην ψυχολογία, στον τρόπο σκέψης, δράσης και ζωής του. Τόσο μεγαλώνουν οι ταλαντεύσεις του προς τα πού να πάει. Η ατομικίστικη ψυχολογία και ο τρόπος ζωής τον ωθούν προς την αστική τάξη, πάνω στη βάση της αντιμετώπισης και σε συνέχεια εξάλειψης αυτής της εκμετάλλευσης. Πρόκειται για τους μικροπαραγωγούς που και αυτοί, σε τελική ανάλυση, είναι σύμμαχοι της εργατικής τάξης.

Πολύ περισσότερες, βέβαια, είναι οι ταλαντεύσεις των μεσαίων παραγωγών, που «γειτονεύουν» με την αστική τάξη του χωριού, αλλά και αυτοί νιώθουν την εκμετάλλευση του μεγάλου κεφαλαίου. Ναι μεν οι αυταπάτες που τρέφει αυτό το στρώμα ότι μπορεί να ανεβεί στη παραπάνω κοινωνική ομάδα, να φτάσει τους μεγαλοπαραγωγούς, είναι μεγάλες, ωστόσο και αυτό συνθλίβεται από τις μυλόπετρες του μεγάλου κεφαλαίου, αφού η τεράστια πλειοψηφία του δεν μπορεί να φτάσει το ύψος των μεγαλοπαραγωγών.[13] Από αυτήν την άποψη, το εργατικό κίνημα πρέπει να επιδιώκει τουλάχιστον να ουδετεροποιήσει και το κομμάτι αυτό της αγροτιάς.

Η εργατική τάξη, παλεύοντας για τη δική της απελευθέρωση από τη μισθωτή δουλειά, παλεύει ταυτόχρονα και για την απαλλαγή της εργαζόμενης αγροτιάς από την καταπίεση και την εκμετάλλευση. Με την εξουσία της θα εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις για την ορθολογική ανάπτυξη της αγροτικής οικο-

νομίας, για τον περιορισμό μέχρι την εξαφάνιση των διαφορών στις συνθήκες ζωής και στο βιοτικό επίπεδο ανάμεσα στην πόλη κα το χωριό.

Και, βέβαια, η εργατική τάξη δεν προσπαθεί να καλλιεργήσει αυταπάτες –όπως, αντίθετα, κάνουν διάφοροι μικροαστοί ιδεολόγοι του «συνεταιριστικού σοσιαλισμού»– ότι, δήθεν, οι συνεταιρισμοί, μέσα στον καπιταλισμό, μπορούν να γίνουν «σοσιαλιστικές νησίδες» και να σταματήσουν το ξεκλήρισμα της αγροτιάς. Ούτε ότι μπορούν, δήθεν, στον καπιταλισμό να δημιουργηθούν ολοκληρωμένα αγροτοβιομηχανικά συμπλέγματα σε μη καπιταλιστική βάση.

Η εργαζόμενη αγροτιά, για να αντικρούσει την επίθεση των μονοπωλίων, διεξάγει μια πολύμορφη πάλη. Ένα από τα μέσα αυτής της πάλης είναι, βέβαια, και η οργάνωσή της σε συνεταιρισμούς. Όμως δεν θα πρέπει να υπερτιμούμε –αλλά ούτε και να υποτιμούμε– το ρόλο του συνεταιρισμού στον καπιταλισμό. Ο Β. Ι. Λένιν, αναφερόμενος στο έργο του Κάουτσκι, *Το αγροτικό ζήτημα*, σημείωνε σχετικά:

«Οι συνεταιρισμοί των μικρονοικοκυραίων αγροτών είναι, βέβαια, κρίκος οικονομικής προόδου, εκφράζουν όμως πέρασμα στον καπιταλισμό [...] και καθόλου δεν εκφράζουν πέρασμα στον κολεκτιβισμό όπως συχνά νομίζουν και ισχυρίζονται.»[14]

Η εργαζόμενη αγροτιά στην Ελλάδα έχει μεγάλη αγωνιστική παράδοση. Την πάλη της για την απαλλαγή από τους τσιφλικάδες –με αποκορύφωμα το Κιλελέρ– την πάλη της στην Εθνική Αντίσταση, τη συμμετοχή της στο Δημοκρατικό Στρατό.

Οι κομμουνιστές θεωρούν την εργαζόμενη αγροτιά κινητήρια δύναμη της επανάστασης, «φυσικό» σύμμαχο της εργατικής τάξης σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης της επανάστασης μέχρι και το σοσιαλισμό. Οι διατυπώσεις αυτές δεν νομίζω ότι δικαιολογούν τον Α. Ταρπάγκο να γράφει: «... οι αντιλήψεις

αυτές καταλήγουν στο εκπληκτικό συμπέρασμα να χαρακτηρίζουν εντελώς αυθαίρετα τα μεσαία-μικροαστικά στρώματα ως *επαναστατικές δυνάμεις* της ελληνικής κοινωνίας: Ουδέ καν απλώς ως ενδυνάμει σύμμαχες κοινωνικές τάξεις του κόσμου της μισθωτής εργασίας, αλλά *ως καθαυτές πρωτοπόρες επαναστατικές τάξεις*». (Περιοδικό *Θέσεις*, Νο 58 σελ. 161).

Εν πάση περιπτώσει οι κομμουνιστές ασχολούνται ιδιαίτερα με τα ζητήματα της αγροτιάς, γιατί στην προσπάθειά τους για την κατάκτηση της εξουσίας από την εργατική τάξη και την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, ενδιαφέρονται ζωτικά για τους συμμάχους τους. Αντίθετα, οι οπορτουνιστές – όπως φαίνεται χαρακτηριστικά από τα κόμματα της Β΄ Διεθνούς – ελάχιστα ασχολούνται με το αγροτικό ζήτημα, γιατί δεν ενδιαφέρονται να δημιουργήσει το προλεταριάτο τη δική του κρατική εξουσία.

Η «φυσική» συμμαχία της εργατικής τάξης με την εργαζόμενη αγροτιά, η εργατοαγροτική συμμαχία, δεν σημαίνει, βέβαια, ότι θα πρέπει η εργατική τάξη να υποχωρεί από τις ταξικές θέσεις και να υποστηρίζει θέσεις βλαβερές συνολικά για το επαναστατικό κίνημα. Όπως είδαμε, ο αγροτικός πληθυσμός είναι ένα διαταξικό στρώμα. Έχουμε την αστική τάξη του χωριού, τους μικρούς και τους μεσαίους αγρότες, τους μισοπρολετάριους του χωριού και τους εργάτες γης. Όπως τόνιζε και ο Β.Ι.Λένιν, η πάλη για τα αγροτικά ζητήματα θα πρέπει να αναγνωρίζει την ύπαρξη ταξικής πάλης στο χωριό και να ευνοεί την ελεύθερη ανάπτυξή της. Σημείωνε χαρακτηριστικά:

«Ο όρος αυτός [η ελεύθερη ανάπτυξη της ταξικής πάλης στο χωριό] είναι το βασικό και κεντρικό σημείο της θεωρίας του επαναστατικού μαρξισμού στον τομέα του αγροτικού ζητήματος .[...] το να παραδεχτείς αυτόν τον όρο, σημαίνει να αναλάβεις την υποχρέωση, και στο εξαιρετικά ακανθώδες ζήτημα της συμμετοχής της μικρής αγροτιάς στο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα, να ακολουθείς σταθερή ταξική άποψη, για να μην υπο-

χωρείς σε καμία περίπτωση από την προλεταριακή άποψη προς όφελος των συμφερόντων των μικροαστών, αλλά, αντίθετα, να απαιτείς από το μικροαγρότη που καταπιέζεται και καταστρέφεται από όλο το σύγχρονο καπιταλισμό, να εγκαταλείψει τη δική του ταξική άποψη και να αποδεχτεί την άποψη του προλεταριάτου.»[15]

Και μόνο η συμπαράταξη της εργαζόμενης αγροτιάς με το προλεταριάτο, η εγκαθίδρυση της εργατοαγροτικής εξουσίας, θα την απαλλάξει οριστικά από κάθε καταπίεση και εκμετάλλευση.

Δ) Η διανόηση

Η διανόηση είναι ένα διαταξικό κοινωνικό στρώμα που αποτελείται από άτομα, για τα οποία η υψηλή ειδίκευση και η ειδικευμένη διανοητική εργασία σε οποιονδήποτε τομέα της κοινωνικοοικονομικής δραστηριότητας είναι χαρακτηριστικό του επαγγέλματός τους. Δεχθήκαμε, κατά προσέγγιση, ότι η διανόηση αποτελείται από τους απόφοιτους των ανωτέρων και ανωτάτων σχολών. Σημειώσαμε, βέβαια, ότι υπάρχουν και διανοούμενοι που δεν έχουν αποφοιτήσει από τέτοιες σχολές, όπως λ.χ. διάφοροι καλλιτέχνες. Όμως αυτή την προσέγγιση τη θεωρούμε ικανοποιητική για τους σκοπούς της μελέτης μας.[16]

Ένα χαρακτηριστικό των τελευταίων δεκαετιών είναι η αύξηση της διανόησης συνολικά και η προλεταριοποίηση ενός μεγάλου μέρους της. Η τάση αυτή συνδέεται με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, με την παραπέρα ανάπτυξη της επιστήμης σαν άμεσης παραγωγικής δύναμης της κοινωνίας.

Το αυξανόμενο ειδικό βάρος της διανόησης φαίνεται καθαρά στη συμμετοχή της στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό: το 1971 υπήρχαν 158.076 οικονομικά ενεργοί απόφοιτοι ΑΕΙ (7,47% του ΟΕΠ), ενώ το 1981 υπάρχουν 264.871 απόφοιτοι

ΑΕΙ (7,47% του ΟΕΠ) και 113.371 απόφοιτοι ανώτερων σχολών. Δηλαδή το 1981 το σύνολο των διανοούμενων που ήταν οικονομικά ενεργοί ήταν 384.242 άτομα και αποτελούσε το 10,84% του ΟΕΠ.[17]

Το 1991, με βάση τον Πίνακα 18 της απογραφής πληθυσμού, υπήρχαν 458.081 άτομα πτυχιούχοι ΑΕΙ και 145.801 απόφοιτοι ανώτερων σχολών, δηλαδή συνολικά 603.882 άτομα (10,84% του ΟΕΠ). Είναι φανερό ότι από το 1981 μέχρι το 1991 υπήρξε σημαντική αύξηση του αριθμού των διανοουμένων. Τα αντίστοιχα στοιχεία για το 2001 δεν έχουν δημοσιευθεί ακόμη από την ΕΣΥΕ.

Η τάση για «μισθωτοποίηση» της διανόησης συνδέεται αλλά κάθε άλλο παρά ταυτίζεται, με την προλεταριοποίηση μέρους της. Το 1981 είχαμε 34.910 μισθωτούς ανώτερα διοικητικά στελέχη που ανήκουν στην αστική τάξη. Ο αντίστοιχος αριθμός για το 1991 ήταν 31.463, δηλαδή υπήρξε μια μείωση. Το 2001 ήταν 89.068, δηλαδή είχαμε μια σημαντική αύξηση που δε δικαιολογείται. Ένα μεγάλο κομμάτι από αυτούς είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ και κατέχουν διευθυντικές θέσεις στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις και στον κρατικό μηχανισμό. Επίσης, ένα άλλο τμήμα της μισθωτής διανόησης, προϊστάμενοι τμημάτων, κατέχει ενδιάμεση θέση στην οργάνωση της εργασίας και στο ύψος του εισοδήματος και εντάσσεται στα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα. Μόνο το υπόλοιπο κομμάτι της μισθωτής διανόησης εντάσσεται στην εργατική τάξη.

Υπάρχει, επίσης, και ένα τμήμα της διανόησης που δουλεύει «για δικό του λογαριασμό». Το τμήμα αυτό ανήκει στα παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης και ισχύουν και για αυτό οι διαπιστώσεις που κάναμε στο αντίστοιχο θέμα. Και εδώ έχουμε από τη μια μεριά εύπορους «αυτοαπασχολούμενους» διανοούμενους και από την άλλη ορισμένους, που εν μέρει απασχολούνται σαν μισθωτοί και εν μέρει «για δικό τους λογαριασμό», δηλαδή που ανήκουν στους μισοπρολετάριους της πόλης.

Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 22 στο Παράρτημα, σε σύνολο 300.729 διανοούμενων, για τους οποίους κατέστη δυνατό να γίνει κατάταξη, με βάση την ειδικότητα και τη «θέση στο επάγγελμα» –από επεξεργασία στοιχείων διαφόρων επιμελητηρίων, Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου και συνδικαλιστικών οργανώσεων– το 1985 η απόλυτη πλειοψηφία (το 66,38%) ήταν μισθωτοί στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα. Ένα ποσοστό 10,46% ήταν αδιόριστοι ή ετεροαπασχολούμενοι.

Από τους Πίνακες 23 στο Παράρτημα προκύπτει ότι το 2004 το αντίστοιχο νούμερο των διανοούμενων ήταν 498.740 άτομα. Δηλαδή μέσα σε 19 χρόνια αυξήθηκαν κατά 65,8% περίπου.

Στο σύνολο των διανοούμενων έχουμε τμήματα της αστικής τάξης, των παλαιών και των νέων μεσαίων στρωμάτων. Όμως ένα μεγάλο μέρος του, όπως οι δάσκαλοι, οι καθηγητές μέσης εκπαίδευσης, εντάσσεται στην εργατική τάξη.

Τονίσαμε και προηγούμενα, ότι ένα τμήμα της διανόησης ανήκει στα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα. Βέβαια, ούτε όλη η διανόηση ανήκει σε αυτά, ούτε όλα τα νέα μεσαία στρώματα ανήκουν στη διανόηση. Όμως, το γεγονός ότι η ενδιάμεση θέση τους στην οργάνωση της εργασίας απαιτεί ιδιαίτερη ειδίκευση –ιδιαίτερα σήμερα μετά την επανάσταση των κομπιούτερ και των νέων τεχνολογιών– συντελεί στο ότι μεγάλο μέρος των νέων μεσαίων στρωμάτων αποτελείται από διανοούμενους, καθώς και στη σχετική και απόλυτη αύξηση των στρωμάτων αυτών.

Παράγοντες που συντελούν, επίσης, στην αύξησή τους είναι η αυξανόμενη συνθετότητα των διευθυντικών οργάνων και η δημιουργία πολυάριθμων νέων κρίκων στην ιεραρχία των επιχειρήσεων, καθώς και η αύξηση των λειτουργιών του καπιταλιστικού κράτους και των ολοκληρώσεων.

Η συνείδηση των νέων μεσαίων στρωμάτων είναι και αυτή αντιφατική, όπως και των παλαιών μεσαίων στρωμάτων. Κα-

τέχοντας ενδιάμεση θέση στην ιεραρχία της καπιταλιστικής επιχείρησης ή του κρατικού μηχανισμού, κάνουν ταυτόχρονα και εκτελεστική και διευθυντική δουλειά. Παίρνουν εντολές «από τα πάνω» και δίνουν εντολές «προς τα κάτω». Έτσι ως ένα βαθμό, ασκούν διευθυντικές λειτουργίες –έστω και δευτερεύουσες– για λογαριασμό του κεφαλαίου. Συνιστούν, όπως έλεγε ο Μαρξ, τους «υπαξιωματικούς» του βιομηχανικού στρατού. Από την άλλη μεριά, όμως, δοκιμάζουν τις δυσκολίες των ανθρώπων που ζουν από την πώληση της εργατικής τους δύναμης. Ο δεσποτισμός της μονοπωλιακής αστικής τάξης, η επιδίωξή της να εντατικοποιήσει την εργασία, να παρατείνει στο έπακρο το χρόνο εργασίας και να δυναμώσει την εκμετάλλευση, να περιορίσει τους μισθούς, είναι δεινά που τα υφίστανται όχι μόνο οι προλετάριοι αλλά και οι μεσαίοι υπάλληλοι.

Η διεύρυνση του τμήματος της διανόησης που ανήκει στην εργατική τάξη συνδέεται, όπως τονίσαμε και προηγούμενα, με την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, με την επανάσταση των κομπιούτερ.

Αποτέλεσμα της εφαρμογής των νέων τεχνολογιών στον καπιταλισμό είναι και η πραγματική υποταγή μορφών πνευματικής εργασίας στο κεφάλαιο, οι οποίες προηγούμενα δεν ήταν υποταγμένες άμεσα στο κεφάλαιο ή ήταν υποταγμένες μόνο τυπικά σε αυτό.

Οι έννοιες της τυπικής υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο και της πραγματικής υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο έχουν αναπτυχθεί από τον Κ. Μαρξ και, επειδή σήμερα συνδέονται άμεσα με την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη αναφορά σε αυτές.

Ο Κ. Μαρξ, τόσο στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*,[18] όσο και στα *Αποτελέσματα του άμεσου προτσές παραγωγής*,[19] διακρίνει δύο είδη υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο, την τυπική και την πραγματική.

Τυπική υποταγή της εργασίας στο κεφάλαιο έχουμε όταν το

κεφάλαιο κάνει μισθωτούς εργάτες τους πρώην ανεξάρτητους παραγωγούς, αλλά εξακολουθεί να χρησιμοποιεί την ίδια μέθοδο παραγωγής που χρησιμοποιούσαν και πριν οι ανεξάρτητοι παραγωγοί. Σαν παράδειγμα απλής τυπικής υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο αναφέρει ο Κ. Μαρξ περιπτώσεις, όπου «χειροτέχνες, που παλιά εργάζονταν για λογαριασμό τους ή σαν καλφάδες ενός συντεχνιακού μάστορα, μπαίνουν τώρα σαν μισθωτοί εργάτες κάτω από τον άμεσο έλεγχο του κεφαλαιοκράτη»,[20] χωρίς όμως να αλλάξει βασικά, να επαναστατικοποιηθεί η μέθοδος παραγωγής. Οι άμεσοι παραγωγοί δουλεύουν με την ίδια μέθοδο όπως και πριν, αλλά το προϊόν τους ανήκει πλέον στον καπιταλιστή, που αγόρασε την εργατική τους δύναμη και όχι τους ίδιους.

Πραγματική υποταγή της εργασίας στο κεφάλαιο έχουμε όταν, από την τυπική υποταγή της εργασίας, το κεφάλαιο «επαναστατικοποιεί πέρα για πέρα τα τεχνικά προτσές της εργασίας και τους κοινωνικούς συσχετισμούς»,[21] όταν δημιουργεί έναν «ειδικό κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής».[22] Η πραγματική υποταγή της εργασίας στο κεφάλαιο είναι χαρακτηριστική της περιόδου της σύγχρονης βιομηχανίας, περιόδου που άρχισε με τη βιομηχανική επανάσταση στα τέλη του 18ου – αρχές του 19ου αιώνα.

Βέβαια, το κεφάλαιο δεν υπέταξε πραγματικά όλες τις μορφές εργασίας. Μορφές πνευματικής εργασίας δεν είναι ακόμα και σήμερα ούτε καν τυπικά υποταγμένες στο κεφάλαιο. Για παράδειγμα, για λίγους ζωγράφους μπορεί να πει κανείς ότι δεν έχει υποταχθεί η εργασία τους, τυπικά, στο κεφάλαιο. Συνήθως πουλάνε τα αποτελέσματα της εργασίας τους, τους πίνακές τους είτε σε ιδιώτες είτε σε διάφορες γκαλερί και σε διάφορους δημόσιους φορείς. Όμως, η ανάπτυξη της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης και η χρησιμοποίηση των αποτελεσμάτων της από τον καπιταλισμό, έδωσε τη δυνατότητα στο κεφάλαιο να υποτάξει πραγματικά μορφές εργασίες, που πριν

μπορούσαν να υποταχθούν μόνο τυπικά σ' αυτό.

Για παράδειγμα, η εργασία ενός ηθοποιού ή τραγουδιστή πριν από την ανακάλυψη του φωνογράφου, του κινηματογράφου ή του βίντεο, μπορούσε να υποταχθεί μόνο τυπικά στο κεφάλαιο του θιασάρχη. Με την ανάπτυξη, όμως, αυτών των τεχνολογιών στον τομέα του θεάματος και του ακροάματος, η εργασία του μουσικού ή ηθοποιού υποτάσσεται πραγματικά στο κεφάλαιο της δισκογραφικής ή της κινηματογραφικής εταιρείας.[23]

Αλλά και στη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων μπορούμε να πούμε ότι με την ανάπτυξη των ηλεκτρονικών υπολογιστών έχουμε πραγματική υποταγή της εργασίας των λογιστών, των φοροτεχνικών, στο κεφάλαιο. Αν παλαιότερα το κεφάλαιο χρησιμοποιούσε τη «χειρονακτική» λογιστική εργασία, υποτάσσοντας τυπικά την εργασία αυτή, με την ανάπτυξη των υπολογιστών, με τη μηχανογράφηση των λογιστηρίων έχουμε και εδώ πραγματική υποταγή στο κεφάλαιο.

Επίσης, η ανάπτυξη της έρευνας και της τεχνολογίας, η δημιουργία μεγάλων ερευνητικών εργαστηρίων από τα μονοπώλια, κύρια για την εφαρμοσμένη έρευνα, συνεπάγεται και εδώ την πραγματική υποταγή στο κεφάλαιο ορισμένων μορφών της ερευνητικής εργασίας των επιστημόνων. Επίσης και στην ιατρική, με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, έχουμε και εδώ μορφές πραγματικής υποταγής της εργασίας ορισμένων ιατρικών επαγγελμάτων στο κεφάλαιο.

Τέλος, σε έναν άλλο τομέα της πνευματικής παραγωγής, στην εκπαίδευση, έχουμε μια ιδιαίτερη μορφή υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Δεν είναι τόσο η αλλαγή στις μεθόδους διδασκαλίας –αν και με την εισαγωγή των ηλεκτρονικών υπολογιστών στην εκπαίδευση θα έχουμε και εδώ αλλαγές– όσο η αλλαγή και στο περιεχόμενο και στην κατεύθυνσή της, που προσαρμόζεται στις σύγχρονες ανάγκες της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Οι σημερινές ανάγκες της παραγωγής απαιτούν το συνολικό ανέβασμα του μορφωτικού επιπέδου των εργαζομένων. Αρκεί και μόνο να αναρωτηθεί κανείς αν θα μπορούσε ένας αγράμματος να χειριστεί τα σημερινά πολύπλοκα μηχανήματα.

Ειδικότερα, η ανάγκη για ειδικευμένα επιστημονοτεχνικά στελέχη προκάλεσε τη διεύρυνση της προετοιμασίας τους, την αύξηση των φοιτητών στις ανώτερες και ανώτατες σχολές. Στην Ελλάδα, ο αριθμός των φοιτητών αυξήθηκε από 53.305 το 1964-65 σε 97.759 το 1974-75,[24] το 1981 υπήρχαν 154.770 φοιτητές ανωτέρων και ανωτάτων σχολών και το 1990 υπήρχαν 186.680.

Οι ανάγκες για ειδικούς δεν μπορούσαν πλέον να ικανοποιηθούν μόνο από τους προερχόμενους από το στενό κύκλο των οικογενειών της αστικής τάξης και ιδιαίτερα της αστικής διανόησης. Γι' αυτό είχαμε μια κάποια ορισμένη αλλαγή στην ταξική προέλευση των σπουδαστών. Όμως ο καπιταλισμός μόνο μισοανοίγει τις πόρτες της ανώτατης εκπαίδευσης για τους νέους που προέρχονται από τα εργαζόμενα στρώματα του πληθυσμού. Προσπαθεί να δημιουργεί δύο «βαθμίδες» στην ανώτατη εκπαίδευση: αυτή που θα είναι για μια «ελίτ», που οι απόφοιτοί της θα καταλαμβάνουν ηγετικές θέσεις στην καπιταλιστική ιεραρχία, και τις «μαζικές» σχολές, που θα παράγουν τους διανοούμενους για τις «πληβειακές» θέσεις –ώστε ο ταξικός διαχωρισμός της διανόησης να αρχίζει ήδη από τη διάρκεια των σπουδών στα ΑΕΙ–.[25] Με αυτόν τον τρόπο και ο γόνοι των εύπορων οικογενειών θα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να μπαίνουν στις σχολές «ελίτ», μια και μπορεί να είναι καλύτερα προετοιμασμένοι για τις εισαγωγικές διαδικασίες, αλλά και όσα παιδιά από οικογένειες εργαζομένων μπαίνουν σε αυτές θα είναι ευκολότερο να τα μετασχηματίσουν σε «γιάπηδες». Και αυτό το τελευταίο φαινόμενο, το να προσπαθεί δηλαδή να ενσωματώνει η αστική τάξη στις γραμμές της τους ικανότερους από τις καταπιεζόμενες τάξεις –και να το

προβάλλει, μάλιστα, σαν την «απόδειξη» του «ανοιχτού» χαρακτήρα της αστικής κοινωνίας– είναι ένα ιδιαίτερα επικίνδυνο φαινόμενο που λειτουργεί υπέρ της κυριαρχίας της. Αυτό το φαινόμενο το έχει επισημάνει γενικότερα και ο Κ. Μαρξ στο *Κεφάλαιο* με τα εξής λόγια:

«Και αυτό το περιστατικό, που τόσο θαυμάζεται από τους οικονομολόγους απολογητές, ότι δηλαδή ένας άνθρωπος χωρίς περιουσία, που διαθέτει όμως, ενεργητικότητα, ακεραιότητα, ικανότητα και επιχειρηματική γνώση, μπορεί με αυτόν τον τρόπο να μετατραπεί σε κεφαλαιοκράτη [...] στερεώνει ωστόσο την κυριαρχία του ίδιου του κεφαλαίου, διευρύνει τη βάση της κυριαρχίας αυτής και της δίνει τη δυνατότητα να στρατολογεί διαρκώς νέες δυνάμεις από το κοινωνικό υπόστρωμα. Ακριβώς, όπως γινόταν με την καθολική εκκλησία το μεσαίωνα, που συγκροτούσε την ιεραρχία της από τα καλύτερα μυαλά που υπήρχαν στο λαό, χωρίς να κάνει διάκριση της τάξης, στην οποία ανήκαν, αν ήταν γεννημένοι αριστοκράτες ή όχι, αν είχαν ή όχι περιουσία, πράγμα που αποτελούσε ένα από τα κύρια μέσα εδραίωσης της παπαδοκρατίας και της καταπίεσης των κοσμικών. Όσο πιο ικανή είναι μια κυρίαρχη τάξη να δέχεται στις γραμμές της τους πιο σημαντικούς ανθρώπους των καταπιεζόμενων τάξεων, τόσο πιο στέρεη και πιο επικίνδυνη είναι η κυριαρχία της.»[26]

Αυτή η προσπάθεια για δημιουργία μηχανισμών «ελίτ» και υποβάθμιση των πτυχίων των «μαζικών» σχολών, με σπουδές χωρίς επαγγελματικό αντίκρισμα, ενισχύεται και από τις κατευθύνσεις της ΕΕ που, ειδικότερα για τη χώρα μας, εμπεριέχουν τον κίνδυνο της συνολικής υποβάθμισης των πτυχίων των ελληνικών ΑΕΙ.

Όμως οι σπουδαστές, όπως έδειξαν οι κινητοποιήσεις τους και στον ελληνικό και στον διεθνή χώρο, αντιτίθενται ενεργά σε τέτοιες απόπειρες. Γενικότερα η αύξηση του αριθμού των φοιτητών, η αλλαγή της κοινωνικής τους σύνθεσης, η προο-

δευτική απογοήτευση απέναντι στις παραδοσιακές αξίες του αστικού τρόπου ζωής, η αναντιστοιχία των παλαιών οργανωτικών μορφών του συστήματος εκπαίδευσης με τις απαιτήσεις της εποχής, το φάσμα της ανεργίας, της υποαπασχόλησης και της ετεροαπασχόλησης, που προβάλλει εντονότερα για τους απόφοιτους των ΑΕΙ και ΤΕΙ, με την όξυνση της κρίσης του καπιταλισμού, είναι αιτίες της ανόδου της πολιτικής δραστηριότητας των φοιτητών.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η θέση της εργαζόμενης διανόησης –του τμήματος δηλαδή της διανόησης που δεν ανήκει στην αστική τάξη– κάθε άλλο παρά είναι «προνομιούχα». Τόσο αυτοί οι διανοούμενοι που ανήκουν στην εργατική τάξη όσο και αυτοί που ανήκουν στα μεσαία στρώματα υφίστανται με διάφορες μορφές την εκμετάλλευση και καταπίεση από την αστική τάξη και ιδιαίτερα από τα μονοπώλια.

Έτσι, ενώ ένα τμήμα της διανόησης έχει ήδη ενταχθεί στο προλεταριάτο, ένα άλλο, αυτό που ανήκει στα παλαιά και τα νέα μεσαία στρώματα, αποτελεί έναν από τους συμμάχους του και στην πάλη για αντιιμπεριαλιστικές – αντιμονοπωλιακές αλλαγές. Μόνο στο σοσιαλισμό θα μπορέσει η εργαζόμενη διανόηση να αναπτύξει ελεύθερα τις δημιουργικές της δραστηριότητες προς όφελος όλων των εργαζομένων.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π., σελ. 55-56.

2. *Ό.π.*, σελ. 38.

3. Χαρακτηριστικό «δείγμα γραφής» αυτού του είδους «χρησιμοποίησης» είναι ένα σχόλιο του Οικονομικού Ταχυδρόμου (14-11-1985) με τίτλο: «Η γνώμη των Μαρξ-Ένγκελς για τους μικρομεσαίους», το οποίο και παραθέτουμε:

«Κατά τη συζήτηση στα "Ανοιχτά Χαρτιά", ο Γιάννης Μαρίνος είπε σε μια στιγμή προς τον κ. Τόλιο τη φράση: "Για να μη θυμηθούμε τι έλεγε για τους μικρομεσαίους και ο Μαρξ..." Επειδή πολλοί, και πρώτοι οι μικρομεσαίοι, δεν θα γνωρίζουν τι γνώμη είχε για αυτούς ο ιδρυτής του επιστημονικού σοσιαλισμού, παραθέτουμε σχετική παράγραφο από το Ευαγγέλιο κάθε πιστού οπαδού της κομμουνιστικής ιδεολογίας, δηλαδή το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος [...]: "Οι μεσαίες τάξεις, ο μικρός βιομήχανος, ο μικροέμπορος, ο βιοτέχνης, ο αγρότης, όλοι αυτοί πολεμούν την αστική τάξη για να διατηρήσουν την ύπαρξή τους σαν μεσαίες τάξεις και να σωθούν από τον αφανισμό. Δεν είναι λοιπόν επαναστατικές, αλλά συντηρητικές. Κάτι παραπάνω, είναι αντιδραστικές, γιατί ζητούν να στρέψουν προς τα πίσω τον τροχό της ιστορίας!!!" Τα θαυμαστικά είναι δικά μας και τα αφιερώνουμε εξαιρετικά σε εκείνους τους υποστηρικτές των μικρομεσαίων, που ταυτόχρονα ισχυρίζονται ότι είναι οι μόνοι διάδοχοι και αυθεντικοί ερμηνευτές της σκέψης του Μαρξ, καθώς επίσης και στη σημερινή διοίκηση της Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Ελλάδας. Όχι, φυσικά, διότι έχουμε προηγούμενο με τους μικρομεσαίους. Προς Θεού! Είμαστε υπέρ όλων των παραγωγικών, νομοταγών και έντιμων επιχειρηματιών, μεγάλων ή μικρών, βιομηχάνων ή εμπόρων, βιοτεχνών ή επαγγελματιών κ.ο.κ., χωρίς τις δογματικές προκαταλήψεις και τα σλόγκαν του συρμού, που εκτός του ότι είναι αυθαίρετα, εξευτελίζουν και τον Μαρξ (τη μαρξική θεωρία), αφού ουδεμία σχέση έχουν με αυτόν, αλλά αντίθετα συνιστούν χυδαία και προκλητική πλαστογράφηση της ρητής σκέψης του. Και ο οποίος αν ζούσε θα τους έκανε μήνυση για συκοφαντική δυσφήμηση.»

4. Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *στο ίδιο.*

5. Κ. Μαρξ, *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1994, σελ. 24.

6. *Στο ίδιο*, σελ. 25. Ας κρίνει λοιπόν ο αναγνώστης σε ποιον «θα έκανε μήνυση για συκοφαντική του δυσφήμιση» ο Κ. Μαρξ.

7. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 6, σελ. 232, Η έμφαση στο πρωτότυπο.

8. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 40, σελ. 12.

9. Κ. Σημίτης, *Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός της ελληνικής κοινωνίας*, εκδ. Γνώση, σελ. 24.

10. *Στο ίδιο*, σελ. 101.

11. Maurice Dobb, *Political Economy and Capitalism*, σελ. 260.

12. Βλ. *Επαγγελματοβιοτέχνες, μικρομεσαίοι. Προβλήματα και αγώνες*, έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, 1980.

13. Γ. Πανιτσίδης, *Προσεγγίσεις στην ταξική δομή της αγροτικής οικονομίας*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», σελ. 218.

14. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 4, σελ. 114.

15. Β .Ι.Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 6, σελ. 322-323.

16. Βλ. και *Η διανόηση στην Ελλάδα*, ό.π., 15-17.

17. Βλ. *Η διανόηση στην Ελλάδα*, ό.π., 289-291, Περικλή Παπαδόπουλου, *ό.π.*, κεφάλαιο 10.9, Παράρτημα Α, Πίνακας 28.

18. Κ. Μαρξ, Το κεφάλαιο, τόμ.1, σελ.526.

19. Κ. Marx, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*, σελ. 45-64.

20. Κ. Μαρξ, *Το κεφάλαιο*, τόμ.1, σελ. 526.

21. *Στο ίδιο.*

22. *Στο ίδιο.*

23. *Η διανόηση στην Ελλάδα*, ό.π., σελ. 66-87.

24. Βλ. *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Νο 3, 1981, σελ. 59.

25. Βλ. και Μ. Ασημακόπουλου, «Τα σχέδια της ΕΟΚ για την υποταγή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης», *Επιστημονική Σκέψη*, Νο 30, σελ. 79-83.

26. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. 3, σελ. 750.

Η ΑΣΤΙΚΗ ΤΑΞΗ

Με τη συγκέντρωση και συγκεντρωποίηση του κεφαλαίου, η αστική τάξη διαφοροποιείται. Αναπτύσσονται τα μονοπώλια στη βιομηχανία, στο εμπόριο και στον τραπεζικό τομέα, δηλαδή οι επιχειρήσεις που ελέγχουν μεγάλο κομμάτι της παραγωγής ή της αγοράς ή και των δυο. Στη βάση της συνύφανσης του τραπεζικού κεφαλαίου μερικών πάρα πολύ μεγάλων μονοπωλιακών τραπεζών με το κεφάλαιο των μονοπωλιακών ενώσεων των βιομηχάνων, εμφανίζεται το χρηματιστικό κεφάλαιο και η χρηματιστική ολιγαρχία, - η «αφρόκρεμα» της μονοπωλιακής αστικής τάξης.

Έτσι, η αστική τάξη σήμερα δεν είναι ενιαία. Δεν αποτελείται από «ίσα άτομα», από «ισότιμους» καπιταλιστές επιχειρηματίες, όπως συνέβαινε στο στάδιο του ελεύθερου ανταγωνισμού. Στο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού η αστική τάξη διαιρείται σε μη μονοπωλιακή και μονοπωλιακή. Και μέσα στη μονοπωλιακή αστική τάξη υπάρχουν διαβαθμίσεις.

Το μονοπώλιο δηλαδή δεν καταργεί την καπιταλιστική παραγωγή, ούτε σημαίνει κατάργηση των άλλων καπιταλιστικών ή κατάργηση της εμπορευματικής παραγωγής. Είναι, όπως έλεγε ο Β.Ι. Λένιν, «εποικοδόμημα» πάνω στην καπιταλιστική παραγωγή, που επιβάλλεται και «διαπερνά» όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Δημιουργείται στη βάση της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου και έχει στόχο την ιδιοποίηση υπερκερδών.

Το αποφασιστικό σημείο διαμόρφωσης του μονοπωλίου και ο μόνιμος στόχος του είναι η πραγμάτωση του μονοπωλιακού κέρδους, δηλαδή ενός κέρδους σταθερά πάνω από το μέσο ποσοστό κέρδους του συνολικού κεφαλαίου.[1]

Βασικές πηγές του μονοπωλιακού υπερκέρδους είναι η υπερεκμετάλλευση των εργατών στις επιχειρήσεις τους -που μπορεί να γίνεται με τους πιο «εκσυγχρονισμένους» τρόπους στη βάση της «βιομηχανικής ψυχολογίας» κ.ά.- η ιδιοποίηση μέρους της υπεραξίας που παράγεται στις επιχειρήσεις των μικρών και μεσαίων καπιταλιστών, η εκμετάλλευση, υποταγή και καταστροφή των μικρών εμπορευματοπαραγωγών, οι ανισότιμες ανταλλαγές, η στρατιωτικοποίηση της οικονομίας, η ανακατανομή του εθνικού εισοδήματος μέσω του αστικού κράτους - «κίνητρα», «χορηγήσεις» και διάφορα άλλα «αναπτυξιακά» μέτρα. Το κυνήγι του μονοπωλιακού κέρδους οδηγεί τα μονοπώλια στην άρνηση της δημοκρατίας ουσιαστικά -αλλά στην ανάγκη και τυπικά- και στην αντίδραση σε όλες τις σφαίρες και τα επίπεδα της κοινωνίας.

* * *

Στην Ελλάδα, δίπλα και μαζί με τα ντόπια μονοπώλια έχουμε και τις «θυγατρικές» των ξένων μονοπωλίων, οι οποίες απολαμβάνουν συνταγματικά κατοχυρωμένα προνόμια.

Έτσι, για τη μελέτη της διάρθρωσης της μονοπωλιακής αστικής τάξης στην Ελλάδα δεν αρκεί να πάρουμε απλά υπόψη το μέγεθος της επιχείρησης που είναι εγκατεστημένη στην Ελλάδα, αλλά θα πρέπει να δούμε και τους δεσμούς της με τα ξένα μονοπώλια.

Με την ένταξη της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει δυναμώσει παραπέρα και η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου (εξαγορές, συγχωνεύσεις, συμμετοχές κ.λπ.)

* * *

Κριτήριο για να χαρακτηρισθεί μια επιχείρηση μονοπωλιακή μπορούμε να πάρουμε το μέγεθος του κεφαλαίου, τον αριθ-

μό των απασχολουμένων κ.λπ. Με βάση τα ελληνικά δεδομένα, θεωρούμε ως μονοπώλια τις επιχειρήσεις που απασχολούν πάνω από 500 άτομα όταν πρόκειται για βιομηχανίες και πάνω από 100 όταν πρόκειται για εμπορικές επιχειρήσεις. Αν, φυσικά, πρόκειται για θυγατρική ξένης επιχείρησης, τότε αρκεί η μητρική να είναι μονοπώλιο.

Οι αστοί και μικροαστοί ιδεολόγοι αρνούνται την ύπαρξη μονοπωλίων στην Ελλάδα, και μάλιστα ισχυρίζονται ότι τα μόνα μονοπώλια είναι τα κρατικά. Όμως, αρκεί μια «ανάγνωση» της κατανομής των κερδών των καπιταλιστικών επιχειρήσεων για να φανεί καθαρά η ύπαρξη μονοπωλίων, που αποκομίζουν τη μερίδα του λέοντος από τα κέρδη.

Φυσικά, ο εντοπισμός των μονοπωλίων στους διάφορους κλάδους της ελληνικής οικονομίας αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης έρευνας, που ξεφεύγει από τα πλαίσια αυτής της μελέτης.

Εμείς θα περιοριστούμε στον εντοπισμό ορισμένων μονοπωλίων με βάση τον αριθμό των εργαζομένων

Ο Πίνακας 24 παρουσιάζει τα βασικά μονοπωλιακά συγκροτήματα (ομίλους) που υπάρχουν και δρουν στην Ελλάδα. Τα συγκροτήματα είναι ή ντόπια ή ξένα ή μικτά. Στο πίνακα δίδονται τα ίδια κεφάλαια, τα καθαρά κέρδη και ο αριθμός απασχολουμένων κάθε επιχείρησης. Από το πίνακα προκύπτει ότι στην Ελλάδα υπάρχουν μονοπώλια που απλώνονται σε διαφορετικούς κλάδους, π.χ. η ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ που έχει και εταιρεία μηχανοκατασκευών.

Ο πίνακας 25 παρουσιάζει τα μεμονωμένα μονοπώλια, ντόπια ή ξένα. Τα μεγάλα ποσοστά των κερδών δείχνουν ότι οι επιχειρήσεςι αυτές ελέγχουν μεγάλο μέρος της παραγωγής ή της αγοράς στο δοσμένο κλάδο.

Οι πίνακες 24 και 25 απαντούν πειστικά στον ισχυρισμό ότι δήθεν δεν υπάρχουν μονοπώλια στην Ελλάδα.

Ο πίνακας 26 παρουσιάζει τα σουπερμάρκετ που έχουν διαλύσει τα μικρομάγαζα και έχουν μονοπωλήσει το λιανικό

εμπόριο. Δείχνει ότι τα σουπερμάρκετ παρουσιάζουν υψηλή κερδοφορία π.χ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Α.Ε. φτάνει το 92,36%. Μάλιστα πρέπει να σημειωθεί ότι τα υπερκέρδη διοχετεύονται στο κέντρο ή και το εξωτερικό (όταν πρόκειται για ξένα) με αποτέλεσμα να «στεγνώνει» η τοπική αγορά.

Ο πίνακας 27 παρουσιάζει τις τράπεζες που είναι υποκαταστήματα ξένων τραπεζιτικών μονοπωλίων. Φυσικά κάθε μία απ' αυτές έχει πολλά υποκαταστήματα στην Ελλάδα.

Επίσης, έχουμε και το μονοπωλιακό εφοπλιστικό κεφάλαιο, του οποίου οι βασικοί «πρωταγωνιστές» παρουσιάζονται στους Πίνακες 28 και 29. Πρέπει να επισημανθεί ότι το μονοπωλιακό εφοπλιστικό κεφάλαιο αποτελεί το πιο αρπακτικό τμήμα της ντόπιας μονοπωλιακής αστικής τάξης. Απολαμβάνει σταθερά κατά τη μεταπολεμική περίοδο σημαντικά προνόμια (ΝΔ 2687/53, 89/67, 378/68), δεν υποχρεώνεται ουσιαστικά να τηρεί λογιστικά βιβλία και παίζει ιδιαίτερο ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας. Αυτό εκφράζεται έντονα και στη Βουλή. Χαρακτηριστικός είναι ο παρακάτω διάλογος:

«ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ: [...] Θα μου επιτρέψει μια απάντηση ο αγαπητός συνάδελφος κ. Αμπατιέλος και οι συνεργάτες του στο Κομμουνιστικό Κόμμα.

Μίλησε για το νόμο 2687, που τον αποκάλεσε «αποικιακό». Δικαίωμά του. Ήταν νόμος του ελληνικού κράτους, που θεσπίστηκε με δημοκρατικές διαδικασίες και δεν ήταν νόμος, που επιβλήθηκε στον ελληνικό λαό κατά τρόπο αυταρχικό και αντιδημοκρατικό. Συνεπώς, είναι ελληνικός ο νόμος και είναι ελληνική η ναυτιλία και εμάς ειδικά, που ανήκουμε στη Νέα Δημοκρατία, μας συγκινεί και μας ενδιαφέρει να κυκλοφορεί και να κυματίζει η ελληνική σημαία στα ελληνικά πλοία [...]

[ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ ΤΟΥ ΚΚΕ] Εκπροσωπείτε τους εφοπλιστές. Αυτή είναι η αλήθεια.»[2]

* * *

Η αστική τάξη γενικά στην Ελλάδα με πολύ δισταγμό προχωράει σε βιομηχανικές επενδύσεις. Προτιμάει συνήθως να εμπορεύεται προϊόντα μικρών και μεσαίων παραγωγών ή ξένα που αποδίδουν σύντομα μεγαλύτερα κέρδη. Από αυτήν την άποψη είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι καταθέσεις Ελλήνων σε τράπεζες του εξωτερικού που εξήχθησαν παράνομα και είναι δυνατόν να επαναπατριστούν είναι 20 δις ευρώ σύμφωνα με το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους.

Τους καπιταλιστές, συνολικά, μπορούμε να τους χωρίσουμε σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τον αριθμό των εργαζομένων στις επιχειρήσεις τους.

Για τα ελληνικά δεδομένα, μικροί καπιταλιστές είναι όσοι απασχολούν 5-20 εργαζόμενους, μεσαίοι όσοι απασχολούν 21-100 και μεγάλοι όσοι απασχολούν πάνω από 100.

Βέβαια τα όρια αυτά είναι, ως ένα βαθμό, συμβατικά και αλλάζουν με την ανάπτυξη της οικονομίας.

Για παράδειγμα, στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες μεσαίες επιχειρήσεις θεωρούνται και αυτές που απασχολούν μερικές εκατοντάδες άτομα.

Επίσης, σε μια λεπτομερειακή ανάλυση της αστικής τάξης θα πρέπει να γίνει διαφοροποίηση των ορίων αυτών, ανάλογα με τους διάφορους τομείς και κλάδους της οικονομίας.

Ποια είναι η κύρια εξελικτική διαδικασία στις μικρές και μεσαίες καπιταλιστικές επιχειρήσεις; Οι επιχειρήσεις αυτές δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τον ενδοκλαδικό ανταγωνισμό στην πάλη με τις μονοπωλιακές επιχειρήσεις. Γίνονται οικονομικά μη αποδοτικές και κινδυνεύουν να χρεοκοπήσουν. Έτσι ή απορροφούνται από τα αντίστοιχα μονοπώλια ή υποτάσσονται σε αυτά ή κλείνουν.

Δεν θα ήταν σωστό να παρουσιάζουμε μια κατάσταση μονόπλευρης διαδικασίας καταστροφής. Παράλληλα με αυτό σχηματίζονται νέες μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις.

Ποια είναι η κύρια διαδικασία στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις; Πρώτα πρώτα, σε κλάδους που δεν υπάρχουν μονοπώλια, οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις μπορούν να σταθούν και, ακόμα, να πραγματοποιούν διευρυμένη αναπαραγωγή. Δεύτερο, υπάρχουν κυρίως βιομηχανικές δραστηριότητες που, λόγω της εξειδίκευσης, είναι ασύμφορες και δεν παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τα μονοπώλια.

Πέρα από αυτά, έχουμε και επιχειρήσεις που εξαρτώνται από τα μονοπώλια γιατί είναι αναγκαίες για αυτά. Έτσι έχουμε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις που παράγουν εξαρτήματα, μισοέτοιμα προϊόντα κ.λπ. και τα πουλάνε στα μονοπώλια. Επίσης, τα μονοπώλια αναλαμβάνουν κρατικές προμήθειες ή έργα, τα οποία αναθέτουν υπεργολαβικά σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις.

Αυτά όλα σημαίνουν ότι ένα τμήμα των μικρών και μεσαίων επιχειρηματιών συνδέονται με τα μονοπώλια και έχουν φιλομονοπωλιακό χαρακτήρα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Αν στον προμονοπωλιακό καπιταλισμό υπήρχαν μερίδες του κεφαλαίου που από συγκυριακές αιτίες προσκόμιζαν ένα προσωρινό υπερκέρδος, στο μονοπωλιακό καπιταλισμό το υπερκέρδος μονιμοποιείται, μετατρέπεται σε μονοπωλιακό κέρδος.
2. Πρακτικά Βουλής 9-6-1983, σελ. 7.333.

ΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Στη μαρξιστική αντίληψη για τις τάξεις και την ταξική διάρθρωση οι αστοί ιδεολόγοι αντιπαραθέτουν τις διάφορες αντιλήψεις της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Ένας από τους θεμελιωτές της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ο Πιτιρίν Σορόκιν, έδωσε τον εξής ορισμό: «Κοινωνική διαστρωμάτωση σημαίνει διαφοροποίηση του πληθυσμού σε τάξεις, ταξινομημένες σε ιεραρχική σειρά. Αυτή εμφανίζεται με την ύπαρξη ανώτερων και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.» Κατά τον Π. Σορόκιν, η κοινωνική διαστρωμάτωση εκφράζεται με τρεις μορφές: οικονομική (πλούσιοι και φτωχοί), πολιτική (διευθύνοντες και διευθυνόμενοι) και επαγγελματική (επαγγέλματα περισσότερο εκτιμώμενα από άλλα).[1]

Ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Μ. Gordon ορίζει ως εξής την «κοινωνική διαστρωμάτωση»: «Διαστρωμάτωση με την κοινωνική έννοια είναι η επιστήμη για την κάθετη ταξινόμηση των ανθρώπων – την ιεραρχία δηλαδή στο σύστημα των ανωτέρων και των κατωτέρων, των μεγαλύτερων και των μικρότερων, των διευθυνόντων και των διευθυνομένων.» Ο Μ. Gordon υποδείχνει ότι κάθε θεωρία των τάξεων περιλαμβάνει τα ακόλουθα ζητήματα: 1) ορισμό της τάξης, 2) διασαφήνιση και καθορισμό της ένταξης των επιμέρους προσώπων σε εκείνη ή την άλλη τάξη, 3) κοινωνική κινητικότητα, 4) εθνική διαστρωμάτωση.[2]

Από τα αναφερόμενα χαρακτηριστικά του αντικειμένου της έρευνας είναι καθαρό ότι η θεωρία της «κοινωνικής διαστρωμάτωσης» είναι ο αστικός αντίποδας της μαρξιστικής επιστήμης για τις τάξεις και την ταξική πάλη. Τι αντιπαραθέτουν στο μαρξισμό οι αστοί συγγραφείς για την «κοινωνική διαστρωμάτωση»; Ποιοι είναι οι ορισμοί για τις κοινωνικές τάξεις και ποια τα σχήματα του ταξικού χωρισμού της κοινωνίας;

Στις μονογραφίες και τα άρθρα των κοινωνιολόγων και των οικονομολόγων υπάρχουν οι πιο διάφοροι ορισμοί των τάξεων. Αν και όλες αυτές οι παραλλαγές έχουν γενική ιδεολογική βάση, αυτή η πολλαπλότητα των ερμηνειών εξηγείται από την απουσία ενιαίας μεθοδολογικής προσέγγισης στο πρόβλημα των τάξεων.[3] Ο Μ. Gordon είναι υποχρεωμένος να αναγνωρίσει ότι στους Αμερικάνους συγγραφείς ο όρος «τάξη» δεν έχει ακριβή, με πληρότητα συμφωνημένη σημασία και χρησιμοποιείται για το χαρακτηρισμό των φαινομένων, που δείχνουν διαφορές που προκύπτουν από τον πλούτο, το εισόδημα, το επάγγελμα, την κατάσταση, την πολιτική εξουσία, το επίπεδο κατανάλωσης κλπ. είτε χρησιμοποιείται από τους θεωρητικούς που δίνουν προτεραιότητα σε έναν από αυτούς τους παράγοντες.[4]

Οι αστικές θεωρίες για τις τάξεις μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες: πρώτον, τις υποκειμενικές και, δεύτερο, τις αποκαλούμενες αντικειμενικές.

Οι θεωρητικοί που εκπροσωπούν την πρώτη ομάδα αντίληψης βασίζουν την εκτίμηση της ταξικής ένταξης στη γνώμη του ίδιου του υποκειμένου ή των ανθρώπων που το περιβάλλουν. Πληρέστερη παρουσιάζεται η κοινωνικοψυχολογική κατεύθυνση από τη θεωρία του R. Centers. Κατά τη γνώμη του Centers, η ένταξη σ' αυτή ή την άλλη τάξη προσδιορίζεται από «την αίσθηση της ομαδικής ένταξης» την οποία ονομάζει «ταξική συνείδηση». «Οι τάξεις», γράφει ο Centers, «είναι ψυχοκοινωνικές ομαδοποιήσεις, κάτι που είναι ουσιαστικά υποκειμενικό

στο χαρακτήρα, εξαρτώμενες από την ταξική συνείδηση (δηλαδή από την αίσθηση ταξικής ένταξης)...» «Η τάξη, σε διάκριση από τα στρώματα, μπορεί σωστά να θεωρηθεί σαν ένα ψυχολογικό φαινόμενο με την πιο πλήρη έννοια του όρου. Δηλαδή μια τάξη για τον άνθρωπο είναι ένα μέρος του εγώ του, μια αίσθηση εκ μέρους του ότι ανήκει σε κάτι. Μια ταύτιση με κάτι ευρύτερο από τον εαυτό του.»[5]

Ξεκινώντας από αυτή την ερμηνεία για τις τάξεις, ο R. Centers οργάνωσε έρευνα με το ερώτημα: «Σε ποια από τις τέσσερις τάξεις –μεσαία, κατώτερη, εργατική ή ανώτερη– ανήκετε;» Στις απαντήσεις τους οι μεγάλοι επιχειρηματίες κατά 78% απάντησαν ότι ανήκουν στη μεσαία τάξη και 7% στην εργατική τάξη(!) Από την άλλη μεριά, 2% των ειδικευμένων εργατών, σύμφωνα με τα δεδομένα των ερωτηματολογίων, απάντησαν ότι ανήκουν στην ανώτατη τάξη, 18% των ανειδίκευτων εργατών στη μεσαία τάξη και 2% των υπαλλήλων στην ανώτατη.[6]

Οι αντιλήψεις αυτές του R. Centers αποτελούν επανάληψη των αντιλήψεων του Edmont Goblot (1858-1935) σύμφωνα με τις οποίες οι «κοινωνικές τάξεις δεν υπάρχουν παρά μέσα και διαμέσου της γνώμης και των ηθών, της γνώμης δηλαδή που έχουν οι τάξεις για τον εαυτό τους και της γνώμης που έχουν οι άλλες τάξεις και τελικά ολόκληρη η κοινωνία».[7]

Η μεγάλη αυθαιρεσία του καθορισμού της ταξικής ένταξης που ξεκινάει από τις υποκειμενικές εκτιμήσεις είναι μη παραδεκτή ακόμα και για πολλούς αστούς ιδεολόγους.

Γι' αυτό η πλειοψηφία από αυτούς χρησιμοποιεί την αποκαλούμενη αντικειμενική μέθοδο. Οι οπαδοί αυτής της κατεύθυνσης καθορίζουν την ταξική ένταξη στη βάση ενός η περισσότερων «αντικειμενικών» παραγόντων. Εκείνοι από τους αστούς ιδεολόγους, που ξεχωρίζουν ένα βασικό, κατά τη γνώμη τους, κριτήριο και, ξεκινώντας από αυτό, ορίζουν τη τάξη, σχηματίζουν τα «μονοπαραγοντικά» συστήματα. Εντούτοις πιο πολυάριθμοι είναι οι εκπρόσωποι μιας άλλης υποομάδας

της «αντικειμενικής» κατεύθυνσης, που χρησιμοποιεί περισσότερα κριτήρια για την ταξική ένταξη. Οι αντιλήψεις τους είναι γνωστές με την ονομασία πολυπαραγοντική μέθοδος.

Παράδειγμα μονοπαραγοντικής εκτίμησης για την τάξη που εντάσσεται ένα άτομο χρησιμεύει η ερμηνεία της τάξης από τον O. N. Phelps. Αυτός θεωρεί ότι η ένταξη σε μια τάξη καθορίζεται από το επάγγελμα του ανθρώπου: «Αν ένας άνθρωπος είναι εμποροϋπάλληλος, τότε το εισόδημά του, οι παρέες του, η κοινωνική θέση, η όψη της ενδυμασίας, η καθημερινή συμπεριφορά και άποψη – όλα αυτά συνδέονται στενά με την εργασία του... Κατά συνέπεια, η επαγγελματική ομαδοποίηση της εργατικής δύναμης εξετάζεται και σαν ακριβής κοινωνικοοικονομική εξειδίκευση του πληθυσμού» (O. N. Phelps, *Introduction to Labor Economics*, New York, 1955).[8]

Το επάγγελμα, αναμφίβολα, έχει όχι μικρή σημασία στον καθορισμό της ταξικής ένταξης, γιατί αυτό δείχνει το ρόλο του ανθρώπου στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας. Αλλά το επάγγελμα δεν είναι ο μοναδικός ούτε ο κύριος δείκτης της ταξικής ένταξης. Οι επαγγελματικές ομάδες είναι διαταξικά στρώματα που περιλαμβάνουν άτομα που ανήκουν σε διάφορες τάξεις. Π.χ. ένας μηχανικός μπορεί να δουλεύει στην παραγωγή και κατά συνέπεια ανήκει στην εργατική τάξη ή να είναι συνιδιοκτήτης, οπότε ανήκει στην αστική τάξη.

Το αβάσιμο της θεωρίας των «μονοπαραγοντικών» ερμηνειών της τάξης αναγνωρίζεται από πολλούς αστούς κοινωνιολόγους. Γι' αυτό η πλειοψηφία από αυτούς ανήκει στην «πολυπαραγοντική μέθοδο» μελέτης του προβλήματος των τάξεων.[9]

Οι «μονοπαραγοντικές» και οι «πολυπαραγοντικές» θεωρίες των τάξεων, όπως εξάλλου και όλες οι αστικές αντιλήψεις της «κοινωνικής διαστρωμάτωσης», από την άποψη του περιεχομένου τους και της ουσίας των επιλεγόμενων κριτηρίων μπορούν να χωριστούν σε σειρά από ομάδες. Την πρώτη απο-

τελούν οι θεωρίες στις οποίες αγνοούνται οι οικονομικοί παράγοντες της ταξικής ένταξης (ψυχολογική θεωρία του R. Centers κ.λπ.). Πολύ διαδομένες είναι οι αντιλήψεις που ενώνουν τόσο οικονομικούς, όσο και μη οικονομικούς παράγοντες για τον καθορισμό της ένταξης. Εδώ αναφέρεται η πλειοψηφία των «παραγοντικών» συστημάτων ταξικής ένταξης, όπως του Γερμανού κοινωνιολόγου Μαξ Βέμπερ και του Άγγλου J.H. Goldthorpe. Τέλος, τυπικά μπορούμε να ξεχωρίσουμε και τρίτη υποομάδα θεωριών ερμηνείας των τάξεων, όπως π.χ. τη θεωρία των επαγγελματικών ομάδων.[10]

Σε αυτές τις θεωρίες οι διάφοροι αντικειμενικοί παράγοντες αυτονομούνται από τα μέσα παραγωγής, ενώ στην ουσία είναι παράγωγες, μετασχηματισμένες μορφές της σχέσης με τα μέσα παραγωγής.

Σημαντική επίδραση στις θεωρίες για την κοινωνική διαστρωμάτωση άσκησε ο Ιταλός οικονομολόγος και κοινωνιολόγος Βιλφρέντο Παρέτο: «Είτε αρέσει σε μερικούς θεωρητικούς» γράφει ο Παρέτο, «είτε όχι, παραμένει γεγονός ότι η ανθρώπινη κοινωνία δεν είναι ομοιογενής: οι άνθρωποι διαφέρουν φυσικά, ηθικά και διανοητικά. Εδώ μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε τα πραγματικά φαινόμενα. Πρέπει λοιπόν να πάρουμε υπόψη μας το γεγονός ότι οι κοινωνικές τάξεις δεν χωρίζονται τελείως μεταξύ τους (...) και ότι, στα σύγχρονα πολιτισμένα έθνη, δημιουργείται μια έντονη κυκλοφορία μεταξύ των διαφόρων τάξεων... Έχουμε λοιπόν δυο στρώματα στον πληθυσμό 1) το κατώτερο, την τάξη που είναι ξένη προς την ελίτ και 2) το ανώτερο, την ελίτ που διαιρείται σε δύο: α) στην κυβερνώσα ελίτ και β) στη μη κυβερνώσα ελίτ.[11]

Οι απόψεις του Παρέτο, αξίζει να σημειώσουμε, αποτέλεσαν το στήριγμα του ιταλικού φασισμού. Αλλά ανεξάρτητα απ' αυτό, ο Παρέτο δεν κατάφερε να δει την τάξη σαν ενιαίο σύνολο που δεν μπορεί να αναχθεί στο άθροισμα των μελών του, σαν μια πραγματική ομάδα, μια συλλογική ενότητα.

Συγγενική με τις απόψεις του Παρέτο για τις ελίτ και «την κυκλοφορία τους «είναι και οι απόψεις ενός άλλου Ιταλού κοινωνιολόγου, του Μόσκα.[12]

Μια άλλη διαδομένη αστική αντίληψη για τις τάξεις είναι η θεωρία των «ομάδων συμφερόντων» του Αμερικανού Άρθουρ Μπέντλεϊ. Η κύρια διαφορά, ανάμεσα στη μαρξιστική θεωρία και τη θεωρία των ομάδων συμφερόντων ή ομάδων πίεσης, βρίσκεται στη διαμετρικά διαφορετική κατανόηση της προέλευσης και του ρόλου των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων. Ενώ δηλαδή για τους μαρξιστές η κοινωνία χωρίζεται σε τάξεις πάνω στην βάση των παραγωγικών σχέσεων, ο Μπέντλεϊ θεωρεί μια κοινωνία σαν ένα συνονθύλευμα των πιο διαφορετικών κοινωνικά ομάδων, παραμένοντας σε μια επιφανειακή αντιμετώπιση. Έτσι ο Μπέντλεϊ θεωρεί την πολιτική όχι σαν έκφραση της διαδικασίας των ταξικών σχέσεων και της ταξικής πάλης, αλλά σαν μια διαδικασία αντιδικιών ανάμεσα σε ομάδες με διαφορετικά συμφέροντα. Σύμφωνα με τον Μπέντλεϊ ο καπιταλισμός παρουσιάζεται όχι σαν μια κοινωνία που διαιρείται από ασυμβίβαστες ταξικές αντιθέσεις, αλλά σαν κοινωνία αποτελούμενη από μερικές ομάδες με διαφορετικά συμφέροντα που μπορούν να συμβιβαστούν. Η ανειρήνευτη ταξική πάλη αντικαθίσταται από τη, μη ταξικής φύσης, «πίεση» που ασκεί η μια «ομάδα» πάνω στην άλλη.

Αρκετοί κοινωνιολόγοι χρησιμοποιούν για την κοινωνική διαστρωμάτωση την έννοια του status. Το «status» είναι πλατιά διαδεδομένος αλλά πολύ ασαφής όρος της αστικής κοινωνιολογίας. Μερικοί συγγραφείς κατανοούν κάτω από το «status» τη φήμη του ανθρώπου, το γόητρό του, άλλοι την κοινωνική θέση.[13] Ο Αμερικάνος κοινωνιολόγος Λ. Ουόρνερ ταυτίζει το status με την έννοια του κοινωνικού γοήτρου. Θεωρεί το status ως αποτέλεσμα του συνδυασμού αρκετών παραγόντων – της μορφής απασχόλησης, της κατοχής περιουσίας, της ένταξης σε οργανώσεις, του προσανατολισμού σε αξίες κ.λπ.

Τον όρο status χρησιμοποιεί και ο Γερμανός κοινωνιολόγος Μαξ Βέμπερ, που θεωρείται ο θεμελιωτής της «πολυπαραγοντικής» στρωματοποίησης. Ο Μ. Βέμπερ διαφοροποίησε τις κοινωνικές διαφορές σε τρεις επιμέρους σφαίρες : την οικονομική (τάξεις), την κοινωνική (ομάδες status) και την πολιτική (κόμματα). Αυτός ξεχώρισε τις τάξεις στη βάση των διαφορών στο επίπεδο των εισοδημάτων, στο status κατέτασσε τους ανθρώπους με την ίδια φήμη και τα κόμματα τα θεωρούσε ως αποτέλεσμα της «διεύθυνσης», της «εξουσίας» και του «ελέγχου».

Παρόμοιες απόψεις εκφράζει και ο Αμερικάνος κοινωνιολόγος J. A. Kahl, ο οποίος αντί του όρου status χρησιμοποιεί τον όρο prestige.[14] Σύμφωνα με τον Kahl, οι τάξεις μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής:

1. Ανώτερη τάξη. Είναι οι πλούσιοι άνθρωποι που αγωνίζονται για ένα σταθερό πρότυπο καλής ζωής. Στην αρχική μορφή μια ανώτερη τάξη βασίζεται στην περιουσία που κληρονόμησε και στις πάγιες παραδόσεις και τα κέρδη, ενώ το χρήμα που διαθέτουν παίρνει δευτερεύουσα θέση. Αλλά η ανώτερη τάξη είναι μικτή και περιλαμβάνει πολλά πετυχημένα πρόσωπα που ξέρουν τον καλό τρόπο ζωής και γίνονται αποδεκτά από τους ομοίους τους.

2. Ανώτερη-μεσαία τάξη. Είναι οι πετυχημένοι επιχειρηματίες και επαγγελματίες (όχι, βέβαια, αυτοί που ανήκουν στην κορυφή) και οι οικογένειές τους. Το εισόδημα είναι κατά το πλείστον από τρέχουσα απασχόληση αποδίδοντας έμφαση στην προοπτική της καριέρας. Αυτοί οι άνθρωποι ζουν σε μεγάλα σπίτια σε καλά προάστια ή στα καλύτερα διαμερίσματα. Είναι πτυχιούχοι κολεγίων και κυριαρχούν στη βιομηχανία και τις κοινωνικές οργανώσεις.

3. Κατώτερη-μεσαία τάξη. Τα λιγότερο επιτυχημένα μέλη του κράτους, των επιχειρήσεων και οι επιτυχημένοι χειρώνακτες εργάτες. Αυτό είναι το λιγότερο καθαρά ορισμένο επίπε-

δο που σημαδεύει τα όρια της εργατικής τάξης. Αυτοί οι άνθρωποι ζουν σε μικρά σπίτια ή σε διαμερίσματα πολυκατοικιών. Οι περισσότεροι είναι πτυχιούχοι ανώτερων σχολείων και μερικοί έχουν πάρει και πρόσθετη εκπαίδευση. Αποτελούν το μοντέλο του λαϊκού στερεότυπου του «κοινού ανθρώπου» της Αμερικής.

4. Εργατική τάξη. Είναι οι εργοστασιακοί και οι μισοειδικευμένοι εργάτες. Αυτοί είναι οι άνθρωποι που εργάζονται καθημερινά. Ζουν καλά, έχουν λίγες ελπίδες να ανεβούν, έχουν στόχο να τα βγάζουν πέρα. Είναι πτυχιούχοι λυκείου με ανώτερη συνήθως εκπαίδευση.

5. Κατώτερη τάξη. Οι άνθρωποι που έχουν τις χειρότερα αμειβόμενες δουλειές, εργάζονται ακανόνιστα, ζουν σε φτωχογειτονιές. Δεν έχουν πάει πέρα από το λύκειο (συχνά δεν το έχουν τελειώσει), η οικογενειακή τους ζωή είναι ασταθής, η φήμη τους φτωχή και οι αξίες τους βασίζονται στην απάθεια γιατί δεν έχουν ελπίδα.[15]

Ο J. Kahl θεωρεί ότι ο πληθυσμός της μεσαίας αμερικανικής πόλης χωρίζεται στις πέντε τάξεις στις ακόλουθες αναλογίες:

Ανώτερη τάξη 1%, ανώτερη-μεσαία 9%, κατώτερη μεσαία 40%, εργατική τάξη 40% και κατώτερη 10%. Έτσι, η πιο πολυπληθής θεωρείται η μεσαία (ανώτερη και κατώτερη) με 49%.[16]

Ο J. Kahl ξεκινάει στη συγκεκριμένη εξέταση των τάξεων όχι από την εκτίμηση του περιβόητου prestige (status) των ανθρώπων, αλλά πριν απ' όλα από το μέγεθος του πλούτου και το επίπεδο του εισοδήματος. Έτσι, η ονομασία του J. Kahl ανώτερη τάξη, σύμφωνα με το περιεχόμενό της, θυμίζει τη μεγάλη αστική τάξη και ανώτερη-μεσαία θυμίζει τη μεσαία αστική τάξη. Εντούτοις μόνο θυμίζει, δεν πρέπει να τις ταυτίζουμε πλήρως, γιατί το βασικό όριο μεταξύ τους δεν βρίσκεται στις διαφορές ανάμεσα στους τύπους σπιτιών ή περιοχών διαμονής, αλλά ξεκινά από το διαφορετικό βαθμό κατοχής μέσων παραγωγής. Επίσης ο J. Kahl μικραίνει σημαντικά το μερίδιο

της εργατικής τάξης, περιορίζοντάς την στους μισοειδικευμένους, όταν η εργατική τάξη περιλαμβάνει τους ειδικευμένους και μισοειδικευμένους και επίσης την κατώτερη ομάδα των υπαλλήλων. Έτσι είναι καθαρό ότι οι αντιλήψεις του J. Kahl παραμορφώνουν την πραγματική εικόνα της ταξικής διάρθρωσης.

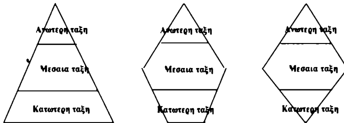
Μια άλλη σημαντική τάση είναι η θεωρία της κοινωνικής ομοιογένειας που υποστηρίζει ότι βαθμιαία ο καπιταλισμός θα μετατραπεί σε μια κοινωνία της μεσαίας τάξης.

Οι αστοί κοινωνιολόγοι όχι μόνο περιγράφουν την κοινωνική ταξική διάρθρωση, αλλά προσπαθούν να καθορίσουν και την κατεύθυνση των μεταβολών της.

Είναι χαρακτηριστική η μονογραφία *Class, Status and Power* (R. Bendix και S. M. Lipset) που υποστηρίζει ότι αμβλύνεται η διαφοροποίηση στη διαστρωμάτωση του πληθυσμού. Κατά τη γνώμη αυτών των συγγραφέων, αυτή η διαδικασία της «κοινωνικής ομοιογένειας» αναπτύσσεται κάτω από την επίδραση δύο παραγόντων. Πρώτον, λόγω της επίδρασης της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης αυξάνεται ο αριθμός των προσώπων που έχουν υψηλό επαγγελματικό επίπεδο με μεγάλη μόρφωση και πείρα. Δεύτερον, η αυξημένη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία οδηγεί επίσης δήθεν στην κοινωνική ομοιογένεια, γιατί υποτίθεται ότι εξισορροπεί τη διανομή των εισοδημάτων και των κοινωνικών πλεονεκτημάτων.

Σαν συμπέρασμα αυτών των αντιλήψεων βγαίνει ότι αυξάνει εκείνο το τμήμα του πληθυσμού που κατέχει μεσαία θέση στη στρωματοποίηση.

Η μορφή της στρωματοποίησης σταματά να είναι πυραμιδοειδής και πλησιάζει να είναι πενταγωνική ή και ρομβοειδής. Αυτή τη διαδικασία την απεικονίζουν με τον ακόλουθο τρόπο:[17] (Σχήμα 1).

Σχημα 1.

Οι αστοί ιδεολογοι, ετσι, αναγνωριζουν την ύπαρξη τάξεων. Αλλα κατα τη γνώμη τους, με την ανάπτυξη της οικονομίας και της κοινωνίας, τα όρια ανάμεσα στις τάξεις σβηνουν. Τα ποσοστα της «ανώτερης» και της «κατώτερης» τάξης περιορίζονται και το ποσοστό της «μεσαίας» τάξης αυξάνεται κατά πολύ. Ο καπιταλισμός μετασχηματίζεται σε κοινωνία της μεσαίας τάξης όπου κυριαρχει η «ισότητα», χωρίς εδαφος για «κοινωνικες συγκρούσεις» και «επαναστατικούς μετασχηματισμούς».[18]

Οι αστοι κοινωνιολόγοι, για ν' αποδείξουν την «αναπτυσσόμενη κοινωνική ομοιογένεια», χρησιμοποιούν τη θεωρια της «κοινωνικής κινητικότητας».

Ο Π. Σορόκιν, ο κύριος εκφραστής αυτής της θεωριας, εδωσε τον ακόλουθο ορισμό στο έργο του *Social and Cultural Mobility*: «Κοινωνική κινητικοτητα ειναι κάθε μετατόπιση των ατομικών ή κοινωνικών αντικειμένων η αξιών –καθετί, που δημιουργείται ή τροποποιείται από την ανθρωπινη δραστηριότητα– από τη μια κοινωνική θέση σε άλλη.»[19] Αυτός ξεχώρισε δυο τύπους κοινωνικής κινητικότητας: την οριζόντια και την καθετη. Ως οριζόντια κινητικότητα θεωρεί τη μετατόπιση του ατομου από τη μια κοινωνική ομάδα σε αλλες που βρισκονται στο ίδιο ιεραρχικο επιπεδο. Κάθετη κινητικοτητα θεωρεί ο Π.

Σοροκιν τη μετατόπιση του ατόμου από το ένα κοινωνικό στρώμα στο αλλο. Η κάθετη κινητικοτητα μπορεί να είναι ανοδική (προς τα πάνω) ή καθοδική (προς τα κάτω). Για τη μέτρηση της κινητικότητας ο Π. Σορόκιν πρότεινε σειρά δεικτών: την «εντατικότητα» –τον αριθμό των στρωμάτων (οικονομικών, επαγγελματικών ή πολιτικων) που «διασχίζει» το άτομο στη διάρκεια της κίνησής του προς τα πανω ή προς τα κατω για μια ορισμένη περίοδο χρόνου, την «καθολικότητα»– τον αριθμό των ατόμων που άλλαξαν κοινωνική θέση. Η ένωση αυτών των δύο δεικτών δίνει το «συνολικό δείκτη» της καθετης κινητικότητας.

Σημαντική παρέμβαση στη συζήτηση για τις κοινωνικές τάξεις εκανε ο Ν. Πουλαντζάς με το βιβλίο του *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, που έκδωσε το 1974 στο Παρίσι (ελληνική έκδοση Θεμέλιο).

Ο Ν. Πουλαντζάς χρησιμοποιεί για να οριοθετήσει τις τάξεις τρία κριτήρια: το οικονομικό, το πολιτικό και το ιδεολογικό.

Σύμφωνα με τον Ν. Πουλαντζά, η διάκριση ανάμεσα στην παραγωγική και μη παραγωγική εργασία ορίζει τα όρια ανάμεσα στην εργατική τάξη και τα νέα μεσαία στρώματα σε οικονομικό επίπεδο. Έτσι απορρίπτει το μισθό καθεαυτό ως ένα πρόσφορο κριτήριο για τον καθορισμό της εργατικής τάξης. «Δεν είναι ο μι- σθός που ορίζει την εργατική τάξη: ο μισθος είναι μια μορφή δια- νομής του κοινωνικού προϊόντος, που αντιστοιχεί στις σχέσεις αγοράς και τις μορφές του "συμβολαίου" αγοράς και πώλησης της εργατικής δύναμης. Αν κάθε εργάτης είναι μισθωτός, κάθε μισθωτός δεν είναι απαραίτητα εργάτης, γιατί κάθε μισθωτός δεν είναι απαραίτητα παραγωγικός εργαζόμενος.» *(ό.π.*, σελ. 25). Ορίζοντας την παραγωγική εργασία γράφει: «Παραγωγική εργασία στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι εκείνη που παράγει υπεραξία αναπαράγοντας άμεσα τα υλικά στοιχεία που χρησιμεύουν για υπό-

στρωμα στη σχέση εκμετάλλευσης: η εργασία, επομένως, που παρεμβαίνει άμεσα στην υλική παραγωγή παράγοντας αξίες χρήσης οι οποίες αυξάνουν τον υλικό πλούτο» (ό.π., 268). Με βάση αυτό τον ορισμό, ο Ν. Πουλαντζάς υποστηρίζει ότι οι μη παραγωγικοί μισθωτοί πρέπει ν' αποκλείονται από την εργατική τάξη.

Ο Ν. Πουλαντζάς, συζητώντας για τους εμποροϋπαλλήλους σαν ένα παράδειγμα μη παραγωγικής εργασίας, γράφει: «Ασφαλώς, οι μισθωτοί αυτοί εργαζόμενοι είναι επίσης αντικείμενο εκμετάλλευσης: ο μισθός τους αντιστοιχεί στην αναπαραγωγή της εργατικής τους δύναμης. Συμβάλλουν στη μείωση των εξόδων ρευστοποίησης της υπεραξίας εκτελώντας κατά ένα μέρος απλήρωτη εργασία. Έτσι τους υφαρπάζεται υπερεργασία, αλλά δεν είναι άμεσα εκμεταλλευόμενοι σύμφωνα με την κυρίαρχη καπιταλιστική σχέση εκμετάλλευσης, τη δημιουργία υπεραξίας» (ό.π., σελ. 263). Οι μη παραγωγικοί μισθωτοί δεν συμβάλλουν στην παραγωγή υπεραξίας. Έτσι δεν υφίστανται άμεσα την εκμετάλλευση με τη μορφή της κυρίαρχης καπιταλιστικής σχέσης και έτσι, σύμφωνα με τον Ν. Πουλαντζά, δεν μπορούν να συμπεριληφθούν στην εργατική τάξη.

Έτσι αποκλείονται οι εμποροϋπάλληλοι, παρά το γεγονός ότι δεν διαθέτουν μέσα παραγωγής, δεν ασκούν εποπτική εργασία και δίνουν υπερεργασία στο κεφαλαιο, αμείβονται δηλαδή με μισθούς ανάλογους με τους μισθούς των εργατών που εκτελούν χειρωνακτική εργασία.

Η εργατική τάξη δεν είναι μόνο αντικείμενο εκμετάλλευσης οικονομικά και υποταγμένη πολιτικά, είναι επίσης υποταγμένη ιδεολογικά. Ο κεντρικός άξονας αυτής της ιδεολογικής κυριαρχίας μέσα στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας είναι ο χωρισμός της εργασίας σε πνευματική και χειρωνακτική. Ο Ν. Πουλαντζάς γράφει: «Μπορούμε έτσι να πούμε ότι κάθε εργασία που παίρνει τη μορφή μιας γνώσης και από την οποία οι άμεσοι εργαζόμενοι έχουν αποκλειστεί –είτε ξέρουν να την

κάνουν και δεν την κάνουν (κι αυτό όχι τυχαία), είτε δεν ξέρουν ουσιαστικά να την κάνουν (γιατί τους κρατούν συστηματικά σε απόσταση), είτε δεν υπάρχει εδώ απλούστατα τίποτα που να χρειάζεται να ξέρουν να κάνουν– πέφτει "προς τη μεριά" της διανοητικής εργασίας στην ίδια την καπιταλιστική διαδικασία κι έξω από κάθε εμπειριστική-νατουραλιστική εκτίμηση του περιεχομένου της» (*ό.π.*, σελ. 294). Είναι έτσι φανερό ότι ο Ν. Πουλαντζάς δεν ταυτίζει την πνευματική εργασία με την εργασία του μυαλού και τη χειρωνακτική εργασία με την εργασία του χεριού. Υποστηρίζει ακόμα ότι ο χωρισμός της πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας αποκλείει την εργατική τάξη από τη «μυστική γνώση» του παραγωγικού προτσές και ότι αυτός ο αποκλεισμός είναι αναγκαίος για την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Οι «ειδικοί» των διαφόρων ειδών στα διάφορα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας βοηθούν να νομιμοποιηθεί η υποταγή της εργασίας στο κεφάλαιο, κάνοντας να φαίνεται ως φυσικό ότι οι εργάτες είναι ανίκανοι να οργανώνουν την παραγωγή την ίδια. Ο χωρισμός μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας αντιπροσωπεύει έτσι το ιδεολογικό στήριγμα για τον αποκλεισμό των εργατών από το σχεδιασμό και τη διεύθυνση της παραγωγικής διαδικασίας. Οι ειδικοί είναι οι άμεσοι φορείς αυτής της ιδεολογικής κυριαρχίας και αποκλείονται από την εργατική τάξη.

Το κεφάλαιο κυριαρχεί ιδεολογικά στα νέα μεσαία στρώματα. Οι ειδικοί μπορεί να συμμετέχουν στη «μυστική γνώση» της παραγωγής, αλλά αυτή η γνώση είναι πάντα τεμαχισμένη και κυριαρχημένη από τις απαιτήσεις της καπιταλιστικής παραγωγής και αναπαραγωγής.

Κατ' αρχήν πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Κ. Μαρξ θεωρεί, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, τους μισθωτούς που κάνουν πνευματική εργασία ως εργάτες. Να τι γράφει στις *Θεωρίες για την υπεραξία*: «ο φιλολογικός όμως προλετάριος της

Λειψίας, που παράγει βιβλία κάτω από τη διεύθυνση του βιβλιοεμπόρου του... είναι ένας παραγωγικός εργάτης, επειδή το προϊόν του είναι εξαρχής υπαγμένο στο κεφάλαιο και γίνεται μόνο για να αξιοποιηθεί. Μια τραγουδίστρια που πουλάει για δικό της λογαριασμό το τραγούδι της είναι ένας μη παραγωγικός εργάτης. Όμως η ίδια η τραγουδίστρια που την έχει προσλάβει ένας επιχειρηματίας, ο οποίος τη βάζει και τραγουδά για να βγάλει λεφτά είναι ένας παραγωγικός εργάτης.»[20]

Κατά συνέπεια, ο Κ. Μαρξ και τους μισθωτούς που κάνουν πνευματική εργασία, κάτω από ορισμένους όρους, τους υπάγει στους εργάτες.

Ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Erik Olin Wright, με βάση δειγματοληπτική έρευνα του 1969 για τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό των ΗΠΑ, κατάρτισε τον Πίνακα 30. Από τον πίνακα αυτό προκύπτει ότι σύμφωνα με τα κριτήρια του Ν. Πουλαντζά, η εργατική τάξη των ΗΠΑ –της πιο αναπτυγμένης καπιταλιστικής χώρας– περιορίζεται στο 19,7% του ΟΕΠ. Δηλαδή ενώ οι μισθωτοί ήταν 87,9% του ΟΕΠ, η εργατική τάξη περιοριζόταν μόνο στο 19,7%.

Έτσι αποκλείονται οι μισθωτοί που κάνουν πνευματική μη εποπτική εργασία, καθώς και οι μισθωτοί που κάνουν μη εποπτική εργασία στον «τριτογενή τομέα». Ενώ δηλαδή και αυτοί οι μισθωτοί είναι εργάτες, ο Ν. Πουλαντζάς τους ξεχωρίζει και ουσιαστικά αντιπαραθέτει τους μεν στους δε.

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι: Δεν καταλάβαινε ο Ν. Πουλαντζάς ότι και οι υπάλληλοι είναι εργάτες του πνεύματος και αντικείμενο εκμετάλλευσης; Κατά τη γνώμη μας, οι περιορισμοί του έχουν σχέση με την αντιπάθειά του για τη δικτατορία του προλεταριάτου. Επιδίωκε με κάθε τρόπο να περιορίσει αριθμητικά την εργατική τάξη, ώστε να μη νομιμοποιείται σε καμιά περίπτωση η δικτατορία του προλεταριάτου.

Μάλιστα η αντίληψή του ότι μόνο οι χειρώνακτες είναι εργα- τική τάξη οδηγεί –μιας και διαρκώς περιορίζεται η χειρω-

νακτική εργασία– στον περιορισμό, όσο αναπτύσσεται η κοινωνία, της νομιμότητας επιβολής εργατικής εξουσίας.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και ο καθηγητής Κ. Τσουκαλάς. Όσον αφορά στους εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα γράφει:

«Οι δημόσιοι υπάλληλοι τι είναι; Έχουν κοινό χαρακτηριστικό με τους υπαλλήλους του ιδιωτικού τομέα και με τους εργάτες το γεγονός ότι παίρνουν μισθό. Όμως ο μισθός μόνο ονομαστικά είναι στοιχείο κοινό. Διότι πρέπει να σκεφθούμε ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν μονιμότητα, τουλάχιστον οι περισσότεροι απ' αυτούς. Οι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν λοιπόν ως βασικό χαρακτηριστικό, που τους ξεχωρίζει από όλους τους άλλους, τη μονιμότητά τους, δηλαδή το γεγονός ότι άσχετα από το τι δουλειά κάνουν, η υπαλληλική τους ιδιότητα συνεπάγεται, σημαίνει την κατάργηση του κυριότερου ειδοποιού χαρακτηριστικού του προλεταριάτου, της ανασφάλειας. Η μονιμότητα του δημόσιου υπαλλήλου σημαίνει ότι μέσα από τις νομικά ισχύουσες διατάξεις έχει εξασφαλίσει εφ' όρου ζωής την επιβίωση και αντ' αυτού είναι υποχρεωμένος να προσφέρει πραγματικά ή πολύ συχνά εικονικά τις υπηρεσίες του. Κατά τούτο λοιπόν, αν θέλουμε να το δούμε ευρύτερα το ζήτημα, τα συμφέροντα του δημόσιου υπαλλήλου δεν είναι κατά κανένα τρόπο ταυτόσημα με τα συμφέροντα του αβέβαιου εργάτη. Το δικαίωμα του δημόσιου υπαλλήλου να λαμβάνει μισθό αποτείνεται προς το κοινωνικό σύνολο, δηλαδή προς το κράτος, το οποίο με τη σειρά του για να τον πληρώσει πρέπει να αντλήσει χρήματα από το οικονομικό πλεόνασμα. Και αν θεωρήσουμε ότι υπάρχει ένα σύστημα κινούμενων πόρων που πάει από την παραγωγή στο κράτος το οποίο χρησιμοποιεί τους πόρους αυτούς και για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις ενός τμήματος του πληθυσμού, το οποίο έχει την απαίτηση για μισθό ή για σύνταξη, είναι σαφές ότι οι υπάλληλοι "πληρώνονται" από τους παραγωγικούς τομείς. Και στο μέτρο ακριβώς που το έργο

τους δεν είναι αναγκαίο για το κοινωνικό σύνολο βαρύνουν το συνολικό εθνικό εισόδημα με τεράστιες δαπάνες χωρίς ταυτόχρονα να αναλαμβάνουν κινδύνους. Βλέπουμε ότι έχουμε να κάνουμε με μια ειδική προνομιακή κατηγορία ανθρώπων οι οποίοι από νεαρή ηλικία έχουν κυριολεκτικά δέσει το γάιδαρό τους και, άσχετα από το επίπεδο της εξασφάλισης που είναι στην Ελλάδα πολύ χαμηλό κι ανεπαρκές, ξεφεύγουν από την κατηγορία των υπό αβεβαιότητα διατελούντων προλεταρίων. Ήδη στο σημείο αυτό βρισκόμαστε, λοιπόν, δυνάμει, μπροστά σε μια σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα σε δύο κατηγορίες κοινωνικές, την παραγωγική, άσχετο πώς μοιράζονται τα λεφτά ανάμεσα στους ιδιοκτήτες και τους εργάτες, και τη μη παραγωγική, από την άλλη...»[21]

Από το απόσπασμα αυτό είναι φανερό ότι ο Κ. Τσουκαλάς όχι μόνο δεν θεωρεί εργατική τάξη τους δημόσιους υπαλλήλους, αλλά και τους αντιπαραθέτει με τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα. Και αυτό το στηρίζει στη μονιμότητα που έχουν και αυτό «σημαίνει την κατάργηση του κυριότερου ειδοποιού χαρακτηριστικού του προλετάριου, της ανασφάλειας», όπως ισχυρίζεται.

Με άλλη ευκαιρία υποστηρίζει ότι οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση πρέπει να μη συμπεριλαμβάνονται στην εργατική τάξη. Σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά μπαίνει το ερώτημα: «ο μερικός ή προσωρινός προλετάριος, που ελέγχει εν μέρει τον τρόπο, τις προϋποθέσεις και την έκταση της πώλησης της εργατικής του δύναμης, εντάσσοντας τον έλεγχο αυτό στο πλαίσιο μιας, σχετικής τουλάχιστον, "απασχολητικής διακριτικής ευχέρειας", μπορεί ή δεν μπορεί να θεωρηθεί ως stricto sensu [με την αυστηρή έννοια] προλετάριος;»[22] Φυσικά, ο μερικός ή προσωρινός προλετάριος είναι μέλος της εφεδρικής στρατιάς της εργατικής τάξης, δηλαδή μερικώς άνεργος που περιμένει να ανέβει η οικονομική δραστηριότητα για να μετατραπεί σε μισθωτό προλετάριο.[23]

Εκείνο που πρέπει να σημειώσουμε είναι ότι διαρκώς αυξάνει ο όγκος των μισθωτών που δουλεύουν με μερική απασχόληση ή με σύμβαση ορισμένου χρόνου και κατά συνέπεια, σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά, η εργατική τάξη διαρκώς θα περιορίζεται. Δεν καταλαβαίνουμε αυτό το φόβο μπροστά στην εργατική τάξη και την ανάγκη που επιβάλλει τη μείωση της αριθμητικής της δύναμης. Δεν καταλαβαίνουμε γιατί αποκλείεται από την εργατική τάξη και ο «μόνιμος προλετάριος», όπως είναι οι δημόσιοι υπάλληλοι, και ο «προσωρινός προλετάριος», αυτός δηλαδή που δουλεύει με μερική απασχόληση ή με σύμβαση ορισμένου χρόνου, Ίσως η επιδίωξη της εργατικής τάξης για εγκαθίδρυση εργατικής εξουσίας να είναι μια απάντηση σ' αυτό το φόβο.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Α. Ν. Μέλνικοφ, *ό.π.*, σελ. 10.
2. M. M. Gordon, *Social Class in American Sociology*, Durham. 1958, σελ. 18-20.
3. Βλ. Α. Ν. Μέλνικοφ, *ό.π.*, σελ. 10.
4. M. M. Gordon, *Social Class in American Sociology*, Durham 1958, σελ. 3.
5. R. Centers, *The Psychology of Social Classes: A Study of Class Consciousness*, Princeton, σελ. 27.
6. *Στο ίδιο*, σελ. 86.
7. Ζωρζ Γκύρβιτς, *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*, έκδοση Gutenberg, σελ. 77.
8. Α. Ν. Μέλνικοφ, *ό.π.*, σελ. 13.
9. Α. Ν. Μέλνικοφ, *ό.π.*, σελ. 14.
10. Π. Παπαδόπουλου, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, σελ. 48.
11. Ζωρζ Γκύρβιτς, *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*, σελ. 184-185.

12. Π. Παπαδόπουλος, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, σελ. 49.

13. Βλ. Π. Παπαδόπουλου, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, σελ. 53-54.

14. Α. Ν. Μέλνιχοφ, *ό.π.*, σελ.17.

15. J. A Kahl, *The American Cluss Structure*, σελ. 215-216.

16. J. A. Kahl, *The American Cluss Structure*, σελ. 187.

17. Βλ. Α. Ν. Μέλνιχοφ, *ό.π.*, σελ. 29.

18. *Στο ίδιο*, σελ. 30.

19. *Στο ίδιο*, σελ. 31.

20. Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την υπεραξία*, Μέρος πρώτο, σελ. 449, εκδ. Σύγχρονη Εποχή.

21. Κ. Τσουκαλάς, Θ. Μαλούτας, Σ. Πεσμαζόγλου, Ν. Ρουτζούνης, Μ. Αγγουράκης, *Κοινωνική δομή και Αριστερά*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», σελ.37-38.

22. Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο, σελ.158.

23. Π. Παπαδόπουλου, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, σελ. 93-97.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Η εργατική τάξη αποτελεί την κύρια παραγωγική δύναμη της κοινωνίας, κατέχει το κέντρο και το νεύρο της παραγωγής και έχει συσσωρεύσει στις γραμμές της την παραγωγική πείρα πολλών γενεών.

Πέρα απ' αυτό, βρίσκεται σε συνεχή ποσοτική και ποιοτική ανάπτυξη. Αποτελούσε, όπως είδαμε, το 2001 το 58,64% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού έναντι 41,77% που ήταν το 1981. Είναι συγκεντρωμένη στα μεγάλα αστικά κέντρα και σε μεγάλες επιχειρήσεις.

Έτσι, ο ρόλος της εργατικής τάξης γίνεται όλο και μεγαλύτερος και αυτή η διεύρυνση του ρόλου της δεν εκφράζεται απλά και μόνο από το αριθμητικό ποσοστό που έχει στο συνολικό πληθυσμό. Η ίδια η θέση και ο ρόλος της στην παραγωγή -ιδιαίτερα του πυρήνα της, του εργοστασιακού προλεταριάτου- την κάνουν να διακρίνεται σχετικά για την πειθαρχία, την αγωνιστική σταθερότητα, την αυτοπεποίθηση για το μέλλον, τη συλλογικότητα, την αλληλεγγύη. Τα χαρακτηριστικά αυτά αναδείχνουν την εργατική τάξη σαν την πιο επαναστατική δύναμη της κοινωνίας. Ακόμα διαθέτει μεγαλύτερη πείρα από ταξικές μάχες. Αυτή η πείρα, θετική και αρνητική, τη βοηθάει να αντιμετωπίζει πιο αποτελεσματικά τη δράση των μονοπωλίων και, γενικότερα, τη δράση της αστικής τάξης.

Ταυτόχρονα, και αυτό έχει τεράστια πολιτική σημασία, αποτελεί τον εκφραστή των βασικών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων όλου του εργαζόμενου λαού. Κι αυτό γιατί,

στην πάλη της ενάντια στην εκμετάλλευση και την καταπίεση, εκφράζει τα συμφέροντα και των άλλων στρωμάτων που καταπιέζονται από τα μονοπώλια και την εξάρτηση· παλεύει για να απαλλαγεί από κάθε εκμετάλλευση και έτσι θα απαλλάξει και τα άλλα στρώματα από την εκμετάλλευση.

Έτσι είναι καθαρό ότι η εργατική τάξη είναι ηγετική δύναμη στην επαναστατική διαδικασία για την κατάργηση της εκμετάλλευσης, για το γκρέμισμα του καπιταλισμού και την οικοδόμηση του σοσιαλισμού-κομμουνισμού, είναι τάξη «για τον εαυτό της».

Αυτό έρχεται φαινομενικά σε αντίθεση με το γεγονός ότι το εργατικό κίνημα αντιμετωπίζει πάντοτε, αλλά ιδιαίτερα σήμερα στην εποχή της αντεπανάστασης, τεράστιες δυσκολίες. Ένα μεγάλο μέρος του προλεταριάτου δείχνει μια παθητικότητα στη διάρκεια της ανάπτυξης της ταξικής πάλης. Επίσης ένα σημαντικό κομμάτι της εργατικής τάξης ψηφίζει αστικά ή μικροαστικά κόμματα.

Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά έχει ήδη δοθεί από τους κλασικούς του μαρξισμού και ισχύει και σήμερα, παρά τις όσες αλλαγές συνέβησαν στο μεταξύ. Συνίσταται, ουσιαστικά, στο ότι μια σειρά από παράγοντες εμποδίζουν την εργατική τάξη –ιδιαίτερα σε «ειρηνικές περιόδους» της ταξικής πάλης, δηλαδή όχι κατά τις περιόδους επαναστατικών καταστάσεων– να σχηματίσει αυθόρμητα ταξική πολιτική συνείδηση.

Εκείνο που εξηγείται αλλά δεν δικαιολογείται είναι η αποστασία στελεχών από το Κομμουνιστικό Κίνημα και το πέρασμά τους στην υπηρεσία της αστικής τάξης. Αυτό συνέβη, με την αντεπανάσταση του 1985-1991, ομαδικά και διεθνώς και στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις του Μ. Ανδρουλάκη μέλους του Π. Γ. της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, του Ν. Κοτζιά μέλους της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, της Μαρίας Δαμανάκη, βουλευτίνας του ΚΚΕ.

Στο θέμα αναφέρεται σημείωμά μου προς την *Κυριακάτικη*

Ελευθεροτυπία που αποτελεί απάντηση σε συνένευξη του Νίκου Κοτζιά και που δεν μπήκε. Το παραθέτω: «Ο Ν. Κοτζιάς (Ν.Κ.) σε μακροσκελή συνέντευξή του στο «Έψιλον» της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας* (28/3/2004), προσπαθεί να δικαιολογήσει την αποστασία του. Ήθελα προκαταβολικά να πω ότι εύχομαι να διαψευστώ, αλλά φοβάμαι πως μπροστά στον Ν. Κ. ο Σάββας Κωσταντόπουλος, θ' αποδειχθεί "κουταβάκι".

Ο Ν. Κ. γράφει ότι «η οργανωμένη Αριστερά δεν έχει όραμα για το μέλλον. Κατέρρευσε κι αυτή μαζί με την Σοβιετική Ένωση και δεν μελέτησε τα νέα φαινόμενα». Σε ανύποπτο χρόνο έχω πει ότι όσοι έχουν μεγαλώσει με υπεραξία πρέπει να είναι προσεκτικοί όταν κάνουν κριτική στους κομμουνιστές. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν έχουμε ευθύνες και δεν πρέπει να κάνουμε πολλά ακόμη.

Ο Ν. Κ. σε ερώτηση του δημοσιογράφου ποια είναι η γνώμη του για τους πρόσφατους πολέμους απάντησε: Οι Αμερικάνοι «τώρα θέλουν με αυταρχικό τρόπο να επιβάλλουν τη δημοκρατία. Η πρόθεση ας υποθέσουμε ότι είναι ορθολογική. Αλλά ο τρόπος είναι σαφώς τουλάχιστο ατυχής». Είναι φανερό ότι ο Ν. Κ. εξελίσσεται σε υπερασπιστή του ιμπεριαλισμού, της Νέας Τάξης.

Τέλος με το Ν.Κ. υπάρχει και το πρόβλημα του τρόπου αποχώρησης από το ΚΚΕ. Παιραιτήθηκε απ' την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ και έδωσε την αίσθηση ότι διαφωνούσε από αριστερά. Τελικά δέχτηκε την Ευρωπαϊκή Ένωση, πήγε δεξιά. Δεν ξεχνάμε και το προεκλογικό του άρθρο στην *Ημερησία*, που ουσιαστικά μας ζητούσε να ψηφίσουμε ΠΑΣΟΚ. Ο Ν. Κ. μπορεί να ψηφίσει ό,τι θέλει. Να μας κάνει όμως και καθοδήγηση πάει πολύ!!! Δεν μπορεί να προσπαθεί να μας εξαπατήσει λες και είμαστε... ιθαγενείς!»

Κατ' αρχήν, όμως τι εννοούμε όταν λέμε ταξική συνείδηση; Ο Κ. Μαρξ την ορίζει ως εξής:

«Δεν πρόκειται για το τι κάθε φορά φαντάζεται σαν σκοπό

του αυτός ή εκείνος ο προλετάριος ή ακόμη και όλο το προλεταριάτο. Πολύ περισσότερο πρόκειται για το τι είναι, και τι είναι ιστορικά αναγκασμένο να κάνει, μέσα σ' αυτό το Είναι.»[1]

Ο Β. Ι. Λένιν υπόδειχνε: « Ταξική αυτοσυνείδηση των εργατών είναι η κατανόηση από τους εργάτες του γεγονότος ότι το μοναδικό μέσο να καλυτερέψουν τη θέση τους και να πετύχουν την απελευθέρωσή τους είναι η πάλη ενάντια στη τάξη των κεφαλαιοκρατών και των εργοστασιαρχών που δημιουργήθηκαν από τις μεγάλες φάμπρικες και τα μεγάλα εργοτάξια. Σε συνέχεια η αυτοσυνείδηση των εργατών σημαίνει κατανόηση ότι τα συμφέροντα όλων των εργατών μιας δοσμένης χώρας είναι τα ίδια, αλληλέγγυα, ότι όλοι τους αποτελούν μια τάξη, ξεχωριστή από όλες τις υπόλοιπες τάξης της κοινωνίας. Τέλος ταξική αυτοσυνείδηση των εργατών σημαίνει κατανόηση από τους εργάτες του γεγονότος ότι για την επίτευξη των σκοπών τους είναι απαραίτητο να εξασφαλίσουν τη δυνατότητα να ασκούν επίδραση πάνω στις κρατικές υποθέσεις όπως την εξασφάλισαν και εξακολουθούν να φροντίζουν να εξασφαλίζουν οι γεοκτήμονες και οι κεφαλαιοκράτες».[2]

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό, ότι το προλεταριάτο, στη διαδικασία να αποκτήσει ταξική συνείδηση, πρέπει να κατανοήσει ως τάξη τις υλικές αντικειμενικές συνθήκες ύπαρξης και διαβίωσης, τις πραγματικές του σχέσεις με τις άλλες τάξεις, τον επαναστατικό του ρόλο, την αναγκαιότητα να ανατρέψει τον καπιταλισμό και να οικοδομήσει την αταξική κοινωνία.

Οι μαρξιστές υποστηρίζουν ότι η ταξική πολιτική συνείδηση μέχρι να διαμορφωθεί πρέπει να περάσει από μια σειρά φάσεων:

Πρώτα-πρώτα, πρέπει να υπάρξει η αυτοσυνείδηση του προλεταριάτου, δηλαδή να αποκτήσει συνείδηση ότι αποτελεί μια ιδιαίτερη, σε σχέση με τις άλλες, τάξη και να αποκτήσει εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του. Δεύτερο, να συνειδητοποιήσει

τις ανειρήνευτες αντιθέσεις και την αναγκαιότητα οργάνωσης της ταξικής πάλης. Τρίτο, να κατανοήσει τον ταξικό χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος και ιδιαίτερα του κράτους. Τέταρτο, να κατανοήσει τη δυνατότητα να ξεπεραστεί το καπιταλιστικό σύστημα και, τέλος, να κατανοήσει την αναγκαιότητα ύπαρξης επαναστατικού κόμματος.

Η ταξική συνείδηση είναι αδύνατο να δημιουργηθεί από την ίδια την εργατική τάξη. Και αυτό γιατί όπως σημείωνε ο Κ. Μαρξ: «Όπως στη θρησκεία ο άνθρωπος κυριαρχείται από το δημιούργημα του κεφαλιού του, έτσι στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή κυριαρχείται από το δημιούργημα του χεριού του, δηλαδή το κεφάλαιο.»[3]

Ο Β. Ι. Λένιν απάντησε ως εξής στον ισχυρισμό ότι η εργατική τάξη τείνει αυθόρμητα προς το σοσιαλισμό:

«Αυτό είναι ολότελα σωστό, με την έννοια ότι η σοσιαλιστική θεωρία καθορίζει πιο βαθιά και πιο σωστά από κάθε άλλη θεωρία τις αιτίες των συμφορών της εργατικής τάξης, και γι' αυτό οι εργάτες την αφομοιώνουν τόσο εύκολα, αρκεί μόνο η θεωρία αυτή να μην τα διπλώνει μπροστά στο αυθόρμητο, αρκεί μόνο να υποτάσσει η ίδια το αυθόρμητο.»[4]

Παραπέρα, ο Β. Ι. Λένιν υπογράμμισε με κατηγορηματικό τρόπο ότι η συνείδηση θα «μπει» στην εργατική τάξη απέξω. Συγκεκριμένα υπέδειξε: «Την ταξική πολιτική συνείδηση μπορούμε να τη φέρουμε στον εργάτη μόνο από τα έξω, δηλαδή έξω από την οικονομική πάλη, έξω από τη σφαίρα των σχέσεών τους ανάμεσα στους εργάτες και τους εργοδότες. Ο μοναδικός τομέας απ' όπου μπορούμε ν' αντλήσουμε αυτή τη γνώση είναι ο τομέας των σχέσεων όλων των τάξεων και των στρωμάτων προς το κράτος και την κυβέρνηση, ο τομέας των αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα σ' όλες τις τάξεις.»[5]

«Το αυθόρμητο στοιχείο», σημείωνε ακόμα ο Β. Ι. Λένιν, «δεν αποτελεί στην ουσία τίποτε άλλο παρά εμβρυακή μορφή του συνειδητού.»[6]

Στην πορεία, λοιπόν, του κινήματος έχουμε τη διαλεκτική αντίθεση του αυθόρμητου και του συνειδητού. Το αυθόρμητο, η οικονομική πάλη για τη βελτίωση του εισοδήματος και των συνθηκών δουλειάς, είναι το μέρος και η συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας της επαναστατικής αλλαγής της κοινωνίας, το όλο. Η πάλη για το μέρος είναι ουσιαστικά αστική πολιτική και μόνο η σύνδεση με το όλο είναι επαναστατική πολιτική.[7] Αν π.χ. δεν έχει καθοριστεί το σοσιαλιστικό όραμα και δεν υπάρχει συγκεκριμένος στρατηγικός στόχος, οποιαδήποτε οικονομική πάλη δεν βοηθάει το επαναστατικό κίνημα.

Παραπέρα, υπάρχουν δύο βασικοί παράγοντες που δυσχεραίνουν την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης.

Πρώτον, υπάρχει το θέμα ότι στον καπιταλισμό κυριαρχεί η αστική ιδεολογία. Έτσι, αν το προλεταριάτο προσπαθήσει με βάση τις καθημερινές του εμπειρίες και μόνο να ξεπεράσει την αστική ιδεολογία, δεν θα τα καταφέρει «για τον απλούστατο λόγο», σημειώνει ο Β. Ι. Λένιν, «ότι η αστική ιδεολογία είναι ως προς την προέλευσή της πολύ πιο παλιά από τη σοσιαλιστική ιδεολογία· γιατί είναι πιο πολύπλευρα δουλεμένη και γιατί διαθέτει ασύγκριτα περισσότερα μέσα διάδοσης».[8]

Τα μέσα διάδοσης της αστικής ιδεολογίας είναι τεράστια: σχολείο, εκκλησία, στρατός, ραδιοτηλεόραση, εφημερίδες, περιοδικά κ.λπ.

Τα μαζικά μέσα δημοσιότητας έχουν αποκτήσει τεράστια ανάπτυξη και η εμβέλειά τους –και από άποψη έκτασης και από άποψη χρονικής διάρκειας– έχει ανεβεί σε ανώτερα επίπεδα. Αν λάβει κανείς υπόψη την παραπληροφόρηση και αποπληροφόρηση που διακρίνει τη ραδιοτηλεόραση με το συνδυασμό του ήχου και της εικόνας, κατανοεί αμέσως ότι η πλειοψηφία της εργατικής τάξης και των άλλων εργαζομένων γίνονται καθημερινά αντικείμενο «ιδεολογικής επεξεργασίας» από μέρους της αστικής τάξης.

Αλλά και στα κλασικά αστικά μέσα κυριαρχεί η αστική ιδεολογία. Σύμφωνα με τον Πίνακα 31, η μέση ημερήσια κυκλοφορία π.χ. των καθημερινών εφημερίδων ήταν το Μάρτη του 2004, 407.848 φύλλα και απ' αυτή ο Ριζοσπάστης είχε κυκλοφορία 11.236 φύλλα, δηλαδή το 2,44%.

Παραπέρα, η διάδοση και κυριαρχία της αστικής ιδεολογίας βασίζεται στη συνεχή επανάληψη και στον «πλουραλισμό» της. Σχετικά με το πρώτο, ο Β. Ι. Λένιν παρατηρεί σωστά ότι η αστική ιδεολογία επιβάλλεται με την κατά εκατομμύρια φορές επανάληψη, που δημιουργεί στη συνείδηση του προλεταριάτου σχήματα, στερεότυπα. Σχήματα που αποκτούν τη σταθερότητα αξιωμάτων στη συνείδησή του. Η αστική ιδεολογία, ακριβώς επειδή είναι η ιδεολογία μιας τάξης που παρακμάζει, που τα συμφέροντά της είναι αντίθετα στη συνολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, στηρίζεται στο ψεύδος, είναι «ψευδής συνείδηση». Και μόνο η συνεχής επανάληψη, και μάλιστα με διάφορες παραλλαγές, μπορεί να εμφανίσει –μόνο προσωρινά όμως– το ψέμα για «νέες αλήθειες», να αντιστρέψει την πραγματικότητα· και η γνωστή διατύπωση του Γκέμπελς ότι από τη συνεχή διατύπωση του ίδιου ψεύδους κάτι τελικά θα μείνει, δεν είναι παρά μια ωμή και ακραία διατύπωση της καθημερινής πρακτικής των αστών ιδεολόγων συνολικά. Βέβαια, η αστική ιδεολογία δεν χρησιμοποιεί μόνο το απλό ψέμα, αλλά και πιο εκλεπτυσμένα μέσα, όπως τις μισές αλήθειες, την απόκρυψη στοιχείων, την παραμόρφωσή τους, τη διάδοση των πλέον αντιφατικών απόψεων, που, όμως, όλες εξυπηρετούν ταυτόχρονα τα συμφέροντά της. Συγκεκριμένα, η αστική ιδεολογία ακολουθεί την εξής τακτική: προβάλλει κατ' αρχήν την κύρια, τη βασική της άποψη για ένα θέμα, με στόχο να πείσει όσους μπορεί.

Παράλληλα, όμως, με το βασικό, το χοντροκομμένο ψέμα, προβάλλει και ένα δεύτερο, πιο εκλεπτυσμένο, που μπορεί κάλλιστα να έρχεται σε λογική αντίφαση με το πρώτο, ώστε να

πείσει αυτούς που δεν πείστηκαν με το πρώτο. Αυτός είναι, στην ουσία, και ο πλουραλισμός της αστικής ιδεολογίας, η ταυτόχρονη προβολή διαφόρων λογικά αντιφατικών μεταξύ τους ψευδών· και αυτήν της την εγγενή αδυναμία η αστική ιδεολογία έχει το θράσος να την παρουσιάζει για αρετή και να υπερηφανεύεται και για τον πλουραλισμό της.

Στην εποχή της ιμπεριαλιστικής νέας τάξης, περισσότερο από κάθε άλλη φορά το κεφάλαιο απευθύνεται στο θυμικό, τα συναισθήματα του ανθρώπου και όχι στο λογικό, με στόχο να σπείρει την απογοήτευση, να φθείρει τις ηθικές αξίες, να προωθήσει το ατομιστικό πνεύμα, χρησιμοποιώντας τα μαζικά μέσα δημοσιότητας και κάθε μέσο που διαθέτει.

Δεύτερον, σε πολλά τμήματα της εργατικής τάξης υπάρχουν μικροαστικές αντιλήψεις. Ο Β. Ι. Λένιν υποδείκνυε ότι σε κάθε καπιταλιστική χώρα μαζί με το προλεταριάτο πάντα βρίσκονται πλατιά στρώματα των μικρών νοικοκυραίων. Ανάμεσα στο προλεταριάτο και τα γειτονικά μ' αυτό στρώματα δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρχει κανένα τείχος. Πολλοί εκπρόσωποι, τόσο της αγροτιάς όσο και των μεσαίων στρωμάτων της πόλης, μην αντέχοντας στον ανταγωνισμό με τα μονοπώλια, χρεοκοπούν και μπαίνουν αναγκαστικά στις γραμμές του προλεταριάτου. Αυτοί, μαζί με ορισμένους μικροαστούς διανοουμένους που βρίσκονται στο περιβάλλον του προλεταριάτου, φέρνουν στο εργατικό κίνημα αναπόφευκτα μικροαστικές αντιλήψεις. Επίσης, μεγάλο τμήμα του προλεταριάτου προέρχεται από μη προλεταριακές οικογένειες, πράγμα που σημαίνει ότι διατηρεί λίγο-πολύ μικροαστικές αντιλήψεις.

Τέλος, έχουμε –όπως σημειώσαμε προηγούμενα– την εμφάνιση νέων στρωμάτων της εργατικής τάξης σε νέους τομείς της οικονομίας, ιδιαίτερα σε τομείς που συνδέονται με τις νέες τεχνολογίες, με την πληροφορική. Τα τμήματα αυτά δεν έχουν αγωνιστική πείρα και, ταυτόχρονα, είναι ένας από τους κύριους στόχους της αστικής προπαγάνδας, που προσπαθεί να τα

παρουσιάσει σαν μεσαία στρώματα και να τα αντιπαραθέσει στην υπόλοιπη εργατική τάξη.

Διδακτικό για όλα αυτά είναι το παράδειγμα των αποτελεσμάτων των εκλογών για τη συντακτική συνέλευση στη Σοβιετική Ρωσία.

Το Νοέμβρη του 1917, δηλαδή μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, έγιναν εκλογές για τη συντακτική συνέλευση. Τα αποτελέσματα ήταν:

Το κόμμα του προλεταριάτου (μπολσεβίκοι)	9,02 εκατ. = 25%
Το κόμμα της μικροαστικής δημοκρατίας (σοσιαλιστές επαναστάτες, μενσεβίκοι)	22,62 εκατ. = 62%
Το κόμμα των τσιφλικάδων και της αστικής τάξης (καντέτοι κ.λπ.)	4,62 εκατ. = 13%
Σύνολο	36,26 εκατ. = 100%.[9]

Στις βιομηχανικές περιοχές, βέβαια, οι μπολσεβίκοι πήραν την πλειοψηφία, π.χ. στο κυβερνείο της Πετρούπολης πήραν το 50% των ψήφων, ενώ οι εσέροι πήραν το 26%, στο κυβερνείο της Μόσχας οι μπολσεβίκοι πήραν το 56%, ενώ οι εσέροι το 25 % κ.λπ.[10]

Ο Β. Ι. Λένιν, με βάση την πείρα των εκλογών αυτών, έγραψε το 1919 άρθρο με τίτλο: «Οι εκλογές για τη συντακτική συνέλευση και η δικτατορία του προλεταριάτου», όπου, ανάμεσα στα άλλα, υποδείκνυε:

«Ας ανατρέψει πρώτα το επαναστατικό προλεταριάτο την αστική τάξη, ας τσακίσει το ζυγό του κεφαλαίου, ας συντρίψει τον αστικό κρατικό μηχανισμό - τότε το προλεταριάτο που κέρδισε τη νίκη θα μπορέσει να κατακτήσει γρήγορα τη συμπάθεια και την υποστήριξη της πλειοψηφίας των εργαζόμενων μη προλεταριακών μαζών, ικανοποιώντας τα αιτήματά τους σε βάρος των εκμεταλλευτών ... Το αντίθετο θα είναι στην ιστορία

μια σπάνια εξαίρεση, αλλά και σε μια τέτοια εξαίρεση η αστική τάξη μπορεί να καταφύγει στον εμφύλιο πόλεμο.»[11]

Το τελευταίο επιβεβαιώθηκε και στην περίπτωση της Ισπανίας το 1936-39 και της Χιλής το 1970-73.

Παραπέρα ο Β. Ι. Λένιν υποδείχνυε:

«Η δύναμη του προλεταριάτου σε οποιαδήποτε καπιταλιστική χώρα είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη απ' ό,τι το ποσοστό του προλεταριάτου στο σύνολο του πληθυσμού. Αυτό συμβαίνει, γιατί το προλεταριάτο κυριαρχεί οικονομικά στα κέντρα και στα νευραλγικά σημεία ολόκληρου του οικονομικού συστήματος του καπιταλισμού, και γιατί το προλεταριάτο, οικονομικά και πολιτικά, εκφράζει τα πραγματικά συμφέροντα της τεράστιας πλειοψηφίας των εργαζομένων στον καπιταλισμό.

Γι' αυτό το προλεταριάτο, ακόμη και όταν αποτελεί τη μειοψηφία του πληθυσμού (ή όταν η συνειδητή και η πραγματικά επα- ναστατική πρωτοπορία του προλεταριάτου αποτελεί τη μειοψηφία του πληθυσμού), είναι ικανό και να ανατρέψει την αστική τάξη και να τραβήξει ύστερα με το μέρος του πολλούς συμμάχους μέσα από τις μάζες εκείνες των μισοπρολεταρίων και των μικροαστών που ποτέ δεν θα ταχθούν προκαταβολικά υπέρ της κυριαρχίας του προλεταριάτου, δεν θα κατανοήσουν τους όρους και τα καθήκοντα αυτής της κυριαρχίας και μόνο από την παραπέρα πείρα τους θα πειστούν για το αναπόφευκτο, την ορθότητα, το νομοτελειακό χαρακτήρα της προλεταριακής δικτατορίας.»[12]

Κατά συνέπεια, η θέση των μικροαστών ότι πρέπει πρώτα να εκδηλωθεί «η πλειοψηφία του πληθυσμού σε συνθήκες διατήρησης της ατομικής ιδιοκτησίας, δηλαδή σε συνθήκες διατήρησης της εξουσίας και καταπίεσης του κεφαλαίου, υπέρ του κόμματος του προλεταριάτου - μόνο τότε το κόμμα αυτό μπορεί και πρέπει να πάρει την εξουσία» είναι λάθος, είναι υπηρεσία στην αστική τάξη.[13]

Οι κομμουνιστές λαβαίνοντας υπόψη α) ότι οξύνονται και

βαθαίνουν οι αντιθέσεις ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο, ανάμεσα στις ιμπεριαλιστικές χώρες και τις εξαρτημένες και ανάμεσα στα τρία ιμπεριαλιστικά κέντρα, NAFTA (ΗΠΑ, Καναδάς, Μεξικό), Ευρωπαϊκή Ένωση και Ιαπωνία, β) ότι η ανάπτυξη των καπιταλιστικών χωρών γίνεται ανισόμετρα, πράγμα που σημαίνει ότι η αλλαγή στο συσχετισμό δυνάμεων οδηγεί σε αλλαγές στις σφαίρες επιρροής –που δεν μπορούν να γίνουν με άλλη βάση εκτός απ' τη δύναμη και με άλλο μέσο έξω από τη βία και κατά συνέπεια αναγκαστικά θα δημιουργούνται «αδύνατοι κρίκοι»– και γ) ότι υπάρχει βαθιά σήψη και διαφθορά στον καπιταλιστικό κόσμο, έχουν πειστεί ότι ο καπιταλισμός δεν μπορεί να είναι αιώνιος.

Γι' αυτό προσπαθούν να οργανώσουν το κόμμα τους έτσι ώστε να μπορεί να καλλιεργεί στις μάζες την επαναστατική συνείδηση, να οργανώνει και να καθοδηγεί την ταξική πάλη σε επαναστατική κατεύθυνση, με στόχο την εγκαθίδρυση της εξουσίας του προλεταριάτου. Αυτή είναι, πιστεύουν, η μόνη διέξοδος στη σημερινή καπιταλιστική βαρβαρότητα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Κ. Μαρξ, *Αγία Οικογένεια*, σελ. 43-44, έκδοση Φιλοσοφία, Αθήνα.
2. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμος 2, σελ. 107, Έκδοση «Σύγχρονη Εποχή».
3. Κ. Μαρξ, *Κεφάλαιο*, τόμος 1, σελ. 643.
4. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 6, σελ. 41-42.
5. *Στο ίδιο*, σελ. 80.
6. *Στο ίδιο*, σελ. 29-30.
7. Γκεόργκι Λούκατς, *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, εκδ. Οδυσσέας.
8. Β.Ι.Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 6, σελ. 30-31.
9. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμος 40, σελ. 2.
10. *Στο ίδιο*, σελ. 4.
11. *Στο ίδιο*, σελ. 22.
12. *Στο ίδιο*, σελ. 23.
13. *Στο ίδιο*, σελ. 22.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

	Εργοδότες	**Αυτοαπα-σχολούμενοι**	**Συμβοηθούντα μέλη οικογενειών**	**Μισθωτοί**	**Άνεργοι**	**Δεν δήλωσαν θέση στο επάγγελμα**	**Σύνολο**
1981	101.461	1.164.537	394.008	1.730.298	89.036	64.457	3.543.797
1991	262.367	1.089.102	230.298	1.945.913	314.200	44.277	3.886.157
2001	249.866	1.005.334	222.399	2.890.476	247.395	-	4.615.470

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού 1981, 1991, 2001

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (15-64 ετών)

	1981	1991	2001
Εργοδότες	97.386	255.566	249.866
Αυτοαπασχολούμενοι	1.029.995	1.035.522	744.549
Συμβοηθούντα μέλη οικογενειών	359.598	219.595	222.399
Μισθωτοί	1.698.042	1.932.897	2.890.476
Άνεργοι	84.683	310.383	247.395
Δεν δήλωσαν θέση στο επάγγελμα	59.765	43.648	
Ξένοι εργάτες που δουλεύουν παράνομα στη χώρα μας	130.000	300.000	200.000
Έλληνες ναυτικοί			
α. Ναυτεργάτες	43.000	11.500	17.722
β. Μισθωτοί μεσαία στρώματα	10.000	8.000	4.799
γ. Ανώτερα διοικητικά στελέχη	7.000	3.500	2.453
	3.519.469	4.120.611	4.579.659

Πηγή: ΕΣΥΕ και εκτιμήσεις, Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΜΕ ΑΛΛΗ ΚΥΡΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΑΞΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ

Τάξη μεγέθους νοικοκυριών σε στρέμματα	Σύνολο νοικοκυριών		Νοικοκυριά με άλλη κύρια απασχόληση	
1	1989	1997	1989	1997
0 - 9	247.000	221.440	112.890	90.310
10 - 19	195.610	168.440	79.040	62.070
20 - 29	134.510	113.830	46.920	37.450
30 - 49	156.280	134.930	45.720	38.490
50 - 99	126.270	114.830	30.290	27.110
100 & πάνω	63.450	67.750	10.470	11.210
Σύνολο	923.120	821.220	325.330	266.640

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή γεωργικών εκμεταλλεύσεων 1989, 1997.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ 1981

Μισθωτοί		1.698.042	
Μείον			
Μισοπρολετάριοι του χωριού	221.160		
Νέα μισθωτά μεσαία στρωματα	229.575		
Ανώτερα διοικητικά στελέχη	34.910	485.645	1.212.397
Ξένοι εργάτες που δουλεύουν			
παράνομα στη χώρα μας			130.000
Ναυτεργάτες			43.000
Άνεργοι			84.683
Σύνολο			1.470.080

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ 1991

Μισθωτοί		1.932.897	
Μείον			
Μισοπρολετάριοι του χωριού	238.850		
Νέα μισθωτά μεσαία στρώματα	261.328		
Ανώτερα διοικητικά στελέχη	31.463	531.641	1.401.256
Ξένοι εργάτες που δουλεύουν			
παράνομα στη χώρα μας			300.000
Ναυτεργάτες			11.500
Άνεργοι			314.200
Σύνολο			2.026.956

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ 2001

Μισθωτοί		2.890.476	
Μείον			
Μισοπρολετάριοι του χωριού	189.830		
Νέα μισθωτά μεσαία στρώματα	390.792		
Ανώτερα διοικητικά στελέχη	89.018	669.640	2.220.836
Ξένοι εργάτες που δουλεύουν παράνομα στη χώρα μας			200.000
Ναυτεργάτες			17.722
Άνεργοι			247.395
Σύνολο			2.685.953

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ
Καταστήματα

Τάξη μεγέθους απασχόλησης	1978 Αριθμ.	%	1988 Αριθμ.	%	2002 Αριθμ.	%
0 - 5	383.806	90,8	462.292	90,7	191.485	76,6
5 - 9	22.912	5,4	28.674	5,6	30.946	12,4
10 - 19	8.589	2,0	10.624	2,1	14.963	6,0
20 - 49	4.718	1,1	5.483	1,1	8.275	3,3
50 - 99	1.436	0,3	1.484	0,3	2.343	0,9
100 & πάνω	1.272	0,3	1.166	0,2	1.854	0,7
Σύνολο	422.733	100,0	509.723	100,0	249.866	100,0

Πηγή: Απογραφές ΕΣΥΕ βιομηχανίας, εμπορίου και λοιπών υπηρεσιών 1978, 1988. Το 2002 από το αρχείο του ΙΚΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 8
ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΣΑΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΑ ΤΡΑΚΤΕΡ

Ομάδα νοικοκυριών κατά μέγεθος καλλιεργήσιμης γης σε στρέμματα	Σύνολο νοικοκυριών	Αριθμός νοικοκυριών	Αριθμός τρακτέρ
0 - 9	247.090	6.070	6.170
10 - 19	195.610	17.030	17.420
20 - 29	134.510	23.370	23.880
30 - 49	156.280	44.380	45.820
50 - 99	126.270	62.160	65.620
100 - 199	48.880	37.080	42.070
200 - 499	12.860	10.630	13.810
500 & πάνω	1.710	1.280	1.910
Σύνολο	923.210	202.000	216.700
Σύνολο πάνω από 100 στρεμ.	63.450		57.790
Ποσοστό του συνόλου (%)	6,87%		26,67%

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα γεωργικών εκμεταλλεύσεων 1989 (Πίνακας 21).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

ΝΟΙΚΙΑΣΜΕΝΗ ΓΗ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ 1989

Ομάδες νοικοκυριών κατά μέγεθος καλλιεργημένης γης	Νοικοκυριά	Ποσοστό συνόλου	Συνολική έκταση	Νοικιασμένη γη	Ποσοστό νοικιασμένης γης στο σύνολο της χρησιμοποιημένης	Ποσοστό νοικιασμένης γης στο σύνολο (%)
0 - 9	9.050	5,25	178.852	128.206	71,68	1,68
10 - 19	26.890	15,60	341.231	174.549	51,15	2,28
20 - 49	52.600	30,51	2.165.756	953.464	44,02	12,47
50 - 99	44.100	25,58	3.442.006	1.497.021	43,49	19,58
100 - 199	29.180	16,92	4.194.009	2.069.028	49,33	27,07
200 - 499	8.990	5,21	2.642.192	1.548.222	58,60	20,25
500 - 999	1.080	0,63	688.536	511.615	74,30	6,69
1000 & άνω	520	0,30	943.348	762.110	80,79	9,97
Σύνολο	172.410		14.595.930	7.644.215	52,37	100,00
Σύνολο από 100 και πάνω	39.770	23,07	8.468.085	4.890.975	57,76	63,98

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα γεωργικών εκμεταλλεύσεων 1989 (Πίνακας 2).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10
ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΜΕ ΙΔΙΟΚΤΗΤΑ ΖΩΑ ΣΤΙΣ 30.9.89
& ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΟΥΣ

Τάξη μεγέθους	Βοειδή		Πρόβατα		Γίδες	
σε στρεμ.	Νοικοκυριά	Αριθμός	Νοικοκυριά	Αριθμός	Νοικοκυριά	Αριθμός
0 - 9	4.840	51.110	21.460	912.710	43.950	799.560
10 - 19	8.570	59.290	30.050	884.190	49.300	709.610
20 - 49	26.030	181.710	65.340	2.446.290	90.580	1.361.660
50 - 99	17.770	173.750	36.980	1.853.800	41.850	826.020
100 - 199	8.460	113.300	15.920	1.022.580	14.230	464.360
200 - 499	1.950	41.290	4.630	532.340	3.650	225.100
500 & άνω	330	14.230	640	107.200	620	84.170
Σύνολο	67.950	634.680	175.020	7.759.110	244.180	4.470.480
Σύνολο πάνω από 100 στρεμ.	10.740	168.820	21.190	1.662.120	18.500	773.630
Ποσοστό του συνόλου (%)	15,81	26,60	12,11	21,42	7,58	17,31

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα γεωργικών εκμεταλλεύσεων 1989 (Πίνακας 4).

ΠΙΝΑΚΑΣ 11
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΠΟΛΥΕΤΩΝ ΦΥΤΕΙΩΝ, ΑΜΠΕΛΙΩΝ ΚΑΙ ΘΕΡΜΟΚΗΠΙΩΝ

Τάξεις μεγέθους	Πολυετείς φυτείες		Αμπέλια		Θερμοκήπια	
	Νοικοκυριά	Έκταση φυτειών	Νοικοκυριά	Έκταση αμπελιών	Νοικοκυριά	Έκταση θερμοκηπίων
1 - 4	67.470	168.114	14.530	21.844	880	1.670
5 - 9	84.320	442.673	22.650	52.193	1.480	3.836
10 - 19	127.450	1.171.875	46.070	154.386	2.650	7.985
20 - 29	88.230	1.234.474	38.910	174.016	2.410	7.935
30 - 49	105.270	2.080.268	51.780	317.476	2.430	8.772
50 - 70	65.610	1.785.879	36.030	282.019	1.460	5.156
80 - 99	18.540	633.234	10.780	94.571	310	1.373
100 & άνω	44.220	1.636.436	24.700	211.028	620	3.166
Σύνολο	601.110	9.152.953	245.450	1.307.533	12.240	39.893
Ποσοστό στο σύνολο των νοικοκυριών πάνω από 100 στρεμ.	7,36	17,88	10,06	16,14	5,07	7,94

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα γεωργικών εκμεταλλεύσεων 1989 (Πίνακας 4).

ΠΙΝΑΚΑΣ 12
ΤΑΞΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

	1981	%	1991	%	2001	%
Εργατική τάξη	1.470.080	41,77	2.026.956	49,19	2.685.953	58,64
Μισοπρολετάριοι του χωριού	221.160	6,28	238.850	5,80	189.830	4,14
Παλαιά μεσαία στρώματα του χωριού	668.366	18,99	470.021	11,41	428.298	9,35
Παλαιά μεσαία στρώματα της πόλης	648.178	18,42	850.602	20,64	662.385	14,49
Νέα μισθωτά μεσαία στρώματα	239.575	6,81	269.328	6,54	395.591	8,63
Αστική τάξη	212.345	6,03	221.206	5,37	217.602	4,75
Δεν μπορούν να καταταχθούν	59.765	1,70	43.648	1,06		
Σύνολο	3.519.469	100,00	4.120.611	100,00	4.579.659	100,00

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

ΑΝΔΡΕΣ - ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΜΙΣΘΩΤΟΙ

	1961		1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %
Γυναίκες	306.064	25,09	343.608	25,08	504.574	29,16	684.801	35,19	1.139.760	39,43
Άνδρες	913.917	74,91	1.026.236	74,92	1.225.724	70,84	1.261.112	64,81	1.750.716	60,57
Σύνολο	1.219.981	100,00	1.369.844	100,00	1.730.298	100,00	1.945.913	100,00	2.890.476	100,00

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική επετηρίδα 1969 (σελ. 123), 1978 (σελ. 93), 1990-1 (σελ. 104) (Απογραφή 1991, 2001).

ΠΙΝΑΚΑΣ 14
ΜΙΣΘΩΤΟΙ, ΗΛΙΚΙΑΣ 10 ΕΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΩ, ΠΟΥ ΑΠΟΓΡΑΦΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΣΥΕ, ΚΑΤΆ ΤΟΜΕΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

	1951		1961		1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %
Γεωργία	124.385	11,89	161.461	13,23	63.368	4,63	39.148	2,26	26.504	1,36	95.922	3,32
Βιομηχανία	478.489	45,74	606.562	49,72	769.464	56,17	933.711	53,96	745.508	38,31	1.037.385	35,89
"Υπηρεσίες"	383.120	36,62	432.873	35,48	487.488	35,59	711.131	41,10	1.036.967	53,29	1.563.715	54,10
Δεν δήλωσαν	60.115	5,75	19.085	1,56	49.524	3,62	46.308	2,68	136.934	7,04	193.454	6,69
Σύνολο	1.046.109	100,00	1.219.981	100,00	1.369.844	100,00	1.730.298	100,00	1.945.913	100,00	2.890.476	100,00

Πηγή: Π. Παπαδόπουλου, *Ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, παράρτημα Α, Πίνακες 10α΄, 10β΄ ΕΣΥΕ, Απογραφή 1991, Πίνακας 28, Απογραφή 2001.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15
ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΣΤΟΝ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΟΜΕΑ

	30.9.1984			31.12.1991			31.12.2002		
	Μόνιμοι	Έκτακτοι	Σύνολο	Μόνιμοι	Έκτακτοι	Σύνολο	Μόνιμοι	Έκτακτοι	Σύνολο
Δημόσιες Υπηρεσίες	74.802		74.802	111.202		111.202	85.747		85.747
Εκπαιδευτικοί	87.862	87.862	87.862	87.862	110.428	110.428			
ΝΠΔΔ	30.624	30.624	98.545	98.545	106.408	106.408			
ΟΤΑ	21.438	21.438	31.450	31.450	71.090	71.090			
ΚΝΠΙΔ		164.453	164.453		164.453	164.453		90.008	90.008
Έκτακτοι προς μονιμοποίηση			119.741	119.741	99.196	99.196	250.000		250.000
Σύνολο	214.726	284.194	498.920	329.059	263.649	592.708	373.673	340.008	713.681

Πηγή: Πρακτικά Βουλής 9.12.1985, Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων Προσ/κου Δημόσιου Τομέα 31.12.1991, 31.12.2002.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16
ΥΠΗΡΕΤΟΥΝΤΕΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΟΜΕΑ
ΚΑΤΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΚΑΙ ΦΟΡΕΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΑ	ΔΗΜ. ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	
	1991	1997
ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ	1.624	-
ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ	6.321	5.795
ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ	2.205	1.492
ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ	21 366	3.942
ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	2.361	1.316
ΥΓΕΙΑΣ ΠΡΟΝ. & ΚΟΙΝ. ΑΣΦ/ΣΕΩΝ	6.176	10.031
ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ	9.073	10 929
ΕΘΝ. ΠΑΙΔΕΙΑΣ	102.576	110.428
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	5.517	1.429
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ	19.203	21.829
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	105	-
ΑΙΓΑΙΟΥ	80	66
ΓΕΩΡΓΙΑΣ	16.577	12.062
ΠΕΡΙΒ. ΧΩΡ/ΞΙΑΣ	9.611	4.841
ΕΡΓΑΣΙΑΣ	839	1 030
ΒΙΟΜ. ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ	754	
ΕΜΠΟΡΙΟΥ	1 321	
ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ	5.272	2.622
ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ	877	306
ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΤΑΞΗΣ	1.959	1.777
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	-	2.469
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	213.817	192.364

Πηγή: Υπουργείο Προεδρίας, Δελτίο Στατιστικων Στοιχείων Προσωπικού του Δημόσιου Τομέα, Απογραφή 31.12.91 (Πίνακας Σ2). ΕΣΥΕ, Στατιστική Δημοσίων Οικονομικών 1992 (Πίνακας XIII), 1997 (Πίνακας XIII).

ΠΙΝΑΚΑΣ 17
ΠΟΣΟΣΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕΡΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Η μερική απασχόληση ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης			Ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στη μερική απασχόληση		
1983	1991	2001	1983	1992	2001
6,5	3,9	14,73	61,2	61,3	58,49

Πηγή: ΟΟΣΑ, Employment Outlook, Ιούλιος 1994, σελ. 198. Απογραφή 2001.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΜΙΣΘΩΤΩΝ ΣΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ

	1981	1991	2001
ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ	720.097	758.401	1.131.874
ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΑΤΤΙΚΗΣ	64.693	90.731	160.048
ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	20.414	25.657	35.809
ΒΟΙΩΤΙΑΣ	20.453	25.459	33.202
ΕΥΒΟΙΑΣ	33.103	36.607	48.332
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	3.717	3.799	3.506
ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ	22.126	25.377	37.445
ΦΩΚΙΔΑΣ	6.523	7.427	7.788
ΑΡΚΑΔΙΑΣ	12.997	15.585	17.709
ΑΧΑΪΑΣ	49.161	55.303	78.368
ΗΛΕΙΑΣ	18.382	22.888	32.565
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	16.241	21.028	32.174
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	17.324	22.919	32.387
ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ	11.147	13.537	22.460
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	2.980	3.954	8.658
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	15.464	18.756	27.146
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	3.470	4.751	7.913
ΛΕΥΚΑΔΑΣ	2.170	2.734	4.077
ΑΡΤΑΣ	8.968	10.642	13.721
ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	4.395	5.857	8 140
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	21.666	25.461	38.015
ΠΡΕΒΕΖΑΣ	5.998	8.446	11.116
ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ	10.737	13.843	18.483
ΛΑΡΙΣΑΣ	35.065	42.075	61.316
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	31.685	34.911	48.735
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	13.060	17.517	24.715
ΓΡΕΒΕΝΩΝ	4.089	4.668	5.367
ΔΡΑΜΑΣ	13.115	17.452	24.451
ΗΜΑΘΙΑΣ	17.720	21.228	29.976
ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	176.307	214.294	318.390

ΚΑΒΑΛΑΣ	20.721	24.383	32.280
ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	10.198	7.721	11.177
ΚΙΛΚΙΣ	9.726	13.742	18.018
ΚΟΖΑΝΗΣ	22 410	24.311	34.360
ΠΕΛΛΑΣ	12.740	16 788	24.959
ΠΙΕΡΙΑΣ	11.208	16.529	23.875
ΣΕΡΡΩΝ	19.608	26.688	31.927
ΦΛΩΡΙΝΑΣ	5.750	7.142	10.703
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	10.407	14.164	20.497
ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ	115	319	359
ΕΒΡΟΥ	15.980	20.250	31.113
ΞΑΝΘΗΣ	11.874	14.460	21.540
ΡΟΔΟΠΗΣ	10.560	12.246	19.157
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩΝ	27.748	34.890	54.544
ΚΥΚΛΑΔΩΝ	13.902	15.250	26.048
ΛΕΣΒΟΥ	12.777	13.606	21.299
ΣΑΜΟΥ	4.754	6.036	8.876
ΧΙΟΥ	6.317	7.221	10.994
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	30.450	43.222	73.389
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	7.750	10.837	17.824
ΡΕΘΥΜΝΟΥ	6.376	10.924	19.116
ΧΑΝΙΩΝ	17.805	23.312	38 432
ΛΑΚΩΝΙΑΣ	8.264	10.568	16.103
ΣΥΝΟΛΟ	1.680.707	1 945.916	2.890.476

Πηγή: Π. Παπαδόπουλου, *Ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, Πίνακας 19, ΕΣΥΕ, Απογραφή 1991, 2001

ΠΙΝΑΚΑΣ 19
ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΙΣΘΩΤΩΝ ΗΛΙΚΙΑΣ 15 ΕΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΩ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ ΥΛΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ 2001

	2001
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	26.833
02 Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	3.161
05 Αλιεία, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων και μονάδων παραγωγής	3.164
10 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη εξόρυξη τύρφης	3.666
11 Άντληση πετρελαίου και φυσικου αερίου και σχετικές βοηθ.	547
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	1.430
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	5.618
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	79.876
16 Παραγωγή προϊόντων καπνου	6.491
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	19.509
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία βαφή γουναρικών	46.602
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος, κατασκευή ειδών ταξιδιού	5.360
20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο	12.580
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	5.929
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων	27.605
23 Παραγωγή οπτάνθρακα (κωκ), προϊόντων διύλισης πετρελαίου	7.484
24 Παραγωγη χημικών ουσιών και προϊόντων	17.766
25 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ)	13.444
26 Κατασκευή άλλων προιόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	23 267
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	15 665
28 Κατασκευή μεταλλικων προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα	33.912
29 Κατασκευη μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμου μ.α.κ.	18.203
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και ηλεκτρονικών υπολογιστων	886
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών μ.α.κ.	6.205
32 Κατασκευή εξοπλισμού και συσκευών ραδιοφωνίας, τηλεόραση	2.613
33 Κατασκευη ιατρικών οργάνων, οργάνων ακριβείας	4.160
34 Κατασκευή αυτοκίνητων οχημάτων, κατασκευή ρυμουλκούμενων	3.192
35 Κατασκευη λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	14.937
36 Κατασκευή επίπλων, λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ	24 984
37 Ανακύκλωση	123
40 Παροχή ηλεκτρικου ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και ζε	33.483

41 Συλλογή, καθαρισμός και διανομή νερού	5.311
45 Κατασκευές	220.564
55 Ξενοδοχεία και Εστιατόρια	80.868
60 Χερσαίες μεταφορές, μεταφορές μέσω αγωγών	58.096
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	26.121
63 Βοηθητικές και συναφείς προς τις μεταφορές δραστηριότητες	44.301
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	48.670
Σύνολο	952.626

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 2001

ΠΙΝΑΚΑΣ 20
ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΑΞΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣΙΜΗΣ ΓΗΣ

	1977				1983			
Τάξη μεγέθους Καλλ. γη (στρέμ.)	Αριθμ. νοικοκ.	%	Έκταση καλλ. γης	%	Αριθμ. νοικοκ.	%	Έκταση καλλ. γης	%
Χωρίς γη	7.290	0,76	-	-	5.460	0,57	413	0,00
1 - 4	111.820	11,68	296.670	0,92	121.560	12,68	326.130	0,95
5 - 9	128.990	13,48	866.150	2,68	130.360	13,60	886.795	2,57
10 - 19	197.860	20,67	2.729.670	8,46	186.720	19,48	2.595.427	7,52
20 - 29	141.020	14,74	3.330.230	10,32	135.580	14,15	3.215.300	9,32
30 - 49	175.450	18,33	6.576.040	20,38	170.800	17,82	6.452.218	18,70
50 - 99	140.470	14,68	9.263.040	28,70	146.400	15,28	9.855.948	28,56
100 - 199	42.360	4,43	5.458.820	16,91	47.120	4,92	6.102.372	17,69
200 - 499	10.520	1,10	2.838.810	8,80	12.520	1,31	3.587.836	10,40
500 και πάνω	1.260	0,13	915.130	2,84	1.800	0,19	1.482.600	4,30
Σύνολο	957.040	100,00	32.274.560	100,00	958.320	100,00	34.505.039	100,00

	1989				1997			
Τάξη μεγέθους Καλλ. γη (στρέμ.)	Αριθμ. νοικοκ.	%	Έκταση καλλ. γης	%	Αριθμ. νοικοκ.	%	Έκταση καλλ. γης	%
Χωρίς γη	4.780	0,52	39.143	0,11	6.130	0,75	637	0,00
1 - 4	111.200	12,05	397.990	1,08	103.560	12,61	254.700	0,69
5 - 9	131.130	14,20	1.109.933	3,02	111.750	13,61	706.216	1,90
10 - 19	195.600	21,19	3.129.255	8,52	168.440	20,51	2.269.531	6,12
20 - 29	134.500	14,57	3.662.936	9,98	113.830	13,86	2.730.988	7,36
30 - 49	156.300	16,93	6.479.744	17,65	134.930	16,43	5.384.203	14,52
50 - 99	126.170	13,67	9.187.777	25,02	114.830	13,98	8.574.208	23,12
100 - 199	48.880	5,30	6.856.204	18,67	49.560	6,03	7.806.836	21,05
200 - 499	12.860	1,39	3.720.773	10,13	16.590	2,02	6.553.838	17,67
500 και πάνω	1.710	0,19	2.130.646	5,80	1.600	0,19	2.807.922	7,57
Σύνολο	923.130	100,00	36.714.401	100,00	821.220	100,00	37.089.079	100,00

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα γεωργικων εκμεταλλεύσεων 1977, 1983, 1989, 1989, 1997.

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΜΕ ΙΔΙΟΚΤΗΤΑ ΤΡΑΚΤΕΡ

Τάξεις μεγέθους και καλλιεργήσιμη γη σε στρέμματα	1977 Σύνολο Νοικοκυριών	1977 Νοικοκυριά με τρακτέρ	1989 Σύνολο Νοικοκυριών	1989 Νοικοκυριά με τρακτέρ	1997 Σύνολο Νοικοκυριών	1997 Νοικοκυριά με τρακτέρ
0 - 9	248.100	2.050	247.090	6.070	221 440	9.854
10 - 19	197.860	6.140	195.610	17.030	168.440	13.521
20 - 29	141.020	9.870	134.510	23.370	113.830	28.300
30 - 49	175.450	23 480	156.280	44.380	134.930	52.760
50 - 99	140.470	39.740	126.270	62.100	114.830	70.910
100 - 199	42.360	24.200	48.880	37.080	49.560	44.690
200 - 499	10.520	8.300	12.860	10.630	16.590	18.890
500 & άνω	1.260	1.180	1.710	1.280	1.600	2.270
Σύνολο	957.040	114.960	923.210	201.940	821.220	241.195

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα γεωργικών εκμεταλλεύσεων 1977, 1989, 1997.

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ "ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ" (ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ 1985)"

Κλάδος	Δημόσιοι υπάλληλοι	Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθεροι επαγγ/τίες	Αδιόριστοι ή ετεροαπασχ/νοι	Σύνολο
Δικηγόροι	-	5.000	16.000	-	21.000
Γιατροί	13.617	-	13.990	-	27.607
Οδοντίατροι	1.000	-	7.286	-	8.286
Κτηνίατροι	1.650	300	300	-	2.250
Δασολόγοι	950	-	50	150	1.150
Γεωπόνοι	5.200	400	500	500	6.600
Οικονομολόγοι	20.000	19.000	1.000	-	40.000
Χημικοί	-	1.500	200	800	2.500
Ομοσπ. Λ. Μ. Εκπ.	36.000	-	-	20.000	56.000
Ομοσπ. Λ. Τεχν. Εκπ.	7.000	-	-	4.500	11.500
Διδ. Ομοσπ. Ελλ.	41.003	-	-	5.500	46.503
Διδ. Ιδ. Εκπ. Λειτ.	1.000	11.000	-	-	12.000
Διδ. Πρ. ΑΕΙ	6.000	-	-	-	6.000
Διδ. Πρ. ΤΕΙ	4.000	-	-	-	4.000
Εικαστ. Καλλ.	-	-	800	-	800
Ηθοποιοί	200	2.760	40	-	3.000
Φαρμακοποιοί	500	500	5.300	-	6.300
Τραγουδιστές	650	650	-	-	1.300
Σκηνοθέτες	-	-	350	-	350
Συνθέτες	-	-	350	-	350
Δημοσιογράφοι	317	516	-	-	833
Λογοτέχνες	-	-	400	-	400
Μηχανικοί	12.030	6.870	23.100	-	42.000
Σύνολο	151.117	48.496	69.666	31.450	300.729

Πηγή: Επιμελητήρια, ΝΠΔΔ και εκτιμήσεις συνδικαλιστικών παραγόντων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 23
ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ "ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ'"' (ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ 2004)"

Κλάδος	Δημόσιοι υπάλληλοι	Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθεροι επαγγελματίες	Σύνολο
Δικηγόροι	-	-	30.000	30.000
Γιατροί	11.000	-	42.897	53.897
Οδοντίατροι	-	-	13.000	13.000
Κτηνίατροι	750	300	2.200	3.250
Δασολόγοι	900	-	2.100	3.000
Γεωπόνοι	2.000	-	9.000	11.000
Γεωλόγοι	2.300	100	-	2.400
Ιχθυολόγοι	130	220	-	350
Μηχανικοί	17.321	1.010	69.569	87.900
Οικονομολόγοι	32.500	27.500	5.000	65.000
Χημικοί	4.375	5.000	625	10.000
Εκπαιδευτικοί Δευτεροβάθμιας	76.562	-	-	76.562
Εκπαιδευτικοί Πρωτοβάθμιας	61.559	-	-	61.559
Εκπαιδευτικοί Ιδιωτικής Εκπ.	-	9.669	-	9.669
Διδακτικό Προσωπικό ΑΕΙ	12.386	-	-	12.386
Διδακτικό Προσωπικό ΤΕΙ	10.406	-	-	10.406
Εικαστ. Καλλ.	-	1.500	2.800	4.300
Ηθοποιοί	-	7.000	-	7.000
Φαρμακοποιοί	-	-	9.350	9.350
Μουσικοί	-	3.000	15.000	18.000
Σκηνοθέτες	-	-	750	750
Θεατρικοί Συγγραφείς	-	-	300	300
Μουσικοσυνθέτες	-	-	300	300
Δημοσιογράφοι	-	5.361	-	5.361
Λογοτέχνες	-	-	3.000	3.000
Σύνολο	232.189	60.660	205.891	498.740

Πηγή: Επιμελητήρια, ΝΠΔΔ και εκτιμήσεις συνδικαλιστικών παραγόντων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 24
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΑ 2002
(σε χιλιάδες ευρω)

ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ

1. ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΗΡΑΚΛΗΣ ΑΓΕΤ	Παραγωγη Τσιμέντου	223.666	76 036	2031
ΛΑΒΑ ΑΕ	Μεταλλευτική & Λατομική	11579	2 899	58
ΑΣΤΗΡ ΜΠΕΤΟΝ ΑΕ	Παραγωγή έτοιμου σκυροδέματος	1595	61	36
ΛΑΤΟ ΑΒΕΕ	Παραγωγή έτοιμου σκυροδέματος	146	(36)	13
ΑΙΓΙΣ ΑΕ	Παραγωγή ειδων συσκευασιας	2 869	511	77
ΗΡΑΚΛΗΣ ΣΥΣΚΕΥ ΑΕ	Παραγωγή ειδων συσκευασιας	1.089	240	25
ΕΒΙΕΣΚ ΑΕ	Μηχανολογικές κατασκευές	(4.068)	(298)	280
ΑΜΠΕΡ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΑΕ	Υπηρεσιες ηλεκτρ υπολογιστή	192	(291)	41
ΕΜΜΥ ΚΤΙΡΙΑΚΑ ΑΕ	Μεταφορά και αποθηκ τσιμέντου	9 365	(387)	30

2. ΑΚΚΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΑΕ	Παραγωγή υφασμάτων	68 329	6 420	573
ΗΛΙΟΤΕΞ ΑΕ	Παραγωγή νημάτων	4 085	(1 060)	30
ΕΚΚΟΚΙΣΤΗΡΙΑ ΘΡΑΚΗΣ ΑΕ	Εκκόκιση βαμβακιού	3 923	135	60
ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ ΘΡΑΚΗΣ ΑΕ	Παραγωγή νημάτων	16 723	14	82

3. ΑΛΑΦΟΥΖΟΥ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΑΕ	Έκδοση εφημερίδας	105 916	1 876	414
ΜΕΛΩΔΙΑ ΑΕ	Ραδιοφωνικός σταθμός	1.210	1 377	50
ΡΑΔΙΟ ΚΑΙ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	Ραδιοφωνικός σταθμός	1.265	(326)	60

4. ΑΣΠΙΣ

ΑΣΠΙΣ BANK AE	Τράπεζα	138 026	2 021	765
ΑΣΠΙΣ ΠΡΟΝΟΙΑ ΓΕΝ. ΑΣΦΑΛΕΙΩΝ ΑΕ	Ασφάλειες	56.227	(50 378)	423
ΑΣΠΙΣ ΠΡΟΝΟΙΑ ΖΗΜΙΩΝ ΑΕ	Ασφάλειες	6.873	(3 827)	114

5. ΒΑΡΔΙΝΟΓΙΑΝΝΗΣ

MOTOR OIL SA	Διυλιστήρια	156 143	83.831	1 061
AVIN OIL SA	Εμπόριο πετρελαιοειδών	9 780	8 437	184
CYCLON HELLAS SA	Παραγωγή και εμπόριο μοτοσυκλ	14.256	(273)	179
ΣΕΚΑ ΑΕ	Εφοδιασμός πλοίων με καυσιμα	3 993	(287)	56
ΒΑΡΝΙΜΑ ΑΕ	Ξενοδοχειο	10.629	3 132	210
AUDIO VISUAL SA	Παραγωγή ταινιων και δισκων	8.463	2.563	130
STAR CHANNEL SA	Τηλεοπτικό κανάλι	20.506	39	620
ΠΑΟ ΑΕ	Ποδοσφαιρική ομάδα	14.578	8 399	75

6. ΒΙΟΚΑΡΠΕΤ

ΒΙΟΚΑΡΠΕΤ ΑΕ	Παραγωγή ταπήτων	25.854	1.103	180
ΕΞΑΛΚΟ	Παραγωγή προφιλ αλουμινιου	25 178	1.043	320

7. ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΚΡΟΝΟΣ ΥΑΛΟΥΡΓΙΑ ΑΕ	Κατασκευή γυάλινων ειδων	19.284	571	230
ΓΙΟΥΛΑ ΥΑΛΟΥΡΓΙΚΗ ΑΕ	Κατασκευή γυάλινων ειδών	67 408	748	500
EL PACK A.E	Κατασκευή χαρτοκιβωτίων	6.776	2 833	180

8. ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΕΛΤΑ ΠΡΟΤ.ΒΙΟΜ. ΓΑΛΑΚΤΟΣ ΑΕ	Παραγωγή γαλακτομικων προιόντων	110.724	16.262	1 000
CHIPITA INTERN.AE	Παραγωγή προιόντων αρτοποιίας	99.328	7.987	1.172
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΑΕ	Παραγωγή κατεψυγμένων λαχανικών	39.903	5.715	375

9. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΑΕ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ Α.Ε.	Παραγωγή υφασμάτων	68.329	6.420	573
ΕΚΚΟΚΚΙΣΤΗΡΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΑΒΕΕ	Εκκόκιση βαμβακιού	4.436	21	20
ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ ΚΙΛΚΙΣ ΑΕ	Παραγωγή βαμβακερων νημάτων	8.204	98	124

10. EUROBANK AE

EUROBANK AE	Τράπεζα	1.865.896	24.757	6.819
ΠΕΤΡΟΛΑ ΑΕ	Διυλιστήριο Πετρελαίου	331.839	28.081	522
EFG ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΕ	Ασφάλειες	9.969	5.307	36
ΜΑΞΙΜ ΠΕΡΤΣΙΝΙΔΗΣ ΑΕ	Βαφή & φινιστήρια πλεκτών	44.213	(829)	189

11. ΗΛΙΑΔΗ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΣΕΛΜΑΝ ΑΕ	Επεξεργασια ξυλείας	129 206	355	1 165
PRAKTIKER HELLAS AE	Πολυκατάστημα	6.067	21 936	1 073

12. ΚΟΚΚΑΛΗ

INTRAKOM AE	Παραγωγή τηλεπικοινωνιακου υλικου	693.188	102 826	3 821
INTRAKOM ΚΑΤΑΣΚΕ.	Δημόσια & ιδιωτικά έργα	33 392	9.247	148
INTRASOFT INTER SA	Παροχή υπηρεσίες πληροφορικής	7.146	411	140
PANAFON VODAFON	Κινητή τηλεφωνία	179.293	262 800	2 385
INTRAMES AE	Μεταλλικές κατασκευές	16 033	1 790	409
FLASH AE	Ραδιοφωνικός σταθμός	(376)	(982)	140
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΣ ΑΕ	Ποδοσφαιρική ομάδα	2 413	(6 362)	35
INTRALOT AE	Συστήματα για τεχνητά παιχνίδια	61 285	57.779	152

13. JOHNSON

JOHNSON & JOHNSON AE	Παραγωγή καλλυντικών	14 180	10536	300
JANSEN ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΗ	Παραγωγή φαρμάκων	14 898	16.155	244

14. ΚΟΝΤΟΜΗΝΑ

ΑΛΦΑ ΔΟΡΥΦΟΡΙΚΗ ΑΕ	Τηλεοπτικός σταθμός	48 053	421	600
INTERAMERICAN ΖΩΗΣ ΑΕ	Ασφάλειες	180.160	(95 702)	876
INTERAMERICAN ΖΗΜΙΩΝ ΑΕ	Ασφάλειες	37 366	(5.295)	236
INTERAMERICAN ΥΓΕΙΑΣ ΑΕ	Ασφάλειες	26 716	234	100
INTERAMERICAN CARDS AE	Διαχειριση χαρτων	2 276	2 312	60

15. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΑΛΦΑ BANK AE	Τράπεζα	1 602 381	243.591	7.795
ΑΛΦΑ ΑΝΩΝ. ΑΣΦΑΛ ΕΤΑΙΡΕΙΑ	Ασφάλειες	57.840	1 092	422

16. ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΚΑΖΗ

ΙΟΝ ΑΕ	Παραγωγή προϊόντων σοκολάτας	40.791	5 180	1 100
ΙΝΤΕΡΙΑ ΑΕ	Παραγωγή ειδών διατροφής	1 765	461	31
ΒΙΠΑ ΑΒΕΕ	Παραγωγή ειδών διατροφής	965	43	26
ΚΡΕΤΑ ΟΛΥΜΠΙΑΣ	Παραγωγή κρασιου	700	(424)	40
ΕΛΣΑ	Κατασκευή κουτιών	15.424	24	330
ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ ΑΦΟΙ ΑΕ	Διανομή είδων διατροφής	2.210	639	250

17. ΚΩΤΣΟΒΟΛΟΣ

ΚΩΤΣΟΒΟΛΟΣ ΑΕ	Εμπόριο ηλεκτρικων ειδών	143 273	2 670	1.657
FOURLIS TRADE AE	Εμπόριο ηλεκτρικών ειδων	38.189	28 871	290

18. ΛΑΒΙΔΑ

LAVIPHARM AE	Παραγωγή φαρμάκων	107 187	6 693	247
LAVIPHARM HELLAS AE	Παραγωγή φαρμάκων	(5.861)	2.378	131
LAVICOSMETICA AE	Εμπόριο καλλυντικων	1 034	5.526	40
ΑΤΛΑΝΤΙΣ ΑΕ	Τουρισμός	144	(325)	6

19. ΛΑΜΠΡΑΚΗ

ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ Χ.Δ. ΑΕ	Έκδοση εφημερίδων	172.993	2.008	800
MULTIMEDIA AE	Γραφικές τέχνες	2 121	185	46
ΑΡΓΟΣ ΑΕ	Πρακτορείο εφημερίδων	3.731	707	467
ΙΡΙΣ ΑΕ	Εκτυπωσεις	87.937	828	450
ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΒΟΡ ΕΛΛ.ΑΕ	Έκδοση εφημερίδων	15.875	(573)	375
PAMNET AEE	Υπηρεσια Internet	(2 619)	(17 331)	140
ΑΡΓΟΣ ΕΥΡΩΠΗ ΕΠΕ	Πρακτορείο τυπου	140	113	7

20. ΛΑΝΑΡΑ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ ΝΑΟΥΣΑΣ ΑΕ	Παραγωγή νημάτων	236.154	(18 303)	800
ΛΑΝΤΕΚ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΑΕ	Τεχνικές υπηρεσίες	17 736	2 733	119
ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ ΚΛΩΣΤΟΫΦ.ΑΕ	Παραγωγή βαμβ. νημάτων	1.531	(1 838)	50
ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ ΡΟΔΟΠΗΣ ΑΕ	Παραγωγη βαμβ. νημάτων	46 028	(1 452)	305
ΘΡΑΚΙΚΑ ΕΚΚΟΚΚΙΣΤΗΡΙΑ ΑΕ	Εκκόκκιση βαμβακιού	11.949	(6.081)	30
ΚΛΩΝΑΤΕΞ ΑΕ	Συμμετοχική εταιρεία	70.894	(5 321)	42

21. ΛΕΒΕΝΤΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ-ΔΑΥΙΔ

COCA COLA AE	Παραγωγή ποτων	2.761.699	60.550	2.367
ΑΛΛΑΤΙΝΗ ΑΕ x ΕΕ	Εμπόριο ειδ.αρτοποιίας	41.562	824	53
ΕΤ ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΩΝ ΑΕ	Παραγωγή αλευρου	27.953	(3.280)	85
ΒΙΟΡΥΛ ΑΕ	Παραγωγή χημικων προϊόντων	7.560	1.246	99

22. ΜΠΟΜΠΟΛΑ

ΠΗΓΑΣΟΣ ΕΚΔΟΓΙΚΗ ΑΕ	Έκδοση εφημερίδας	116.585	(2 359)	595
ΑΚΤΩΡ ΑΕ	Δημόσια & ιδιωτικά έργα	262.110	104.895	2 012

23. ΜΠΟΥΤΑΡΗ

ΜΠΟΥΤΑΡΗΣ Ι. & ΥΙΟΣ ΑΕ	Παραγωγή κρασιων	17 121	1 006	240
ΚΑΜΠΑΣ ΟΙΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ ΑΕ	Εμπόριο μούστου	336	(25)	ΔΥ
ΒΟΣΙΝΑΚΗ ΑΕ	Παραγωγή ειδων αρτοποιίας	2.312	126	100

24. NESTLE

NESTLE ΕΛΛΑΣ ΑΕ	Παραγωγή γάλακτος	26.651	75 897	700
ΑΛΚΟΝ ΛΑΜΠΟΡΑΤΟΡΙΣ ΑΕ	Εμπόριο ιατρικων μηχανημάτων	(120)	494	59
ΛΟΥΜΙΔΗΣ ΑΕ	Εμπόριο καφέ	94	78	35

25 ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΣ ΑΒΕ	Παραγωγή τσιγάρων	80 985	40 960	1.000
ΜΑΚΡΟΝ ΚΑΣ & ΚΑΡΥ ΑΕ	Χονδρεμπόριο	67.598	598	1 300

26. PEPSICO

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
TASTY FOODS AE	Παραγωγή σνακς, κορν φλέικς	36 037	11 703	760
PEPSICO HBH ABE	Παραγωγή αναψυκτικών	45.525	2 983	615

27. ΠΕΣΙΝΕ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΑΛΟΥΜΙΝΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΕ	Παραγωγή αλουμινίου	270 097	36 044	1 225
ΒΩΞΙΤΕΣ ΔΙΣΤΟΜΟΥ ΑΕ	Εξόρυξη βωξίτη	12.067	3 838	163
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΑΛΟΥΜΙΝΙΟΥ	Έλαση αλουμινίου	311.517	13.232	660

28. PHILIP MORRIS

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
PHILIP MORRIS HELLAS AE	Παραγωγή τσιγάρων	47 257	31 407	40
ΠΑΥΛΙΔΗΣ ΣΟΚΟΛΑΤΟΠΟΙΙΑ ΑΕ	Παραγωγή σοκολάτας	14 093	6 082	150

29. ΣΗΜΕΝΣ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΣΗΜΕΝΣ ΤΗΛΕΒΙΟΜ ΑΕ	Κατασκευή τηλεπικοιν Υλικού	28.575	16 259	230
ΣΗΜΕΝΣ ΑΕ	Εισαγωγή & εμπόριο ηλεκτρ. ειδών	32 425	23.037	700
ΣΗΜΕΝΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ ΑΕ	Μελέτες τηλεπικοινωνιών & πληροφ	3.960	3.394	135
ΕΒΙΟΠ ΤΕΜΠΟ ΑΕ	Παραγωγή ηλεκτρ Υλικου	14.634	(15)	520
LANDISAGYR AE	Κατασκευή μετρητων	14 276	4 895	580

30. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΛΩΔΙΑ ΑΕ	Παραγωγή καλωδίων	57 259	1.422	379
ΤΗΛΕΚΑΛΩΔΙΑ ΑΕ	Παραγωγή καλωδίων	12 716	890	48
ΣΙΔΕΝΟΡ ΑΕ	Παραγωγή προιόντων σιδήρου	179.275	38 479	332
ΕΡΛΙΚΟΝ ΑΕ	Παραγωγη συρμάτων	8 742	587	160
ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ ΑΤΤΙΚΗ ΑΕ	Παραγωγή μεταλλικων σωλήνων	2.559	(146)	70
ΣΩΛΗΝΟΥΡΓΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΑΕ	Παραγωγή χαλυβδοσωλήνων	36.530	(32255)	870
FITCO ΑΕ	Παραγωγή συρμάτων	5.785	181	119
ΚΕΜ ΑΕ	Παραγωγή σωλήνων	13 861	(314)	15
ΕΤΕΜ ΑΕ	Παραγωγή προκ. αλουμινίου	59.082	7.161	366
ΣΑΝΙΤΑΣ ΑΕ	Παραγωγή αλουμινόχαρτου	4.876	1.320	75
ΒΙΤΡΟΥΒΙΤ ΑΕ	Παραγωγή ειδών υγιεινής	7 080	450	195
ΧΑΛΚΟΡ ΑΕ	Παραγωγή προϊόντων χαλκού	101 463	12.540	698
ΔΕΠΑΛ ΑΕ	Παραγωγή δομικων πλεγμάτων	3 110	747	20

31. ΤΙΤΑΝ

ΤΙΤΑΝ ΑΕ	Παραγωγή τσιμέντου	419.288	128.732	1.202
ΙΝΤΕΡΜΠΕΤΟΝ ΑΕ	Παραγωγή ετοίμου σκυροδέματος	36 243	10.771	407
ΕΡΓΟΜΠΕΤΟΝ ΑΕ	Παραγωγή ετοίμου σκυροδέματος	6 008	3 249	36
ΙΩΝΙΑ ΑΒΕΕ	Παραγωγή πορσελάνινων ειδων	402	(113)	170
ΤΙΤΑΝ ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΕ	Εξαγωγές τσιμέντου	210	491	3

32. UNILEVER

UNILEVER HELLAS AE	Παραγωγή απορρυπαντικών	24.272	26 156	435
ΕΛΑΙΣ ΑΕ	Παραγωγή λαδιών	52.982	20 643	393
ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΑΓΟΡΑΣ ΑΕ	Έρευνα αγοράς	430	182	52

33. ΦΙΛΙΠΠΟΥ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
ΦΑΓΕ ΑΕ	Παραγωγή γαλακτοκομικών προιόντων	54 678	12.855	1.500
ΕΒΓΑ ΑΕ	Παραγωγή & εμπόριο παγωτων			1 000
ΕΛΛΗΝ ΕΤΑΙΡ. ΜΠΙΣΚΟΤΩΝ ΑΕ	Παραγωγή μπισκότων	29.295	384	207
ELITE AE	Παραγωγή προιόντων αρτοποιιας	23 869	181	290
ΚΑΝΑΚΗ Β ΑΕ	Παραγωγή προϊόντων ζαχαροπλαστικής	231	(48)	ΔΥ
ΜΟΡΝΟΣ ΑΕ	Πλαστικά συσκευασίας	25.748	2.327	700

Πηγή: ΟΔΗΓΟΣ ICAP 2004, ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Γ. ΤΟΛΙΟΣ τόμος ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, τόμος ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 25
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ
Στοιχεία 2002 (σε χιλιάδες ευρώ)

		ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣ/ΛΩΝ
1.ΑΘΗΝΑΙΚΗ ΖΥΘΟΠΟΙΙΑ	Παραγωγή μπυρας	131.199	68.696	1.400
2.ANTENNA AE	Τηλεοπτικός σταθμός	86 170	(3.630)	600
3.ΒΙΑΝΕΞ ΑΕ	Παραγωγή φαρμάκων	18.248	28 640	850
4.ΕΓΝΑΤΙΑ ΑΕ	Τράπεζα	290.220	29.731	1.272
5 ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ ΑΕ	Τηλεοπτικός σταθμός	65.438	1.302	504
6 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΑΛΥΒΑ ΑΕ	Παραγωγή χαλυβδοφύλλων	11.011	255	510
7.ΕΠΙΛΕΚΤΗ ΚΛΩΣΤΟΫ-ΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΑΕ	Παραγωγή νημάτων	51.706	282	709
8.HELLENIC SA	Παραγωγή κατεψυγμένων	39.895	(3 041)	798
9.HELLAS CAN AE	Κατασκευή ειδών συσκευασίας	88.803	12.312	442
10.ΚΥΠΡΟΥ ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΕ	Τράπεζα	883 853	19.910	4.597
11.ΜΕΒΓΑΛ ΑΕ	Παραγωγή γαλακτ προιόντων	22.309	6.749	1.050
12.ΜΟΥΖΑΚΗΣ ΕΛ.ΑΕ	Παραγωγή νημάτων	48.899	907	974
13.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ε.Ι. ΑΕ	Παραγωγή μπισκότων	42.450	7.464	1.000
14.ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ Χ. ΑΕ	Έκδοση εφημερίδων	111.127	2.772	881
15.ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΑΕ	Τράπεζα	895.901	66.711	3.454
16.ΤΗΛΕΤΥΠΟΣ ΑΕ	Τηλεοπτικός σταθμός	82.693	117.089	628
17.PHILIPS AE	Ηλεκτρονικές συσκευές	18.687	8 032	250
18.ΦΑΝΚΟ ΑΕ	Κατασκευή αθλητικού. ενδυμάτων	27.432	(6.118)	650
19.ΦΟΥΛΓΚΟΡ ΑΕ	Παραγωγή καλωδίων	40.156	1.575	500
20.ΧΑΛΥΒΟΥΡΓΙΚΗ ΑΕ	Παραγωγή χάλυβα	153.298	(7.532)	500
21.ΧΑΡΤΟΠΟΙΙΑ ΘΡΑΚΗΣ ΑΕ	Παραγωγή χάρτου	14.915	175	560

Πηγή: ΟΔΗΓΟΣ ICAP 2004.

ΠΙΝΑΚΑΣ 26
ΕΜΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ - ΣΟΥΠΕΡΜΑΡΚΕΤ
Στοιχεία 2002 (σε χιλιάδες ευρω)

	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
1. ΑΛΙΜΕΝΤΑ NOVA AE & BE	644	62	160
2. ΑΛΙΜΕΝΤΑ TOP AE&BE	611	77	200
3. ΑΛΦΑ ΒΗΤΑ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΕ	57.709	13.402	4.564
4. ΑΛΦΑ ΔΕΛΤΑ ΣΟΥΠΕΡΜΑΡΚΕΤ ΑΕ	(2.867)	1.525	955
5. ΑΡΓΩ ΜΑΡΚΕΤ ΑΕΕ	643	1.596	280
6. ΑΣΤΗΡ ΣΟΥΠΕΡ ΜΑΡΚΕΤ ΑΕΕ	1.315	301	110
7. ΑΤΛΑΝΤΙΚ ΣΟΥΠΕΡΜΑΡΚΕΤ ΑΕ	44.251	1.301	4.370
8. ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΑΕ	303	87	120
9. ΒΑΖΑΑΡ ΑΕ	401	62	520
10. ΒΕΡΟΠΟΥΛΟΙ ΑΦΟΙ ΑΕΒΕ	81.417	1.282	4.916
11. ΒΙΔΑΛΗΣ ΜΑΡΚΕΤ ΑΕ	279	160	152
12. ΓΑΛΑΞΙΑΣ ΑΕ	1.916	820	260
13. ΓΟΥΝΤΖΙΔΗΣ ΑΕ	6.530	1.130	270
14. ΕΝΑ CASH&CARRY AE	(820)	(3.014)	330
15. EXTRA AE	5.527	46	493
16. ΚΑΡΦΟΥΡ ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ ΑΕ	ΔΥ	ΔΥ	8.600
17. ΚΡΟΝΟΣ ΚΑΡΑΚΙΤΣΟΣ ΑΕ	1.961	365	200
18. ΛΑΡΙΣΣΑ ΑΒΕΕ	2.468	799	600
19. ΜΑΚΡΟΝ ΚΑΣ&ΚΑΡΥ ΑΕ	67.598	598	1.300
20. ΛΙΝΤΛ ΕΛΛΑΣ ΟΕ	ΔΥ	ΔΥ	1.600
21. ΜΑΣΟΥΤΗΣ ΑΕ	13.147	8.703	2.200
22. ΜΕΡΙΜΝΑ ΑΕ	1.446	1.197	160
23. ΜΕΤΡΟ ΑΕ	25.537	11.648	2.000
24. ΜΠΑΛΗΣ ΑΕ	4.635	728	650
25. ΝΟΤΟΣ ΑΕ	98.052	22.520	1.246
26. ΞΥΝΟΣ ΑΕ	349	61	600
27. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΑΕ	713	365	440
28. ΠΑΥΛΟΥ ΑΕ	415	296	218
29. ΠΕΝΤΕ ΑΕ	43.953	14.010	2.500

30. ΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ ΑΕ	1.585	1.204	330
31. ΠΡΩΤΟ ΑΕ	2.009	25	110
32. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ ΑΕ	20.446	18.885	6.000
33. ΣΠΑΚ ΑΕ	1.968	99	120
34.Σ ΠΑΝΟΥ ΑΕ	6.302	1.389	145
35.Τ ΡΟΦΙΝΟ ΑΕ	483	207	159
36.Τ ΡΟΦΟ ΑΕ	8.995	(425)	1.408
37. ΧΑΛΚΙΑΔΑΚΗΣ ΑΕ	1.202	3.606	750

Πηγή: ΟΔΗΓΟΣ ICAP 2004

ΠΙΝΑΚΑΣ 27
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΞΕΝΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΣΤΙΣ 31-12-2002
Στοιχεία 2002 (σε χιλιάδες ευρώ)

	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ	ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ	ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΣΧ/ΝΩΝ
1. NOVA BANK	213.508	993.631	42.454	952
2. ARAB BANK AE	4.997	114.436	1.027	56
3. SADERAT IRAN BANK AE	11.357	19.402	1.127	19
4. CITIBANK AE	ΔΥ	ΔΥ	ΔΥ	1.200
5. ΚΥΠΡΟΥ ΤΡΑΠΕΖΑ LTD	110.239	3.306.449	21.458	1.632
6. AMERICAN EXPRESS AE	ΔΥ	ΔΥ	ΔΥ	158
7. BNP PARIBAS AE	ΔΥ	ΔΥ	ΔΥ	215

Πηγή: ΟΔΗΓΟΣ ICAP 2004.

ΠΙΝΑΚΑΣ 28
ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΛΟΙΟΚΤΗΤΩΝ
(ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΕΚΤΟΠΙΣΜΑ ΤΩΝ ΠΛΟΙΩΝ)

Πλοιοκτήτης	**Τονάζ**	**Αριθμός πλοίων**
1. Γ. Π. Λιβανός	6.505.606	109
2. Λάτσης	3.625.630	85
3. Χατζηιωάννου	3.480.904	25
4. Εμπειρίκος	3.467.630	25
5. Αγγελικούσης	3.081.701	50
6. Παπαχρηστίδης	2.983.654	14
7. Α. & Ε. Πολέμης	2.655.778	26
8. Γ.Σ Λιβανός	2.547.826	18
9. Ζησιμάτος	2.194.950	87
10. Ωνάσης	2.163.097	20
11. Τσάκος	2.121.185	34
12. Φραγκίσκος	2.018.360	9
13. Θεναμάρις	1.896.382	49
14. Αθ. Μαρτίνος	1.788.976	31
15. Κανελλάκης	1.781.256	20
16. Π. Γουλανδρής	1.747.649	15
17. Αλαφούζος	1.626.525	25
18. Ν.Τ. Γουλανδρής	1.520.602	20
19. Γ. Παναγιωτόπουλος	1.500.977	19
20. Φράγκος / Μοινόρεας	1.468.720	42

Πηγη: Βιομηχανικη Επιθεωρηση, 1994, σελ. 44

ΠΙΝΑΚΑΣ 29
ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ 20 ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ
(ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΕΚΤΟΠΙΣΜΑ ΤΩΝ ΠΛΟΙΩΝ)

Πλοιοκτήτης	Τονάζ	Αριθμός πλοίων
1 Χατζηιωάννου	6.800.000	67
2 Τσάκος	6 018.000	64
3 Γεωργιόπουλος	5.490.000	46
4 Αγγελικούσης	5.000.000	55
5 Μαρτίνος Ντίνος	4 176 000	51
6 Προκοπίου	4.000.000	40
7. Διαμαντίδης	3.500 000	40
8. Μαρτίνος Αθαν	3.490.000	37
9 Πολέμης	3 416 000	29
10. Λιβανός	3 312.000	41
11 Βαφίας	2.752 000	20
12 Οικονόμου	2 570.000	25
13. Ρέστης	2 500.000	45
14 Ωνάσης	2.426 000	18
15. Λυκιαρδόπουλος	2.140.000	16
16. Κωνσταντακόπουλος	2.055.000	36
17. Κανελλάκης	1.920.000	15
18. Μαρτίνος Ανδρέας	1.812 000	18
19. Βενιαμίς & Γκαμπριέλ	1.800.000	28
20. Χανδρής	1.683.000	18

Πηγή: ΕΛΝΑΒΙ, Ιανουάριος 2004.

ΠΙΝΑΚΑΣ 30
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΑ ΤΑΞΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ
(Εθνικό δείγμα του πληθυσμού των ΗΠΑ παρμένα το 1969)

	ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ		ΜΙΣΘΩΤΟΙ		
	Εργοδότες	Μεσαία στρώματα	Εποπτική εργασία	Μη εποπτική εργασία	Σύνολο
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ					
Μη παραγωγικός τομέας	3,3%	1,9%	15,6%	16,5%	37,3%
Παραγωγικός τομέας	2,5%	0,4%	4,4%	4,5%	11,8%
ΧΕΙΡΩΝΑΚΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ					
Μη παραγωγικός τομέας	0,3%	0,3%	5,3%	11,2%	17,2%
Παραγωγικός τομέας	1,3%	1,8%	14,7%	19,7%	33,6%
Σύνολο	7,4%	4,4%	36,0%	51,9%	100,0%

* Οι μικρές διαφορές στα νούμερα υπάρχουν στο άρθρο

Πηγή: Eric Olin Wright, Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies New Left Review, No 98,1976.

ΠΙΝΑΚΑΣ 31
ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ
ΤΟ ΜΑΡΤΗ 1995 & 2004

	1995		2004	
Εφημερίδα	**Μέση Κυκλοφορία**	**%**	**Μέση κυκλοφορία**	**%**
1. Βήμα	-	-	52.294	11,36
2. Καθημερινη	40.859	7,30	48.234	10,48
3. Ριζοσπάστης	13.820	2,47	11.236	2,44
4. Αυγή	2.174	0,39	2.815	0,61
5. Νέα	119.725	21,39	91.515	19,89
6. Ελευθεροτυπία	102.765	18,36	88.906	19,32
7. Ελεύθ. Τύπος	93.901	16,78	43.162	9,38
8. Απογευματινή	62.972	11,25	25.878	5,62
9. Έθνος	51.980	9,29	54.269	11,79
10. Αδέσμ. Τύπος	33.909	6,06	11.354	2,47
11. Αυριανή	22.287	3,98	5.593	1,22
12. Ελεύθερη Ώρα	3.031	0,54	2.809	0,61
13. Χώρα	-	-	6.583	1,43
14. Ελεύθερος	8.075	1,44	6.571	1,43
15. Βραδυνή	-	-	5.364	1,17
16. Εστία	4.150	0,74	3.559	0,77
	559.648	100,00	460.142	100,00

Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 η εργατική τάξη ήταν 58,64%, οι εργατοαγρότες το 4,14%, οι αγρότες το 9,35%, οι επαγγελματίες το 14,49% και οι προϊστάμενοι (Τμημάτων παραγωγής, λογιστηρίων, πωλήσεων κ.λπ.) 8,63%. Σύνολο 95,25%.

Η αστική τάξη ήταν το 4,75%. Και όμως κυβερνάει!

Είναι λοιπόν μικρή αλλά θαυματουργή!

Αλλά δεν κυβερνά όλο το 4,75%. Κυβερνούν ουσιαστικά μόνο 91 μονοπωλιακά συγκροτήματα καί απλά μονοπώλια!

ISBN 960-88299-1-7